

АЙҚАП

Халықаралық қоғамдық-саяси, ғылыми, әдеби-көркем журнал

Жылына 4 рет шығады

- Басылымның 1911 жылдың қаңтар айынан 1915 жылдың шілде айына дейін Мұхамеджан Сералиннің редакторлығымен 88 саны жарық көрді.
- 2012 жылдың шілде айынан бастап жазушы-қайраткер Қоғабай Сәрсекеевтің ұйымдастыруымен журналдың жалғасы ретінде тіркеліп, редакторлығымен 10 нөмірі жарық көрді.
- 2016 жылдың наурыз айынан әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің құрылтайшылығымен қайта шығарыла бастады.

International social and political, scientific, literary and art journal

Published 4 times a year

- From January 1911 to July 1915, 88 issues of the magazine were published under the editorship of Mukhamedzhan Seralin.
- The writer, public figure Kogabai Sarsekeyev has published 10 issues of the magazine, re-registered as a continuation of the edition of Seralin since July, 2012.
- Since March, 2016 the magazine has been issued at Al-Farabi Kazakh National University.

Международный общественно-политический, научный, литературно-художественный журнал

Выходит 4 раза в год

- Редактором Мухамеджаном Сералиным с января 1911 года по июль 1915 года было издано 88 номеров журнала.
- Писатель, общественный деятель Когабай Сарсекеев с июля 2012 года издал 10 номеров журнала, зарегистрированного как продолжение издания Сералина.
- С марта 2016 года журнал издается в Казахском национальном университете имени аль-Фараби.

Құрылтайшы
Әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті

Founder
Al-Farabi Kazakh National
University

Учредитель
Казахский национальный университет
имени аль-Фараби

Редакцияның мекенжайы:
050016, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғ., 71
Электрондық пошта: aikap.jornal@kaznu.kz

Editorial address:
050016, Almaty, Al-Farabi avenue, 71
E-mail: aikap.jornal@kaznu.kz

Адрес редакции:
050016, г. Алматы, проспект аль-Фараби, 71
Электронная почта: aikap.jornal@kaznu.kz

Журнал ҚР Инвестициялар және даму
министрлігінде 2016 жылдың 12 сәуірінде
тіркеліп, №15947-Ж куәлігі берілді.
Индексі: 74516

Журнал сериялық басылымдарды
тіркейтін ISSN Халықаралық орталығында
(ЮНЕСКО, Франция, Париж) тіркеліп,
халықаралық ISSN 2304-9324 нөмірі берілді.

Бас редактор

Ғалымқайыр Мұтанов

Бас редактордың бірінші орынбасары

Өмірхан Әбдиманұлы

Бас редактордың орынбасары

Сағатбек Медеубекұлы

Жауапты редактор

Гүлнар Мұқанова

Қазақ мәтінінің редакторы

Жетпісбай Бекболатұлы

Орыс мәтінінің редакторы

Іңкәр Кәкілбаева

Ағылшын мәтінінің редакторы

Гүлназ Ысқақова

Chief Editor

Galimkair Mutanov

The first deputy editor

Omirhan Abdimanuly

Deputy Chief Editor

Sagatbek Medeubekuly

Contributing editor

Gulnar Mukanova

Editor of Kazakh text

Zhetpisbaj Bekbolatuly

Editor of Russian text

Enkar Kakilbaeva

Editor of English text

Gulnaz Iskakova

Главный редактор

Галимкаир Мутанов

Первый заместитель главного редактора

Омирхан Абдиманулы

Заместитель главного редактора

Сағатбек Медеубекұлы

Ответственный редактор

Гюльнар Муқанова

Редактор казахского текста

Жетпісбай Бекболатұлы

Редактор русского текста

Энкар Какильбаева

Редактор английского текста

Гүлназ Искакова

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

Әбжанов Хангелді

Байбек Бауыржан

Бекір Қарлыға (*Түркия*)

Берязев Владимир (*Ресей*)

Дербісәлі Әбсаттар

Жақып Бауыржан

Жұрынов Мұрат

Кенжалин Жұмабек

Кибальник Сергей (*Ресей*)

Қалижанов Уәлихан

Қойгелдиев Мәмбет

Мелвилл Чарльз (*Ұлыбритания*)

Оразалин Нұрлан

Сағадиев Кенжеғали

Салихов Азат (*Башқұртстан*)

Сейсенбаев Роллан

Сәрсекеева Гаухар

Сүлейменов Олжас

Уинстон Наган (*АҚШ*)

Хаамиер Аббас (*Иран*)

EDITORIAL COUNCIL

Abzhanov Khangeldy

Baibek Bauyrzhan

Bekir Karlyga (Turkey)

Beryazev Vladimir (Russia)

Derbisali Absattar

Zhakyp Bauyrzhan

Zhurinov Murat

Kenzhalin Jumabek

Kibalnik Sergey (Russia)

Kalizhanov Ualikhan

Koygeldiev Mambet

Charles Melville (United Kingdom)

Orazalin Nurlan

Sagadiyev Kenzhagali

Azat Salikhov (Bashkortostan)

Seisenbayev Rolland

Sarsekeeva Gauhar

Olzhas Suleimenov

Winston Nagan (USA)

Hamier Abbas (Iran)

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Абжанов Хангельды

Байбек Бауыржан

Бекир Карлыға (*Турция*)

Берязев Владимир (*Россия*)

Дербисали Абсаттар

Жақып Бауыржан

Журинов Мурат

Кенжалин Жұмабек

Кибальник Сергей (*Россия*)

Қалижанов Уәлихан

Қойгелдиев Мәмбет

Мелвилл Чарльз (*Великобритания*)

Оразалин Нұрлан

Сағадиев Кенжеғали

Салихов Азат (*Башқортостан*)

Сейсенбаев Роллан

Сәрсекеева Гаухар

Сүлейменов Олжас

Уинстон Наган (*США*)

Хаамиер Аббас (*Иран*)

Мазмұны – Contents – Содержание

Шығармалар

Нығметжан ЕСЕНҒАРИН

Арман түбінде ақиқатқа айналады.....5

ӘРКЕНІЕТ

Александр КАЦЕВ

В журналистике важно быть первым, а в литературе – важно быть лучшим.....9

Ильхан ЙЕРЛИКАЯ

Түркі дүниесінің бірлігі үшін12

Aziz ARIANFAR

An Island of Stability in Central Asia: Kazakhstan's Future is Bright under
Nazarbayev's Leadership.....17

Сурайё ТУЙЧИЕВА

Вклад казахстанских художников в развитие актуального искусства
Таджикистана20

Сыртбай МУСАЕВ

К проблеме урало-алтайской гипотезы.....24

Напил БАЗЫЛХАН

Империи кочевников в Евразии (VII–XIV вв.): тюрко-монгольские
этнолингвистические и этнокультурные факторы.....32

Меруерт АБУСЕИТОВА

Востоковедение в Казахстане: истоки и современность40

ЖУХАНИЯТ

Қайролла МҰҚАНОВ

Мағжан поэзиясындағы түркі тақырыбы48

Аманжол МЕКТЕП-ТЕГІ

Жаһаншаһ Досмұхамедұлы – шешенсөз шебері.....54

Жанна ТОЛЫСБАЕВА

Олжас Сулейменов и современные казахстанские поэты.....66

Роллан СЕЙСЕНБАЕВ

Қасқыр жүрек казактардан тәлім алған соңғы көш.....74

Алесь КАРЛЮКЕВИЧ, Светлана АНАНЬЕВА

Историко-культурная преемственность в казахско-белорусском литературном
сотрудничестве84

Тарих тағылымы

Набижан МҰХАМЕТХАНҰЛЫ

Азаттық үшін көтеріліс Қытай деректерінде93

Alexander MORRISON

Central Asia: interpreting and remembering the 1916 revolt.....99

Жетпісбай БЕКБОЛАТҰЛЫ

Депортация поляков: история не сломленного духа103

Тұлға

Әбсаттар қажы ДЕРБІСӘЛІ

Ислам Жеменей туралы.....113

Гүлнәр МАҒЗҰМОВА

Қазақтың Қалматаевы.....123

Сауле БАРЛЫБАЕВА, Лаура БАРЛЫБАЕВА

Родная кровь128

Тропа

Ги де Мопассан

Алка136

Поэзия

Ғалым ЖАЙЛЫБАЕВ

Өмір кештім142

Нұрсұлтан Назарбаев
Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті

Тәуелсіздік туралы ойлар

Еліңнің ұлы болсаң, Еліңе жаның ашыса, азаматтық намысың болса, қазақтың ұлттық жалғыз мемлекетінің нығайып, көркеюі жолында жан теріңді сығып жүріп еңбек ет. Жерің де, елдің де иесі өзің екеніңді ұмытпа!

* * *

...Тәуелсіздік – ата-бабаларымыздың жүзеге асырған арман-аңсарының жүзеге асқан ақиқаты.

* * *

Қиындық атаулыны жеңетін бір-ақ күш бар, ол – бірлік. Елді, жерді қорғау үшін бірлік қаншалықты қажет болса, Тәуелсіздік жемістерін, бүгінгі қол жеткен табыстарымызды сақтап қалу үшін де ол сондай қажет.

* * *

Тәуелсіздіктің негізгі мәні – тарихтың жаңа бетін өз еркінмен, өз иеміміңмен бастауда болса керек. Тәуелсіздік бізге жаңа жолымызды, өзіміздің соны соқпағымызды табуға зор мүмкіндік ұсынады.

* * *

Қазақстанның Тәуелсіздігінің болашағы үшін, өсіп-өркендеу үшін, нығайуы үшін қазақтың – өзіміздің ұлттың бірлігі керек.

* * *

Халық кеңейетін бір-ақ нәрсе бар: елдің қолына зарықтырып келіп қонған бақыт құсынан – Тәуелсіздіктен айырылуы кеңейеді.

Автор туралы: Қазақстан Республикасының мемлекет және қоғам қайраткері.

About the author: A state and public figure of RK.

Об авторе: Государственный и общественный деятель Республики Казахстан.

Нығметжан ЕСЕНҒАРИН

АРМАН ТҮБІНДЕ АҚИҚАТҚА АЙНАЛАДЫ...

Андатпа. Сұхбат беруші өз сөзінде темір құрсаулы мемлекет құрамында Қазақстанның 70 жыл бойы жүрген жолы мен өз алдына дербес дамыған 25 жыл аралығын безбенге тартқанда еркіндікте өркендеу бәсінің бөлектігіне назар аударады және Қазақстанның болашағына қатысты өз ойларын ортаға салады. Теміржол саласындағы реформа туралы айта келіп, 20-30 жылдан кейін де отандық темір жол саласы қазіргі қалпын сақтап қалатынына тоқталады.

Nygmetszhan ISINGARIN

DREAM WILL TURN INTO REALITY IN THE END...

Summary: The academician of International Transport Academy and Eurasian International Economic Academy, doctor of economic sciences, famous state and public figure in his interview makes an accent on the difference of developing in freedom comparing the life of Kazakhstan spent as a part of the country with iron chains during 70 years and 25 years of developing as an independent country. Talking about the reform in the railway sphere he comments that in 20-30 years the national railway sphere will save its current condition.

Нигматжан ИСИНГАРИН

КОГДА МЕЧТЫ СТАНОВЯТСЯ ЯВЬЮ...

Аннотация. Данная статья представляет собой интервью, посвященное Алаш-Орде, а именно неосуществленным замыслам деятелей Алаш-Орды, стремившихся воплотить в жизнь идеи независимости, потерям и достижениям казахов на этом пути, их месту и роли в сегодняшнем мировом сообществе, будущему нашего государства. Также в интервью затронуты история железных дорог в Казахстане, процесс осуществления реформ в этой отрасли.

– Бұрынғы қазақтың не үшін «Ай, қап!» дегенін түсіне бастағандаймыз. Ал, бүгінгі қазақтың «Ай, қап!» дейтін тұстары бар деп ойлайсыз ба?

– Иә, журналдың алғашқы саны жарық көрген 1911 жылдан бастап бүгінгі күнге дейінгі 100 жылдан астам уақыт аралығында бас шайқап, бармақ тістер тұстарымыз болды деп айта аламын. Мұның ең бастысы, меніңше, ХІХ ғасырда қазақ қоғамында қалыптасқан марғау қалыптың тұйыққа тірейтіндігін түйсінген ұлт санасының оянуы арқасында ХХ ғасыр беделінде жедел қоғамдық-саяси және экономикалық өркендеуге апарар баспалдақ болатындай жағымды жағдайдың жасалғанында жатыр. Алайда, аталған ахуал Алаш партиясы бағдарламасының ауқымында демократиялық дамуға біртіндеп бет бұру арқылы қазақ жұрты өз алдына автономия алып, кейіннен дербес мемлекетін құрғанда ғана ақиқатқа айналар еді. Бұған керісінше сахарда большевиктер жоспары жүзеге асып, алдымен автономиялық, кейіннен одақтық республика құрылғанымен, арыстарымыз ойға алған демократиялық Ресей дәрегейіндегі дербес, демократиялық өсіп-өнудің ауылы алыстап кетті.

Әлбетте, социалистік қоғамдық құрылыстың тоталитарлық жүйесі алға тартқан шектеулі автономиялық, сондай-ақ одақтық республиканың аясында Қазақстанның ілгері жылжуы «шикізат шылауы» делінетін біржақты бағытта болғаны белгілі. Темір құрсаулы мемлекет құрамында 70 жыл бойы жүрген жолымыз бен өз алдымызға дербес дамыған 25 жыл аралығын безбенге тартсақ, еркіндікте өркендеу бәсінің бөлектігін байқаймыз. Бірақ, тарихтың өткенге мойын бұрмайтындығын біле отырып, алтынмен барабар осыншама уақыттың желге ұшқандығын сезінгеніміз, еліміз егемендігін ертерек алғанда алар асуы-

мыздың қаншалық қомақты боларлығын аңдағанымыз абзал.

– Қазіргі жаһандану заманында қазақтың ұтқаны, ұтылғаны қайсы? Қазақтың әлемдегі бітім-болмысы, қазіргі тарихи үдерістегі орны қайда деп ойлайсыз?

Тәуелсіздікке қолымызды кеш сермедік десек те, өткен жүз ішінде талай іс тындырылды, көп нәрсеге көзіміз жетті. Осы кезеңде қазіргі заманғы экономика негіздері қаланып, өнеркәсіп пен көлік жүйесі қалыптасты, халқымыз ауқымы зор қоғамдық, мәдени, техникалық, әлеуметтік-экономикалық алуан ақпаратты игеріп, кәдеге жаратты. Сондықтан да қол қусырып отырдық дей алмаймыз. Ал енді жоғалтқанымызға келетін болсақ, мұның ең бастысы ұлттық сана-сезімнің көмескі тартып, кісіліктің кемуі, ынтымақ-бірліктің азаюы дер едім. Өткен жүз жылдықтың қилы кезеңдерінде халықтың батыр да батыл, іскер бөлігінен айырылып қалдық: 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің қанды қырғыны, азаматтық соғыстың алапаты талай арыстарымызды жалмады, 30 жылдардағы аштық пен күштеп ұжымдастыру кезінде елдің жартысы шетінеп, шекара асып, босып кетті, 37-нің қасабы білімді де білікті ұл-қыздарымыздың тағдырына балта шапты. Ал, Ұлы Отан соғысы майдандарында мыңдаған боздақтарымыз қыршынынан қиылса, тың көтеру желеуімен даламызға келімсектер қаптады. 1913 жылдың деректеріне үңілсек, патшалық Ресейде 9 миллион шамасында бұратана жұрттар болғанын шамалаймыз, ал солардың 4 жарым миллиондайы қазіргі қазақтар мен қырғыздарға тиесілі екен (ол кезде қазақты да, қырғызды да қырғыз деп атаған ғой). Егер Қазақстанның халқы табиғи жолмен, орасан зор апатқа ұрынбай, еркін өсіп-өнген болса, бүгінгі таңда қазақтар қазіргідей он миллион

емес, 35-40 миллион көлемінде болар еді. Мұның өзі ең ауыр да орны толмас шығын болып табылады.

Қазақтың соңғы 25 жылда ұтқаны – жеке, дербес мемлекет болды, әлемдегі танымал халықтардың қатарынан орын алды, халықаралық қауымдастықтың төріне шықты. Біз сауда-экономикалық байланыстар, ғаламдық еңбек бөлінісі, жаһандық мәдени қарым-қатынас арқылы дүниенің есігін аштық. Өзгені танып-білдік, өзімізді көрсете алдық. Біз қазіргі таңда жаһандану, ғаламдық ықпалдасу үдерісінен ұтылып отырмыз деп айту қиын, өйткені дүние дүрбелеңі мен аумалы-төкпелі дағдарыстың салқыны бізге ғана емес, бүкіл әлем елдеріне дерлік тиіп отыр. Мұндайда «көппен көрген ұлы той» деген дұрыс. Өзге жұрттармен терезе теңестіру арқылы біз ғасырлар бойғы ұтылыстың ұпайын түгендедік. Ал, бүгінгі тарихи үдерістегі қазақтың орны жөніндегі мәселеге байыппен қарау керек. Кейде оза шауып, төске өрлегіміз, тіні мен діні берік, сақа жұрттармен бой теңестіргеніміз, экономикалық әлеуеті әлдеқайда жоғары, халқының саны да басым мемлекеттер сапынан көрінгіміз келетіні алға қойылған мақсаттың сарабалдығынан болса керек.

Арман түбінде ақиқатқа айналады. Сондықтан да Елбасымыз әлемдегі дамыған 30 елдің қатарына ену жөнінде міндет қойып отыр, бұл біздің қолымыздан әбден келетін шаруа деп ойлаймын. Өйткені, ұлан-байтақ жеріміздің, көл-көсір қазба байлықтарымыздың арқасында осылай деп тон піше алғанымызбен, топырақтың астында тұнып жатқан кен – мұнай мен металл атаулы бірден басымызға бақ-дәулет болып қона қалмайтыны түсінікті, себебі оны өңдеуіміз, өндіріс үдерісіне қосуымыз керек. Сонымен қатар Атыраудан Алтайға дейін көсілген кеңістігіміздің де транзиттік әлеуетін тиімді пайдаланғанымыз жөн. Соңғы жылдары инфрақұрылымды өр-

кендетуге жіті назар аударылып келеді, осы арқылы баянды болашақтың материалдық-техникалық тұғыры қаланып жатыр. Қазақстан ядролық қарудан бас тартып, бейбітшілік саясатын жүргізіп отыр, өзге әлемдік қам-қарекеттерге де белсене атсалысуда, сөйтіп, өзіндік бітім-болмысын, бет алысын көрсете білді, ал мұның өзі тарихи даму үдерісінде тасада қалмайтындығымызды білдірсе керек.

– *Қазақ хандығының 550 жылдығын «Мәңгілік ел» ұранымен атап өттік. Қазақ мемлекеттілігінің келешегі туралы сөз қозғасаңыз.*

– Мемлекетіміздің келешегіне мен сеніммен қараймын, дегенмен көңілге көлеңке түсіретін тұстар да бар екендігін айтуға тиіспін. Себебі, қазақ топшылдық пен рушылдық – трайбализмнен, жер мен елге бөлінуден ауылын аулақ салып, ауызбіршілігін сақтаса ғана тарихтың қиын-қыстау өткелдерінен, тар жол, тайғақ кешуінен аман өте алады. Елбасымыз іргетасын қалаған қазақтың тұтастығын мәңгілікке мұра етуіміз керек. Сонда ғана «Мәңгілік ел» бола аламыз. Қазақ халқының бірлігін сақтау арқылы біз өзге ұлттар мен ұлыстарды өз төңірегімізге топтай аламыз. Біздің қазіргі жағдайда моноұлтты, біртекті мемлекет болуымыз қиын, ұлан-ғасыр аумағымызды еркін игеру үшін халық саны кемінде 25-30 миллион адамға жетуі керек, бұл тек ұлттар достығы пен бауырмалдығының, мемлекет құрайтын жұрттың, елдің егесі – қазақтың тығыз топтасуы мен бірлігінің арқасында ғана мүмкін болмақ. Сондықтан да мен «Мәңгілік ел» идеясының келесі ғасырлар ұрпағының төл ісі болғанын қалаймын.

– *Сізді бүгінде толғандырып жүрген тақырыпқа тоқталсаңыз. Қазір не жазып жүрсіз?*

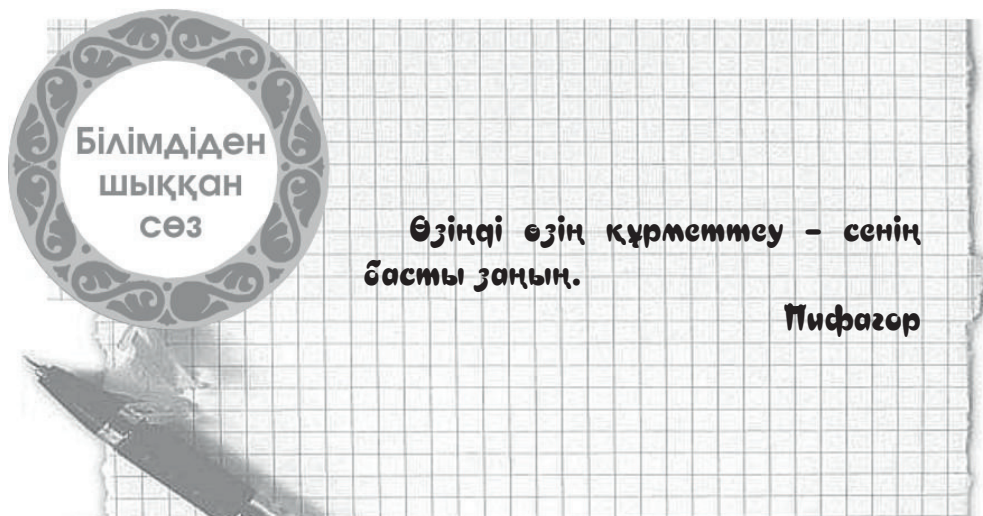
– Мемлекеттік қызметтен кеткеннен кейінгі 15 жыл уақытымды мен өзімнің төл мамандығым – теміржолға арнадым. Сөйтіп, теміржол көлігінің 4 томдық тарихын жазып шықтым, қазір бесінші томын әзірлеп жатырмын. Әлемдік тәжірибеге сәйкес қайтадан құрылып жатқан көлік реформасын жүргізуге қал-қадерімше қолқабыс тигізуге, Қазақстанның көлік әлеуетін тиімді пайдалануға қатысты ақыл-көнес беруге тырысып келемін. Журнал тарапынан қойылған сауалдар мені тек көлік саласының түйткілдеріне ғана көңіл бөлмей, бүкіл ел тағдырына қатысты да ой-тұжырымдар түйіндеуге итермелеп отыр. Расында да, біз, аға ұрпақ өкілдері, көргендеріміз бен көңілге түйгендерімізді келешек ұрпақпен кеңінен бөлісуге, олармен жиі жүздесіп, пікірлесуге тиіспіз. Ал, маған мұндай мүмкіндік ұсынып отырған «Айқап» журналына алғыстан басқа айтарым жоқ.

– «Айқап» журналына тілегіңіз.

– Мен қазақ тіліндегі бұқаралық ақпарат құралдарын жаздырып

аламын, бұл басылымдарда орыс тілді оқырмандар танысуы тиіс материалдар жиі жарияланады. Сондықтан да орысша оқитындар үшін қазақ баспасөзінің «дайджесті», яғни жиынтық жарияланымдары ұсынылып отыруы тиіс. Себебі, қазақша публицистік мақалалар тереңдігімен тәнті етсе, орыс тіліндегі басылымдар ақпараттық оралымдылығымен баурайды. Осы орайда «Айқап» журналы қазақтың қазіргі пайымды публицистикасын ағылшын, орыс тілдерінде сөйлетіп отырса, деген тілек туындайды. Өйткені бүгінгі жастар «үштілділік» талабына сәйкес заман ағымына икемделуге ұмтылуда. Мен «Айқаптың» бүкілхалықтық мінберге айналуын тілеймін. Қазақ халқының тарихи тағдыры туралы сөз ететін, оның бүгінгі-ертеңгі өсіп-өркендеуі, дамуы жөнінде әңгіме қозғап, бұдан жүз жыл бұрынғыдай ұлтының қамын жейтін білімді де білікті жандарға төрінен орын ұсынар басылым жоқтың қасы. Сондықтан да оның атына заты сай болуын есте ұстаған жөн.

Сұхбаттасқан
Жетпісбай Бекболатұлы

Об авторе: заведующий кафедрой международной журналистики Кыргызско-Российского славянского университета, д.ф.н., профессор, академик РАПСН, академик Международной академии наук педагогического образования.

About the author: head of the department of international journalism of Kyrgyz-Russian Slavic university, doctor of philological sciences, professor, academician of RAPSS, academician of the International Academy of Pedagogical Education Sciences.

Автор туралы: Кыргыз-Ресей славян университеті халықаралық журналистика кафедрасының меңгерушісі, ф.ғ.д., профессор, педагогикалық білім беру Халықаралық Ғылым академиясының академигі.

Александр КАЦЕВ

В ЖУРНАЛИСТИКЕ ВАЖНО БЫТЬ ПЕРВЫМ, А В ЛИТЕРАТУРЕ – ВАЖНО БЫТЬ ЛУЧШИМ

Аннотация. В эксклюзивном интервью для читателей журнала «Айкап» известный журналист-исследователь раскрывает грани исторических и современных казахско-кыргызских литературных связей, щедро делится секретами профессии. Александр Кацев состоялся как журналист и педагог на древней земле кыргызов, обучает поликультурную аудиторию основам литературного мастерства и международной журналистики.

Aleksandr KATSEV

IN JOURNALISM IT IS IMPORTANT TO BE THE FIRST, AND IN LITERATURE THE BEST

Summary. In an exclusive interview for the readers of the magazine Aykap the famous journalist-researcher reveals the sides of the historical and modern Kazakh-Kyrgyz literary relations, generously shares the profession secrets. Alexander Katsev established himself as a journalist and a teacher on the ancient land of Kyrgyz, trains the multicultural audience in bases of literary skill and international journalism.

Александр КАЦЕВ

ЖУРНАЛИСТИКАДА АЛҒАШҚЫ БОЛУ, АЛ ӘДЕБИЕТТЕ ОЗЫҚ БОЛУ – МАҢЫЗДЫ

Аңдатпа. Белгілі журналист-зерттеуші журналға берген сырашарында казак-кыргыз әдеби байланыстарының тарихи тамырластығы мен қазіргі бауырластығы туралы және өз кәсібінң құпиялары туралы ой бөліседі. Пікір иесі Александр Кацев ежелгі кыргыз жерінде педагог ретінде де журналист санатында да мойындалған тұлға ретінде көпмәдениетті ортаға әдеби шеберлік және халықаралық журналистика негіздері жөнінде де пайымды пікірлер қозғайды.

- Александр Самуилович, Вы – признанный специалист в сфере кыргызско-казахских литературных связей. К Вам обращаются за научными консультациями...

- Безусловно, это – сложившаяся традиция, и тому немало примеров. У Шынгыса Айтматова есть роман на основе Казахстана «И дольше века длится день», а вот легенду о манкурте сам Айтматов почерпнул у А. Кекильбаева, который ему рассказал эту легенду. И в одном из интервью он об этом сказал, одновременно упомянув о том, что понятие «манкурт» встречается в «Манасе». Грани сотрудничества многообразные. Я нашел в Казахстане Общество по скорочтению, сотрудничаем с ним и издаем методические рекомендации для кыргызских и узбекских студентов, чтобы помочь им адаптироваться в вузе. Недавно мы подготовили диск с копиями статей известных публицистов XX века о трагедии 1916 года в Казахстане и Кыргызстане.

- Как Вы оцениваете современные кыргызские СМИ?

- У нас НПО в стране 10 тысяч, из них российских только шесть. Многие НПО кормят «своих» журналистов.

- Ваши исследовательские пристрастия?

- Защищался в МГУ, тема моей докторской «Взаимодействие документально-публицистического и художественного материала в интерпретации литературной критики 20-х годов». Помнится, в период написания диссертации я засел в Ленинской библиотеке и за три месяца просмотрел все подшивки советских журналов 1920-1930-х годов. В них, как оказалось, в отличие от газет, не были замараны черной краской фамилии опальных и репрессированных авторов. Затем меня осенило заказать фотокопии тех закрытых статей, точнее – их негативы. В итоге у меня в руках оказались книги в виде фото-

графий: Троцкий, Бухарин, Савенков, Булгаков, запрещенный Гоголь, в частности черновики его «Размышлений о божественной литургии», другое. Я нашел письма Горького, а на страницах ж «Сибирские огни» за 1928 год напечатана стенограмма съезда казахской интеллигенции 1926 года, на котором был поднят вопрос о возвращении самоназвания казахского народа «казак».

- Откуда берут начало истоки центральноазиатской журналистики?

- Это очень древние корни. Например, самым древним жанром журналистики был узункулак (Прим. – Мнение автора может не совпадать с мнением редколлегии. Исследование проблемных вопросов региональной публицистики нельзя считать завершенным процессом. – Г.М.). Посредством узункулака передавали информацию и сплетни. За столько веков потребители информации привыкли к этой форме. В киргизском фольклоре есть удивительные легенды, их следует расшифровать и проследить межкультурные связи.

- Шынгыс Айтматов – большая высота, человек мирового уровня. Каким он был в жизни?

- Я два с половиной часа брал интервью у Ч. Айтматова, когда ему было 55 лет. Оно вышло в газете «Комсомолец Казахстана», затем его перепечатали союзные «Известия». А познакомились мы еще раньше. Так, когда он написал произведение «И больше века длится день», литературно-критическая общественность вначале взяла паузу. Не понятно было, что это – большая повесть или роман? Я взялся за дело, и моя рецензия оказалась первой. Тому есть доказательство, писатель подписал мне книгу романа. Текст такой: «Александр Кацеву – первому рецензенту моего романа. Спасибо. Айтматов». Книгу храню дома. Напутствия от маститых коллег – вообще добрая традиция. У меня еще есть два письма от Вениамина Каверина, отклик на первый

фольклорный словарь в Союзе. У меня есть также автограф писателя Василия Павловича Аксенова, тогда я еще был студентом-первокурсником. Аксенов приезжал вместе с Олжасом Сулейменовым, Петрусем Бровжой на Пленум Союза писателей защищать Шынгыса Айтматова от нападков на повесть на русском языке «Прощай, Гульсары!». Потом на встрече в кафе со студентами я задал Аксенову, теперь уже понимаю, самый идиотский вопрос «Что такое социалистический реализм?». Он ответил кратко и вполне доходчиво (иронизирует). Когда уже я поехал в США, то решил с ним встретиться, но Аксенов был в отъезде, я хотел напомнить ему о нашей встрече и моем идиотском вопросе.

– Когда Вы начинали свою деятельность, у Вас был идеал среди журналистов или – профессия поманила? С какими трудностями Вам пришлось столкнуться?

– Профессия поманила. Мы, трое друзей, на три тысячи метров поднимались, делая репортаж о строительстве Токтагульской ГЭС. В отличие от друзей, которые должны были откликаться на каждое Постановление ЦК, я творил свободно, печатался, собрал материалы для кандидатской и докторской. К слову, чтобы тогда попасть в партархив, надо было вступить в КПСС. И на это я вынужденно пошел ради научных интересов. Причем меня приняли в Компартию тогда, когда все выходили из партии и жгли партбилеты. Сын мне тогда сказал: «Но ты же не из стаи». И билет я оставил себе. Много доносов деятелей литературы отложилось в партархиве, от которых писателям приходилось бежать. Мухтар Ауэзов, кстати, в годы гонений скрывался здесь, на берегу Иссык-Куля. Там же и познакомился с молодым Айтматовым.

– Как Ваша семья относится к Вашей профессии журналиста?

– Родители хотели, чтобы я стал врачом. Но где-то с девятого класса я

выбрал для себя журналистику как будущую профессию, стал печататься понемногу. Супруга моя, к счастью, филолог. Она же мой самый главный оппонент (шутит). Кстати, она алмагинка. Ее родители работали на военном заводе. Познакомился я с ней в КазГУ и до сих пор счастлив в браке. Выросли дети, внуки. Живут на Украине, внук по скайпу просит иногда помочь с сочинением и т.д.

– Каковы внешние связи руководимой Вами кафедры международной журналистики?

– С МГУ им. М. Ломоносова у нас прочные творческие контакты. Приезжают магистранты из Казахстана. А вообще-то, отучившись на первом курсе здесь, мы с другом отправились в Москву и Алма-Ату в надежде перевестись и окончить другие вузы. Мы оказались таким образом в КазГУ, где в деканате нам поставили условие сдать экстерном 35-40 предметов разницы. Мы развернулись и пошли по коридору. Увидели открытую дверь. Заглянули на кафедру. Заведующим кафедрой тогда был Колосов. Он выслушал нас и сказал следующее: «Ребята! Захотите писать – будете писать. У Вас такие хорошие преподаватели. Возвращайтесь в свой вуз...». Так мы и вернулись домой. После выпуска друзья мои ушли на радио. Уговорили меня поехать в г. Пржевальск, где я проработал семь лет в пединституте с перерывом на аспирантуру. Первая диссертация моя была тоже по 20-м годам XX века по литературе. Те личностные контакты держат нас и сегодня. Есть Интернет, социальные сети, возможностей общаться много.

– Каков, на Ваш взгляд, принцип профессиональных компетенций?

– В журналистике важно быть первым, а в литературе – важно быть лучшим.

– Большое спасибо за беседу.

Беседовала
Гюльнар Муканова

Автор туралы: Түркия Радио және Телевидение Жоғары Кеңесінің төрағасы.

About the author: Chairman of Turkish Radio and Television Supreme Council

Об авторе: Председатель Высшего Совета радио и телевидения Турции.

Ильхан ЙЕРЛИКАЯ

ТҮРКІ ДҮНИЕСІНІҢ БІРЛІГІ ҮШІН

Андатпа. Сыршарда Түркия Радио және телевидение Жоғары Кеңесінің төрағасы Ильхан Йерликая VIII «Келешекпен байланыс» медиа конгресі кезінде түрлі қолдау көрсеткен әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ұжымына алғысын білдіре отырып, түркі дүниесіндегі журналистер қауымының ынтымағы мен бірлігіне бастайтын жаңа жобалар туралы айтады.

**İlhan YERLIKAYA
FOR THE UNITY OF THE TURKIC WORLD...**

Summary. Chairman of Turkish Radio and Television Supreme Council İlhan Yerlikaya, in his speech at the VIII Media Congress «Communication with the Future», expressing gratitude to Kyrgyzstan and Kazakhstan, including Al-Farabi Kazakh National University for their support, proposed new projects for the purpose of unity of Turkic-speaking media community.

**Ильхан ЙЕРЛИКАЯ
ЗА ЕДИНСТВО ТЮРКСКОГО МИРА**

Аннотация. В интервью затрагивается тема избрания в Верховный Совет Государственного радио и телевидения Турции, работы Совета, а именно задачи и планы на будущее, дана высокая оценка КазНУ им. аль-Фараби, принявшего активное участие в организации VIII медиаконгресса «Связь с будущим», и высказана поддержка идеи о создании совместного информационного портала тюркоязычных стран.

– Құрметті Ильхан мырза, өзіңіз басшылық ететін Түркия Мемлекеті Радио және телевидение Жоғары Кеңесі туралы қысқаша әңгімелеп берсеңіз?

– Сөзімді бастамас бұрын, VIII Келешекпен байланыс медиа конгресі кезінде бізге қонақжайлылық танытқан және түрлі қолдау көрсеткен Қырғызстан мен Қазақстанға, Атажұрттағы бауырларымызға, ұйымдастыруда атсалысқан мекеме мен ұйымдарға және олардың құрметті басшыларына алғысымды білдіруді жөн көрдім.

Телевидение және Радио Жоғары кеңесі (ТРЖК) телевидение және радио қызметін талапқа сай ұйымдастыру және бақылау мақсатында құрылған, әкімшілік пен қаржылық жағынан тәуелсіз, қоғамдық заңды орган болып табылады.

Жоғары Кеңес Түркия Республикасы Конституциясының 133-бабына сәйкес парламент тарапынан сайланған тоғыз мүшеден тұрады. Мүшелер мамандықтары бойынша қоғамдық мекеме, ұйымдарда немесе жеке меншік ұйымдарда кем дегенде он жыл қызмет атқарған, мамандығы бойынша жеткілікті білімі мен тәжірибесі бар, мемлекеттік қызметкер бола алатын үміткерлердің арасынан сайланады. Жоғары Кеңес мүшелерінің қызмет атқару мерзімі – алты жыл. Мүшелердің үштен бірі екі жыл ішінде бір рет жаңарып тұрады. Жоғары Кеңес мүшелері өз ішінен төраға мен төраға өкілін сайлайды. Төрағалық пен төраға өкілдігінің мерзімі – екі жыл.

Жоғары Кеңес толық күн жұмыс істейді және кем дегенде аптасына бір рет жиналады. Кеңес кем дегенде бес мүшенің көпшілік дауыс беруі арқылы шешім қабылдайды. Шешімдер ресми түрде интернет сайтында тәртіпке сәйкес жарияланады.

Бағдарламалар эфирге шыққан соң тексерістен өтеді. Жоғары Кеңеске

бағдарламалар эфирге шықпай жатып оларды тексерістен өткізуге, бағдарламаларға эфирге шығу рұқсатын беру немесе бағдарламаларды эфирден алып тастауға тыйым салынады. Кеңестің барлық шешімдері сот бақылауына ашық.

– Біздің білуімізше, РТЖК әлеуметтік жобаларға да қолдау көрсетіп келеді. Осындай жобалар арасындағы ең ауқымдылары қандай?

– ТРЖК әсіресе балалар мен жастарды аудиовизуалды бұқаралық ақпарат құралдарының жағымсыз ықпалынан қорғауға бағытталған және бұған қатысты қоғамның сезімталдығын арттыруды мақсат тұтқан көптеген жобаны жүзеге асырды. Осы жылы сегізінші рет ұйымдастырылған Келешекпен байланыс медиа конгресі жастарға бағыт-бағдар бере отырып, бұқаралық ақпарат құралдарына қолдау көрсеткенін атап өтуге болады.

Келешекпен байланыс медиа конгрестерінің негізгі мақсаты түркі тілдес мемлекеттер мен бауырлас және туысқан түркі қауымдастықтардан келіп Түркияда «Журналистика» мамандығы бойынша университет, магистратура және докторантурада білім алып жатқан жастар мен білім алып, өз еліне оралып, бұқаралық ақпарат құралдарында қызмет атқарып жатқан мамандарды топтастырып, қатысушылар мен ұйымдастыруға үлесін қосқан мекеме мен ұйымдардың арасындағы байланысты қамтамасыз етіп, құрылған байланысты ұзақ уақытқа сақтауға өз үлесін қосу екені мәлім.

– VIII Келешекпен байланыс медиа конгресі Алматы мен Бішкек қалаларында өтті. Шараның ұйымдастырылуы мен өткізілуін қалай бағалар едіңіз?

– Бішкек пен Алматыда өткізілген биылғы медиа конгресс Қырғызстан

мен Қазақстанның іс-шараны жоғары деңгейде әзірлегені және көрсеткен үлкен қолдауы арқасында ойдағыдай өтті деп есептеймін. Әсіресе, «Манас» қырғыз-түрік университеті мен әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті қомақты үлес қосып, Түркі әлемінің әртүрлі аймақтарынан келген қатысушыларды жоғары деңгейде қарсы алды. Медиа конгрестің жоғары деңгейде өтуіне екі университеттің де ұйымдастыру жұмыстарына қоян-қолтық араласып, аталмыш іс-шараға жауапкершілікпен қарағаны себеп болғаны сөзсіз. Мүмкіндікті пайдалана отырып, екі университеттің басшылығына, мұғалімнен бастап, студентіне дейінгі университет ұжымына алғысымды білдіремін.

– ҚазҰУ ректоры, проф. доктор Ғалымқайыр Мұтанов мырзамен РТЖК мүшелері кездесу барысында ортақ портал құру туралы келістіңіздер. Сіздіңше, бұл жобаның келешегі қандай болмақ?

– Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ректоры, академик, профессор, техника ғылымдарының докторы Ғалымқайыр Мұтанұлы Мұтановпен кездесу барысында талқылаған және жоспарлаған ақпарат торабы жобасы Түркі Әлемі мемлекеттерін бір-біріне жақындатуға себепші болатын маңызды қадам болып табылады. Түркі Әлемі байланыстарының нығаюына атсалысатын, кең жайылған жағрафиядағы журналистика факультеттерінің және студенттерінің де қатысатын, уақытында дұрыс ақпараттың көзіне қол жеткізу мүмкіндіктерінің жасалынуы, теориялық және практикалық тұрғыдан жаңалық

таратуға бағытталған білім беру мен оқыту міндеттерін атқаратын, түркі тілдес халықтардың тілдерін қолданатын интернетке сүйенген ақпарат торабының қалыптастырылуы жоспарланып отыр. Осы жобаның ең маңызды элементі журналистика саласының ұйымдары мен мекемелерінің және журналистика факультетінің көрсететін қолдауы екенін айта кеткен жөн.

– Медиа конгресс барысында Алматы қаласымен және ҚазҰУ-мен таныс болдыңыз. Алған әсеріңізбен бөліссеніз?

– Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ректоры, академик, профессор, техника ғылымдарының докторы Ғалымқайыр Мұтанұлы Мұтанов басшылығымен университеттің барлық қызметкерлері медиа конгресті ең жоғары деңгейде өткізді және қонақжайлылық танытты. Қазақ ұлттық университеті де Алматы қаласы сияқты мәдениеттің ордасы, сонымен қатар заманауилықты ұштастырған. Университеттің білімі мен оқыту жүйесінің сапасын осы университеттің білімімен сусындаған мемлекеттік қызметкерлерден, зияткер тұлғалардан және мәдени қайраткерлерден байқауға болады. Яғни университет – өзінің білімін дәлелдеп көрсеткен білім ордасы. Сонымен қатар Алматы қаласы табиғатының тамаша екенін және Қазақ ұлттық университеті қалашығының кең әрі студенттерге демалуға қолайлы орын екенін айта кеткен жөн.

*Әңгімелескен
Сағатбек МЕДЕУБЕКҰЛЫ*

ТҮРКИЯ РАДИО ЖӘНЕ ТЕЛЕВИДЕНИЕ ЖОҒАРЫ КЕҢЕСІНІҢ БАСШЫЛАРЫМЕН ЖҮЗДЕСУ

Түркия Радио және телевидение Жоғары кеңесінің Төрағасы Ильхан Йерликая бастаған осы кеңестің бірнеше мүшесі әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің басшылығымен жүздесті. Журналистика факультетінің және Түркі тілдес Журналистер қорының мұрындық болуымен университетке әлемнің әр түкпірінен жүзге жуық түрк тілді журналистер келіп VIII «Келешекпен байланыс» Медиа конгресіне қатысты.

Жоғары деңгейдегі жүздесу барысында болашақта әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті жанынан түркі дүниесіне ортақ Теле орталық және Интернет портал ашуға екіжақты ықпал ету жөнінде өзара келісілді.

«Айқап» журналының Бас редакторы қонақтарға журналдың кезекті санын таныстырып, келешекте тұрақты байланыс жасап тұруға шақырды.

ОЛАР ТАҢДЫ ТОСПАДЫ

*Қазақстанның Тәуелсіздігін алғашқы болып, сол күнде, уақыттың
кешітігіне қарамастан, сол сағатта таныған Түркия еді.*

Алыстағы бауырлар,
Кеткен еді енші алып.
Сағынышпен жүретін,
Ата жұртты еске алып.

Артта қалған туған жер –
Баба қаны тамған жер.
Бодан болып басқаға,
Азаттықты тосқан ел.

Ер-Түріктің ұрпағы,
Талай ғасыр аңсады.
Қатарға алып қосуды.
Бірге туған бауырды.

Тәңір қолдап қазақты.
Тәуелсіздік таңы атты.
Ғасырлармен ағайын,
Күткен осы сағатты.

Ата жұрттың азаттығы –
Армандардың асқары.
Паш етуге әлемге,
Олар таңды тоспады.

Орындалды тосқаны.
Олар таңды тоспады.

Ғ. Махмұтұлы

About the author: Director of the Center of study and research of Afghanistan (Germany), Ambassador Extraordinary and plenipotentiary of the Islamic Republic of Afghanistan in the Republic of Kazakhstan in 2006–2009.

Автор туралы: Ауғанстан зерттеу орталығының (Германия) директоры, 2006–2009 жылдары Қазақстан Республикасындағы Ауғанстан Ислам Республикасының Төтенше және Өкілетті Елшісі.

Об авторе: Директор Центра изучения и исследования Афганистана (Германия), Чрезвычайный посол и полномочный представитель Исламской Республики Афганистан в Республике Казахстан в 2006–2009 годы.

Aziz ARIANFAR

AN ISLAND OF STABILITY IN CENTRAL ASIA: KAZAKHSTAN'S FUTURE IS BRIGHT UNDER NAZARBAYEV'S LEADERSHIP

Summary. In an exclusive interview the state and public figure of Afghanistan highly speaks of Kazakhstan, scientific and creative relations between Afghanistan and Kazakhstan in the period of his diplomatic service.

Азиз АРИАНФАР

ОРТАЛЫҚ АЗИЯДАҒЫ ТҰРАҚТЫЛЫҚ АРАЛЫ: ҚАЗАҚСТАННЫҢ БОЛАШАҒЫ НАЗАРБАЕВТЫҢ БАСШЫЛЫҒЫМЕН ЖАРҚЫН БОЛМАҚ

Аңдатпа. Жедел сырашарда сұхбат беруші Қазақстан туралы жоғары пікірлерін білдіреді. Өзі елшілік еткен жылдардағы Ауғанстан мен Қазақстан арасындағы ғылыми, мәдени және шығармашылық байланыстардың нәтижелері туралы сөз қозғайды. Ол әсіресе Президент Нұрсұлтан Назарбаевтың халықаралық ауқымдағы беделі мен Қазақстанның ішкі және сыртқы саясатындағы көпвекторлы бағытын ерекше атап өтеді.

Азиз АРИАНФАР

ОСТРОВ УСТОЙЧИВОСТИ В СРЕДНЕЙ АЗИИ: БУДУЩЕЕ КАЗАХСТАНА ВО ГЛАВЕ С НАЗАРБАЕВЫМ БУДЕТ РАДУЖНЕЕ

Аннотация. Статья-воспоминание о периоде работы автора в Казахстане послом Афганистана, о его деятельности как дипломата и эксперта по региональным вопросам. В частности, он рассказывает о встречах с казахстанскими экспертами по Афганистану с ведущими сотрудниками Института востоковедения, с первыми руководителями правительства и министерств. Особое место в его воспоминаниях занимает личность Президента Н.А. Назарбаева и его внутренняя и внешняя мультивекторная политика.

In 2006, I arrived in Kazakhstan as the ambassador extraordinary and plenipotentiary of Afghanistan. The years of my diplomatic service in Kazakhstan were one of the brightest and most exciting periods of my life, to which I have devoted an entire chapter in my memoirs.

Kazakhstan was not a strange country for me, since back in 1983, while studying at Moscow State University, I did a three-month geological study in Karaganda and became acquainted with the culture and traditions of the peoples of Kazakhstan.

But this time I had to go through a very different and very specific «practice» in the diplomatic field. There was a great opportunity to not only work closely with ordinary people, but also to meet the political leadership of Kazakhstan, establish friendly and brotherly relations, and have sufficient time to study the country.

Working in Kazakhstan was a major vocational programme for me, during which I gained much knowledge about this country and the Central Asian region as a whole. Today, not only in Afghanistan but also in Iran and in other countries, including the Commonwealth of Independent States, I am known as an expert on regional issues, in particular in Central Asia, and many politicians and experts value my opinion.

In November 2006, I arrived in Almaty with the mission to meet with representatives of the Afghan community here, hear their views, discuss problems and offer suggestions on the development of Afghan-Kazakh relations – as well as to explore the city and the country.

My trip to the southern capital of Kazakhstan was full of interesting meetings with the major experts on Afghanistan. Among them were Omirtai Bitimov, an «honorary Afghan,» though, of course, originally from Kazakhstan, and a well-known figure in the country's political sphere, who is currently Kazakhstan's

ambassador to Afghanistan. Given his considerable professional experience and knowledge, I did not miss the opportunity to meet with him and discuss the development of relations between our countries. In Afghanistan, Bitimov is known from the Soviet era. Among Afghans, he is given high respect and authority. In northern Afghanistan, where there are mostly Uzbeks, Turkmens and Tajiks, the people consider him one of them. Traditionally, Afghans rarely trust foreigners. In this respect, Bitimov is a rare exception; a master of public diplomacy.

I also met Director of the Institute of World Economics and Politics under the Foundation of the First President of Kazakhstan (IWEP) Sultan Akimbekov, the author of numerous research papers on Afghanistan. With him, we discussed the problems of regional cooperation and integration, as well as issues related to the Conference on Interaction and Confidence Building Measures in Asia (CICA) and the activities of the Economic Cooperation Organisation (ECO), and especially the American New Silk Road project.

In 2003, I met Director of the Suleimenov Institute of Oriental Studies Meruert Abusseitova at a conference in Tehran. Around the same time I became acquainted with then-Director of the Kazakh Institute of Strategic Research under the President of Kazakhstan Bulat Sultanov, with whom I have maintained business relations. He went on to lead the Centre for Strategic Studies and work as a chief editor of the anthology «Strategic Research.» We discussed regional and global issues, especially terrorism, drug trafficking and Islamic extremism and fundamentalism.

Upon arrival in Astana, I wondered if, in 1983, I could possibly have imagined that one day this small town would become the capital of the modern, independent Kazakhstan, and that I would return as ambassador of my country.

In 2008, after presenting my credentials to President Nursultan Nazarbayev, the President received me. The leader of Kazakhstan noted then that «we are very interested in the comprehensive development of relations with your country; we are following very closely the situation in Afghanistan and are very interested in peace and stability in Afghanistan. Stability in Afghanistan contributes to stability in the entire region.»

I briefed the President on the situation in Afghanistan, said that my mission was to develop relations between the two countries in all fields and noted that, given the difficult situation in Afghanistan, we look forward to Kazakhstan's humanitarian aid and support. The development of trade, specifically the ability to purchase wheat and oil products from Kazakhstan, is very important to us, as is expanding cultural relations and cooperation in higher education.

Now, nearly 10 years have passed since that momentous day. Nevertheless, I want to sincerely say that the meeting with President Nazarbayev had a very lasting impression on me.

Nazarbayev is a very wise man; a realist, a pragmatist and a visionary politician. It is a tribute to his leadership that in such a short time that pearl of a city, Astana, was built. Under his leadership, Kazakhstan has become an island of stability in volatile Central Asia. He has put the country on the right path of development and prosperity. I believe that experts from many countries agree with this assessment.

The progressive development of Kazakhstan in these difficult times can be a good example for the National Unity Government of Afghanistan on issues of state-building in the transition period.

During my years of work in Kazakhstan I very carefully watched the strategies and actions of Nazarbayev and the implementation of his initiatives in internal and external multi-vector policy. In particular, I fully support his initiatives in regional integration, including in such far-reaching projects as Eurasian economic integration, CICA and the Shanghai Cooperation Organisation (SCO). So great is my respect for him that I still write about his achievements and mention his name and statements in my speeches at international seminars and conferences. Greater attention should be paid to his most recent initiative, voiced at the general debate of the 70th session of the UN General Assembly and set out in the manifesto «The World. 21st Century.»

I have very good memories also of working with Chairman of Kazakhstan's Senate Kassym-Zhomart Tokayev, former Prime Minister Karim Massimov, former Minister of Foreign Affairs Marat Tazhin and many others.

In 2009, 2010 and 2011, I came to Kazakhstan to participate in conferences. Honestly, I do not feel like a stranger in Kazakhstan. Every time I leave, I think, «See you soon, my beloved brother nation.»

The author was ambassador of Afghanistan to Kazakhstan from 2006-2009.

Об авторе: кандидат исторических наук, старший преподаватель Таджикского Института изобразительного искусства и дизайна (Душанбе).

About the author: candidate of historical sciences, senior lecturer, Tajik Institute of Fine Arts and Design (Dushanbe).

Автор туралы: тарих ғылымдарының кандидаты, Тәжік Бейнелеу өнері және дизайн институтының аға оқытушысы.

Сурайё ТҮЙЧИЕВА

ВКЛАД КАЗАХСТАНСКИХ ХУДОЖНИКОВ В РАЗВИТИЕ АКТУАЛЬНОГО ИСКУССТВА ТАДЖИКИСТАНА

Аннотация. В статье идет речь о возникновении и развитии в Таджикистане новых форм актуального искусства и роли казахстанских художников в этом процессе. По мнению автора исследования, точкой отчета творческого диалога стал международный фестиваль «Видеоидентичность. Сакральные места Средней Азии», проведенный в 2003-2004-ых годах художниками Казахстана. Основное внимание уделено истории появления в таджикской художественной среде новых инсталляций видеоарта и других сложных визуальных проектов, в которых активное участие принимали казахстанские мастера.

Surayo TUYCHIEVA

CONTRIBUTION OF KAZKHSTAN'S MASTERS TO THE DEVELOPMENT OF TAJIK CONTEMPORARY ART

Summary. Unlike other countries of Central Asia where the modern art was born in the 90th of the XX century, in Tajikistan it appeared after 2004 due to the irresistible circumstances related to civil war (1992-1997) and revival of the country. We can say that masters of Kazakhstani modern art have prepared partially the space for building a new art of Tajikistan by this time.

Сурайё ТҮЙЧИЕВА

ҚАЗАҚСТАН СУРЕТШІЛЕРІНІҢ ТӘЖІК БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІНІҢ ДАМУЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

Аңдатпа. Мақалада Тәжікстан сурет өнеріндегі жаңа үрдістердің пайда болуы және ол үрдістерге қазақстандық суретшілер мен қолөнер шеберлерінің ықпалы туралы сөз қозғай келе, екі елдің арасындағы ықпалдастықтың басталуына 2003-2004 жылдары өткізілген «Бейнебірегейлік. Орта Азиядағы қасиетті орындар» атты халықаралық фестивальдың ерекше әсер еткеніне назар аударады. Негізгі ойлар тәжік сурет өнерінің бастаулары мен қалыптасуы және дамуы төңірегінде айтылады.

Миссия культуры – это сближение, взаимодействие народов, что является цементирующей основой межнационального диалога на протяжении тысячелетий. Диалог цивилизаций существовал веками, а разные народы всегда нуждались в общении, во взаимном сотрудничестве, поскольку это их духовно обогащало, давало возможность развиваться.

Одним из таких дружественных актов можно считать творческий вклад казахстанских мастеров в развитие актуального искусства Таджикистана. Мы не склонны умалять поддержку и инициативы представителей других стран Центральной Азии, например, Кыргызстана или Узбекистана, но принципиальным явлением, которое вовлекло в сферу актуального искусства ряд молодых художников Таджикистана, стал международный фестиваль «Видеоидентичность. Сакральные места Средней Азии. 2003-2004 г.», задуманный казахскими мастерами.

Тогда в столицу Душанбе, еще не совсем оправившуюся, как и вся страна, от разрушающего воздействия гражданской войны (1992-1997 гг.), приехали мастера из стран Центральной Азии, вовлеченные в казахстанский фестиваль «Видеоидентичность». Куратором и менеджером этого проекта выступала известный искусствовед из Казахстана Валерия Ибраева, директор Соровского центра современного искусства в Алматы, а его спонсорская поддержка осуществлялась Фондом Кристенсена.

Фестиваль видеоарта стал заключительной частью большого проекта, который развивался в течение всего года. Его первым этапом был теоретический семинар «Сакральные места Центральной Азии» в Душанбе, вторым – практический тренинг для 24 художников, которые учились делать видеоарт. Третий этап проходил в ви-

де конкурса, по итогам которого 20 художников, представивших на суд жюри собственные сценарии будущих фильмов, получили гранты и оборудование на осуществление своих художественных идей. Целью всего проекта явилось создание цикла фильмов о священных местах Центральной Азии.

Хотя таджикские участники были хорошо осведомлены о западном актуальном искусстве, они совершенно ничего не знали о своих коллегах, работавших в этой области в Центральной Азии. Тогда в Душанбе впервые при содействии местного отделения фонда «Евразия» произошла их встреча с мастерами постсоветских стран. Казахские коллеги привезли целый массив литературы, рассказывающий о развитии актуального искусства стран региона и о первой их выставке на Биеннале в Венеции. Тогда таджикские художники впервые узнали о великолепных казахстанских мастерах Рустаме Халфине, Сергее Маслове, Канате Ибрагимове, Елене и Викторе Воробьевы, Эрболсыне Мелдибековой, Саиде Атабековой, Алмагуль Менлибаевой и других.

На наш взгляд, именно это событие можно рассматривать как некий весьма плодотворный «разлом» традиции, который позволил художественным силам Таджикистана установить контакт со своими коллегами из Центральной Азии и покончить с той изоляцией, в которой пребывало таджикское искусство в конце XX в. – начале XXI в.

Фестиваль «Видеоидентичность» вдохновил многих его участников на создание своих первых видеоартов. Пионерами таджикского актуального искусства стали несколько энтузиастов: Джамшед Холиков, Алишер Примкулов, Акмал Хасанов, Сурайё Туйчиева, которые представили на заключительном фестивале в Алматы первые таджикские видеосюжеты. Потом к ним присоединились другие художники, ко-

торые стали участвовать в различных мастер-классах и семинарах, выставках и фестивалях в странах Азии, Европы, США, набираясь все большей уверенности, демонстрируя собственный опыт зарубежным коллегам.

В 2005-2006 гг. команда, в которую входили художники и искусствоведы Таджикистана, решила провести свой первый национальный пилотный проект «Стартер» по актуальному искусству для студентов старших курсов художественных вузов Душанбе и Худжанда при поддержке Швейцарского управления по развитию и сотрудничеству. Проект развивался в формате международного сотрудничества. В Душанбе для проведения практического семинара были приглашены известные мастера современного искусства Центральной Азии Вячеслав Ахунов (Узбекистан), Ерболсын Мелдибеков (Казахстан), Улан Джапаров (Кыргызстан).

Опыты ныне всемирно известного казахстанского мастера Е. Мелдибекова в области «дискредитации реальности» были очень важны для начинающих таджикских художников. Под его руководством во время семинара работали студенты из Худжанда Н. Маджидова (инсталляция «Каменный дождь»), Н. Муминов (фотоинсталляция «Люди – запятые»). Среди технически сложно решенных визуальных проектов наиболее интересны стали работы самого Е. Мелдибекова, а так же Д. Холикова («Знаки Заратуштры», «Утренняя прогулка», «Девочка на шаре» и др.).

Творческим итогом мастер-класса «Стартер» стала первая выставка современного искусства Таджикистана «Параллель», которая открылась 12 мая 2006 г. в здании тогда еще недостроенной галереи «Умед» Государственного художественного колледжа им. М. Олимова в Душанбе. После окончания проекта Е. Мелдибеков предоставил авторам каталога свое мнение

об этом проекте. Он, например, считал, что в самом начале XXI в. актуальное искусство стран Центральной Азии лишь формируется. «Я вижу, – писал он, – что студенты из Душанбе и Худжанда полны гораздо большего энтузиазма работать в области актуального искусства, нежели в других странах. Они страстно хотят вырваться из изоляции» [1, с. 9]. По его мнению, для того, чтобы новая инициатива принесла плоды, необходимо в Таджикистане создать центр современного искусства и каждые два года проводить выставки актуального искусства.

Однако лишь в 2012 г. в Таджикистане удалось создать Центр современного искусства «Душанбе Арт граунд» (ДАГ). Ее организаторам Джамшеду Холикову и Анне Басановой миссия своей ассоциации виделась в пропаганде и развитии практик современного искусства в Таджикистане, где творческие и гражданские сообщества могли бы совместно создавать альтернативные возможности для социального развития и перемен.

Продолжением проекта «Стартер» стал в 2006-2007 гг. мастер-класс «Якс-арт» с выставкой в Худжанде (худрук Г. Джураев), который вновь поддержал Швейцарский офис по развитию и сотрудничеству. Студентам из Душанбе, Худжанда, Хорога, Куляба был представлен теоретический материал по актуальному искусству Джамшедом Холиковым и Сурайо Туйчиевой, а практические занятия вели известные мастера Валерий Рупель из Казахстана и Вячеслав Ахунов из Узбекистана.

Подобные образовательные акции, включающие в себя мастер-классы, занятия с известными зарубежными и местными мастерами, станут одной из главных форм работы команды современной визуальной культуры Таджикистана. Стоит только вспомнить лекции по музееведению «Инновационные методы работы современного музея»

и актуальному искусству сотрудников Центра «Дешт-и арт» из Караганды, историков искусства, кураторов, арт-менеджеров Даны Сафаровой и Ларисы Плетникова) в 2005 г., выставку «Натюр-арт» на Памире в 2007 г. (куратор Павлос Константинос Политис при участии Оксаны Шаталовой из г. Рудный) и др. В 2008 г. был реализован другой проект «Оригинальная копия» (куратор из Казахстана Дана Сафарова), в котором таджикские художники решились интерпретировать хрестоматийные образцы художественной культуры от Ренессанса до импрессионизма.

В 2009 г. в рамках форума «Культурное пространство Центральной Азии: единство в многообразии» под эгидой Швейцарского управления по развитию и сотрудничеству в Душанбе одновременно со встречей деятелей культуры и искусства состоялись мастер-класс и семинар с участием казахских художников Виталия Симанова и Саида Атабекова, узбекских мастеров Александра Николаева, Заура Мансурова и кыргызских художников Дмитрия Петровского и Чингиза Айдарова в Таджикском государственном институте искусств им. М. Гурсун-заде. Итоговая выставка прошла в Русском драматическом театре им. В. Маяковского (куратор Джамшед Холиков). В этом же году в Худжанде тренинговую сессию на искусствоведческом семинаре для журналистов Согдийской области провела Дана Сафарова (Казахстан) при финансовой поддержке программы «Культура и искусство» Института «Открытое общество».

Еще одним важным моментом в развитии актуального искусства в стране с 2014 г. стало сотрудничество

ДАГ с известным молдавским куратором и арт-менеджером Стефаном Русу. При его непосредственном участии ДАГ весьма успешно были проведены такие проекты, как «Переосмысление нового человека. Практика гражданской ответственности через дебаты, социальные и визуальные медиа», а также «Публичное пространство в действии. Картография, активация, переосмысление статуса общественных мест в Центрально-Азиатском контексте». В них уже как равноправные коллеги и партнеры таджикских художников участвовали и казахские мастера Сырылбек Бекбитаев, Асель Езжанова, Бахытжан Салихов и Сакен Нарынов.

Таким образом, не в пример другим государствам Центральной Азии, где современное искусство родилось в 90-е гг. XX в., в Таджикистане в силу обстоятельств, связанных с военным конфликтом, восстановлением страны, оно появилось позднее, лишь в 2004 г. Можно, вероятно, утверждать, что мастера актуального искусства Казахстана, Кыргызстана, Узбекистана к этому времени как бы успели отчасти «расчистить» пространство для строительства нового искусства региона, тогда как таджикские художники добавили к нему множество различных пластов на иных уровнях [2, с. 144].

В условиях нового мира с его глобальной динамикой не только новые технологии, но и творческие замыслы и идеи сменяют друг друга с необычайной скоростью, что требует развития многочисленных творческих контактов и культурного обмена. Взаимосвязи таджикских и казахских мастеров актуального искусства на протяжении последних десяти лет доказали важность этого тезиса.

Литература:

1. Параллель. Выставка современного искусства. – Душанбе, 2006. – С. 9.
2. Dodkhudoeva L. Bird's eye view // Gallerie. A Journey of Ideas. Central Asia: Remapping the Silk Road. (Взгляд с птичьего полета. // vol. 13, N.1, 2011.

Сыртбай МУСАЕВ

Об авторе: доктор филологических наук, профессор, директор Института лингвистики Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева.

About the author: doctor of philological sciences, professor, director of Institute of Linguistics of I. Arabaev Kyrgyz State University.

Автор туралы: И. Арабаев ат. Кыргыз мемлекеттік университеті Лингвистика институтының директоры, филология ғылымдарының докторы, профессор.

К ПРОБЛЕМЕ УРАЛО-АЛТАЙСКОЙ ГИПОТЕЗЫ

Аннотация. Основное внимание в статье уделено попыткам алтаистов определить степень родства японского языка и тюркских языков, для доказательства своей версии автор статьи приводит авторитетные мнения исследователей этой проблемы, которые выявляют их типологически сходные черты. Автор статьи поддерживает тех алтаистов, кто считает, что уральские и алтайские языки родственны между собой, и каждый отдельный язык родствен с остальными внутри одной группы. По его мнению, урало-алтайские языки восходят к существовавшему в доисторические времена единому языку.

**Syrtbai MUSAEV
ABOUT THE PROBLEM OF URAL-ALTAY HYPOTHESIS**

Summary. The author, using comparative-historical and comparative-typological method, argues the findings of discourse analysis of scientific views on the similarities and differences of the Finno-Ugric, Turkic, Mongolian, Tungus, Korean and Japanese languages, belonging to the Ural-Altai family of languages

**Сыртбай МУСАЕВ
ОРАЛ-АЛТАЙ БОЛЖАМЫ ХАҚЫНДА**

Андатпа. Мақала авторы орал-алтай тілдеріне кіретін фин-угор, түркі-моңғол, тұңғыс-манжур, корей, жапон тілдерінің өзара ұқсастықтары мен айырмашылықтарына байланысты айтылған ғылыми ойларға сараптама жасай келе, өз тұжырымдары мен қорытындыларын тарихи-салыстырмалы және салыстырмалы-типологиялық әдістер арқылы дәлелдейді.

Всякое исследование основано на сравнении и выражается с помощью пропорций.

Н. Кузанский

Из истории лингвистических учений известно, что обсуждение важных научно-теоретических и методических вопросов общей компаративистики далеко не всегда основывалось на опыте конкретных сравнительных, сравнительно-исторических исследований, особенно в отношении таких языков, родство которых не является очевидным и не всеми признается доказанным. К таким языкам относятся, прежде всего, урало-алтайские языки, куда входят финно-угорские, самодийские, тюрко-монгольские, тунгусо-маньчжурские, корейские и японские.

Урало-алтаистика – одна из самых сложных сфер применения методов и приемов сравнительного и сравнительно-исторического языкознания. Однако все эти сложности не должны препятствовать признанию того неоспоримого факта, что и уральские, и алтайские языки родственны между собой, с одной стороны, и в то же время каждый отдельный язык родствен с остальными внутри одной группы, с другой стороны. Задача языковедов-компаративистов (не только) алтаистов, как нам представляется, – описать это родство и доказать его. Впрочем, это очень трудная задача, выполняемая на очень высоком уровне научной абстракции и обобщения конкретных фактов. Однако, как исходное положение или постулат можно с уверенностью констатировать, что в туманном рассвете гипотетических построений более или менее отчетливо вырисовывается, что урало-алтайская группа языков сложилась в результате очень сложных процессов конвергенции и дивергенции, при сильном влиянии субстратов, адстратов и суперстратов, в условиях воздействий общественно-культурных и исторических фактов. И в начале

этого процесса, как нам представляется, стоял не один язык и не одна семья языков и прошло не одно тысячелетие. Следуя за логикой науки, мы можем сказать, что по своему происхождению урало-алтайские языки восходят к существовавшему в доисторические времена единому языку – источнику. По методике лексикостатистики установлено, что если со времени ареального разобщения двух родственных языков друг от друга прошло 1000 лет, то общих корневых морфем в этих языках остается 74%, через 2000 лет – 55%, через 3000 лет – 40%, через 4000 лет – 30%, через 5000 лет – 20%, через 6000 лет – 16%, через 7000 лет останется всего лишь 12% общих корневых морфем [1]. Если учесть классификацию Н.А. Баскакова, в которой нет указаний на хронологию алтайской эпохи, хуннская эпоха тюркских языков датирована периодом X века до н.э. [2], то можно полагать, что тюркский праязык существовал уже до II тысячелетия до н.э., а алтайский язык – основа, отделившаяся от урало-алтайской языковой общности, – задолго до этого, приблизительно до VI тысячелетия до н.э. Возникает вопрос, в какой приблизительно период формировалась урало-алтайская языковая общность или урало-алтайский праязык. Как нам представляется, М. Ряснен – единственный пока из алтаистов, который пытался определить и отнести формирование урало-алтайской языковой общности к раннему каменному веку, т.е. к периоду до X тысячелетия до н.э. [1]. Хронологически это время совпадает с вышеприведенными данными по лексикостатистике.

Таким образом, урало-алтайское единство языков лежит на расстоянии не менее 12 тысячелетий от нас, а от алтайской общности языков мы отдалены не менее, чем на 8 тысяч лет, это обстоятельство и послужило главным образом особым источником желания

в последнее время плотно заниматься алтаистикой. Тем не менее, в научном мире урало-алтайская теория и сравнительное и сравнительно-историческое изучение уральских и алтайских языков имеют свою длительную историю и богатую специальную литературу. По указанным языковым семьям как общность языков вот уже в течение 300 лет, начиная с 30-х годов XVIII века, высказываются различные мнения известных ученых мира. Вместе с тем, определенно можно сказать, что, несмотря на это, данная проблема на сегодняшний день остается в языкознании неразрешенной, и более того, с каждым днем привлекает все больше и больше исследователей.

Как нам представляется, наличие и существование различных подходов и концепций создают благоприятные условия не только для научной дискуссии, но и для более глубокого изучения данной проблемы с широким привлечением необходимых языковых материалов. Впрочем, понятие языковой общности и языкового родства, методы его установления и механизмы анализа лингвистических фактов относятся к тем вечным вопросам общего языкознания и компаративистики, к которым постоянно возвращаются исследователи в связи с пересмотром принципиальных исходных положений лингвистики, а также в связи с постановкой проблем, задач и целей конкретных сравнительных исследований. В этом плане наша попытка вернуться еще раз к вопросам урало-алтайской гипотезы имеет, как нам представляется, позитивный акцент и является продолжением тех исследований, которые интенсивно разрабатываются в последнее время в алтаистике, и общей тюркологии, в частности.

Следует подчеркнуть, что мы не будем останавливаться на анализе взглядов ученых по вопросам урало-алтайской теории в полном объеме, и он не

является нашей задачей по той простой причине, что исчерпывающий обзор литературы по данной проблеме дан в работах [3].

Однако это не означает, что мы полностью отказываемся от ретроспективного анализа тех мнений ученых, тех положений урало-алтайской теории, которые в той или иной форме, в том или ином аспекте затрагивают непосредственно интересующий нас вопрос, а именно отношение японского языка к тюркским, поэтому кое-что из истории алтаистики все-таки считаем здесь необходимым привести.

Как нам известно, урало-алтайская теория как гипотеза, устанавливающая генетическую и типологическую общность алтайских и уральских языков, с одной стороны, отдельных групп языков между собой внутри этой общности, с другой стороны, была сформулирована в начале XVII века. Основателем гипотезы об общностях урало-алтайских языков является шведский офицер Ф.И. Табберт-Страленберг, который во время русско-шведской войны в начале XVIII века попал в плен к русским и Петром I был отправлен в Сибирь. Находясь долгое время в Сибири, он собирал и изучал материалы о народах и языках местного населения Востока. По возвращении в Швецию на основе собранного и изученного материала в 1730 году выпустил большую книгу, где, исходя из лингвистических данных, впервые дал научную классификацию уральских и алтайских языков [4]. Продолжительное нахождение и личный контакт с людьми, говорящими на этих языках, и лингвистическое чутье позволили ему обратить внимание на общие типологические и генетические сходства этих языков.

Одним из первых сторонников родства урало-алтайских языков между собой был востоковед Берлинского университета В. Шотт. Он в своей работе приводит много лексических

и грамматических соответствий, которые считаются им общими для всех урало-алтайских языков [5]. В ту пору изучением урало-алтайских языков занимался эстонский ученый Ф.Е. Видеман, который в 1838 году выпустил ряд сходных и общих грамматических признаков, которые, с одной стороны, объединяют урало-алтайские языки между собой, с другой стороны, отличают их от индоевропейских. В середине XIX века приступил к изучению урало-алтайских языков финский ученый М.А. Кастрен, который во время своих путешествий в восточные окраины России собрал огромный материал по быту и языкам местного населения. На основе изучения собранного материала М.А. Кастрен изложил свою точку зрения о родстве урало-алтайских языков в ряде работ, опубликованных в 1849 году на немецком языке. Он поддержал своих предшественников и, развивая высказанную ими гипотезу о родстве уральских и алтайских языков, предпринял попытку изучения их в сравнительно-историческом плане [7, 8].

В середине XIX века урало-алтайскую гипотезу поддержал также видный санскритолог, тюрколог О.Н. Бетлинг, который изложил свою точку зрения по данному вопросу в исследовании «О языке якутов», опубликованном в двух частях в 1951 году [9].

Начиная со второй половины XIX века исследователи расширили рамки урало-алтайских языков, точнее алтайских языков, включая в алтайскую группу японский и корейские языки. В этом отношении особое место занимает мысль В. Боллера о том, что японский язык принадлежит к урало-алтайской группе языков [10]. Чуть позже появляется исследование немецкого ученого-востоковеда Х. Винклера, поддерживавшего гипотезу о родстве урало-алтайских языков и указывавшего на их

лексико-грамматические особенности [11, 12].

Японский и корейские языки считал родственными урало-алтайским также венгерский ученый Б. Мункачи. Однако он не включил корейский и японский языки непосредственно в урало-алтайскую группу, а возводил урало-алтайские языки, с одной стороны, и японский и корейский – с другой, к более древнему языковому типу, назвав его термином «ostyus». Таким образом, по мнению Б. Мункачи, из этого более древнего языкового типа выделились две ветви: 1) японо-корейские языки, 2) урало-алтайские языки [13], которые указывают на наличие весьма отдаленных типологических связей, обусловленных генетическим родством с урало-алтайскими языками и японо-корейскими. Можно отметить, что, в отличие от Б. Мункачи и других ученых, советский талантливый ученый, знаток японского языка Е.Д. Поливанов и финский ученый-алтаист Г.И. Рамстедт не отделяют корейский и японский языки, а наоборот, включают их в алтайскую семью языков, мотивируя это тем, что имеется большое количество лексико-грамматических элементов, которые могут быть рассмотрены как общие по происхождению для этих языков [13-15]. Той же точки зрения придерживается и японовед-алтаист Н.А. Сыромятников [16, 17], который считает основу древнеяпонского языка алтайским по происхождению, хотя современный японский язык подвержен уже значительным воздействиям различных субстратных и адстратных языков, что подтверждается исследованиями японских ученых [17, 18, 19, 20]. На основе изученного материала Н.А. Сыромятников пишет: «Типологическое сходство между алтайскими языками (включая корейский) и японским общеизвестно. Материальные общности в служебных морфемах имеются. Они были бы еще

большими, если бы не малайско-полинезийский субстрат, носители которого, усваивая язык пришельцев с материка, не упростили бы его фонетический и грамматический строй.

Последние находки, подкрепленные антропологическими и археологическими данными, не оставляют сомнений в том, что японский язык – один из алтайских» [19]. Мнения о родстве алтайских языков с японским созвучны с точкой зрения и Н.А. Баскаков, который пишет: «...в ареале алтайских языков более западную территорию занимали тюрки, далее на восток – монголы, непосредственными соседями монголов были маньчжуры и тунгусы и на крайнем востоке корейцы и японцы. Представляя собой в глубокой древности не прерванную цепь родов и племен с близкими родственными наречиями, этот евразийский ареал в результате перманентного процесса соединения и распада племен образовал сначала два больших ареала: уральский на западе и алтайский на востоке. Затем каждый из них распался на более дробные подареалы: алтайский – на тюрко-монгольский, тунгусо-маньчжурский, корейско-японский» [20]. При формировании каждой группы включались, с одной стороны, локальный фактор местоположения, с другой – элементы соседних адстратных и субстратных языков, в результате чего появились значительные расхождения в лексике и грамматике языков каждой группы. Таким образом, каждая из этих трех групп языков в составе алтайской семьи, имея общую урало-алтайскую основу, приобрела своеобразные черты, которые выражаются в расхождении, в общих моментах между собой в рамках алтайской праосновы. Естественно, характерные черты расхождений и общие черты в алтайских языках между собой неодинаковы. Например, тюркские языки, которые в системе алтайских языков занимают западный

подареал, формировались в непосредственном соседстве с монгольскими языками и эти языки имеют больше общих элементов и большое количество схождений, по сравнению с корейско-японскими языками, имеющими полярный подареал, который находится на крайнем востоке. Таким образом, минимальное количество общих элементов имеют такие языки, которые находятся в противоположных подареалах в общей цепи алтайских языков, точнее, между тюркскими языками и японским существуют определенные общие элементы, указывающие на их генетическое родство. Хотя это отношение и генетическое родство между тюркскими и японским языками не представлены непосредственными конкретными историческими письменными источниками, сравнительное и сравнительно-историческое изучение конкретных языков окажет значительную помощь в установлении родства алтайских языков между собой, хотя в различной степени. Как правильно отмечает известный алтаист О.П. Суник, «обсуждение и популяризация важных теоретических и методических проблем компаративистики далеко не всегда сопровождалась опытом конкретных сравнительно-исторических исследований, особенно в области таких группировок языков, родство которых не казалось очевидным или не признавалось доказанным... К числу таких групп относятся и так называемые алтайские языки, в состав которых включаются следующие объединения (или семьи) языков: тюркская, монгольская, тунгусо-маньчжурская, корейско-японская» [21].

Каковы бы ни были взгляды ученых на проблему генетического родства алтайских языков, представители урало-алтайской гипотезы опираются на типологическую общность структуры алтайских языков, а также на многие материальные сходства в лексике и

грамматике этих языков. Можно считать типологически сходными чертами, характерными для всех урало-алтайских языков, следующие:

в области фонетики:

- наличие гармонии и гласных, и согласных;
- наличие закономерности ассимиляции и диссимиляции согласных;
- наличие только одного согласного в начале слова;
- наличие ударения в последнем слоге;
- устойчивость звуков в корне слова;
- чередование согласных звуков К-Г, К-Ф, Х-Г и др.;

в области морфологии:

- отсутствие грамматического рода;
- отсутствие артикля;
- наличие агглютинации в словоизменении и словообразовании;
- наличие послеслогов вместо предлогов;
- наличие притяжательных аффиксов;
- притяжательные склонения;
- присоединение к именам в единственном и множественном числах падежных аффиксов;
- наличие аффиксов образования глагольных форм;
- наличие агглютинативной частицы вопроса и отрицания, употребление существительных в единственном числе после числительных;
- употребление исходного падежа в оборотах сравнения и т.д.;

в области синтаксиса:

- постановка определения перед определяемым;
- дополнения перед дополняемым;
- употребление существительных в качестве определения, указывающего на материал, из которого сделан предмет;
- неизменяемость числительных и прилагательных в функции определений;
- употребление причастных, деепричастных осложненных конструкций в составе простого предложения;

- подавляющее преимущество постановки подлежащего в начале предложения;

- обстоятельство стоит перед сказуемым, т.е. наречие перед глаголом; синтаксическое отношение отчетливо выражается и тогда, когда стоит в именительном падеже и т.д.

Следует отметить, что проблема определения роли и места советской урало-алтаистики начата сравнительно недавно. Одним из первых советских ученых, признавшим генетическое родство алтайских языков между собой и японского с алтайскими языками, как мы уже сказали, был Е.Д. Поливанов, который изложил свою точку зрения по этой проблеме еще в 1924 г. Однако, начатая Е.Д. Поливановым советская алтаистика почему-то прекратила свое продолжение. После Е.Д. Поливанова только в 1967 г. известный советский исследователь японского языка Н.А. Сыромятников, не ставя своей целью доказать или отрицать родство урало-алтайских языков между собой и их родство с японским, проводит конкретное исследование, в результате чего обнаруживает в японском языке ряд фонетических и лексических элементов, общих с алтайскими языками, в частности, с тюркскими [18]. В другой работе он сопоставляет конкретные фактические материалы японского языка с языками алтайскими, в частности, тюркскими, приходит к выводу о том, что типологическое сходство между алтайскими и японскими – общеизвестно. Материальные общности в служебных морфемах имеются, последние находки не оставляют сомнений в том, что японский язык – один из алтайских [20]. В пользу алтайской теории выступает известный тюрколог Н.А. Баскаков, который вслед за Е.Д. Поливановым, Г.И. Рамstedтом, Н.А. Сыромятниковым склоняется к признанию генетического родства между японскими, корейски-

ми и алтайскими языками. По этому поводу Н.А. Баскаков пишет следующее: «...здесь можно, пожалуй, согласиться только с Г.И. Рамstedтом и Е.Д. Поливановым в том, что наибольшее количество общих типологических черт и материальных данных в лексике и грамматике имеют языки корейский и японский с языками алтайскими» [3].

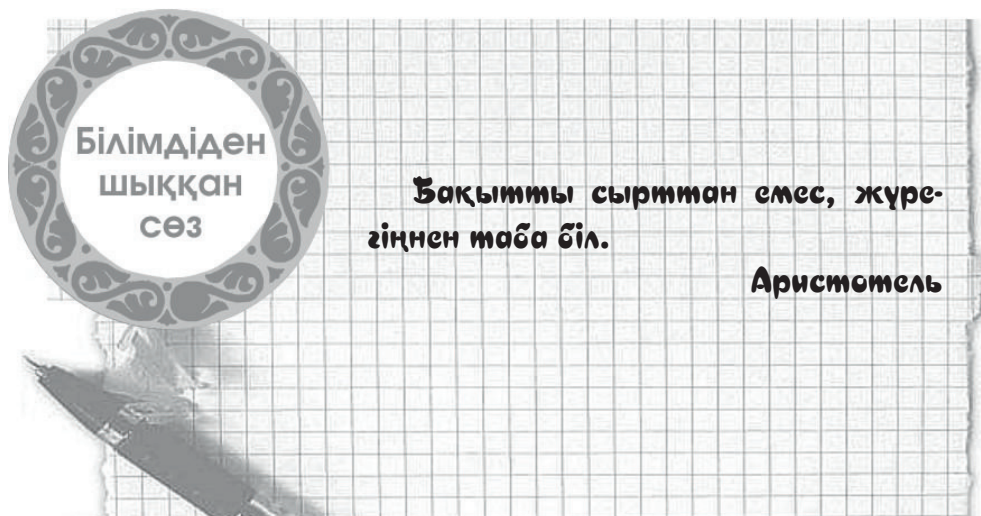
Отметим, что, вопличие от тюрколога Н.А. Баскакова, японоведа Н.А. Сыромятникова, алтаистов О.П. Суника и В.И. Цинциуса и других, признающих генетическое родство алтайских языков между собой, и японского с алтайским или в составе алтайских, есть исследователи, которые к алтайской теории относятся скептически, и все общие в них элементы объясняют не генетическими факторами, а тесными историческими контактами их носителей, т.е. типологическими факторами [22, 23, 24, 25, 26]. Представители «антиалтаистики» (термин О.П. Суника), опираясь не на схождение, а на расхождение в лексике и грамматике алтайских языков, считают невозможным их сравнительно-историческое изучение, так как наличие общих элементов, по их мнению, является результатом длительного и тесного контакта языков, или древних заимствований. Однако, как нам представляется, «антиалтаистическая» точка зрения не имеет широкого распространения среди ученых. Большинство исследователей утверждает тесное родство между алтайскими языками, которое определяется либо генетическими факторами, либо совместными длительными отношениями, связями между ними в древнейшие эпохи до дифференциации на тюрко-монгольские,

тунгуссо-маньчжурские и японо-корейские группы родственных языков [27, 28].

Завершая на этом краткий обзор основных исследований относительно урало-алтайской, точнее алтайской гипотезы, хотим подчеркнуть, что и алтаисты, и «антиалтаисты» согласны, как нам представляется, с существованием общности, сходства структуры алтайских языков, а также совпадений и в грамматике, и в лексике этих языков, хотя они и объясняют эту общность различно: или с точки зрения генетического родства, или с точки зрения типологического сходства. Однако эти гипотезы независимо от генетической или типологической общности требуют своего научного объяснения. Структурно-типологический анализ сравнительного изучения алтайской проблемы, в частности, проблемы отношения японского и киргизского языков, заслуживает углубленного и расширенного изучения на основе современной лингвистической типологической компаративистики. Работа в этой чрезвычайно сложной и интересной области только начинается. Как правильно, на наш взгляд, отмечает О.П. Суник, кратчайший путь к успеху в области лингвистики лежит через объединение усилий тюркологов, монголоведов, тунгусо-маньчжуроведов, а также специалистов по корейскому, японскому языкам; и от библиографических обзоров, от отрицания или защиты алтайской теории необходимо перейти к конкретным сравнительно-историческим исследованиям, сравнительным исследованиям конкретных живых языков, сделав именно их предметом научных дискуссий» [21].

Литература:

1. Рясянин М. Об урало-алтайском языковом родстве // Вопросы языкознания. – 1968. – №4.
2. Баскаков Н.А. Введение в изучение тюркских языков. – М., 1969.
3. Баскаков Н.А. Алтайская семья языков и ее изучение. – М., 1981.
4. Stralenberg L.B. Das Nord und Ostricheteil Von Europa and Asia. – Stockholm, 1930.
5. Schott W. Versuchuber die totarischenSpachen. – Berlin, 1936.
6. Wiedemann F.J. Uber die fruherenSitzedetschudiscen Volker und Sprachverwandt-SchaftmitdenVolremMittelhochas lens, 1838.
7. Castren M.A. NovdisceReisen und Forschangen. Bd.5. Spa, 1849.
8. Castren M.A. Grundzugeeinertungusischen Sprachlenhrenebst.
9. Bohtlingk O. Uber die Sprache der jakuter. – Spb., 1951.
10. Boller A. Hashweissdass das japanischezudemuralataischensta ammegehört. – Wen, 1958.
11. Winkler H. Uralaltaische Volker und Sprach. – Berlin, 1884.
12. Winkler H. Der Ural-altaische Sprachstamm, das Einnische und das Japanische. – Berlin, 1909.
13. Munkacsi B. Azural-altojaknepek Egyctemes Irodolomtortenet. 4 kotel. – Budapest, 1911.
14. Поливанов Е.Д. О музыкальном ударении в японском языке. – Токио, 1924.
15. Поливанов Е.Д. К вопросу о родственных отношениях корейского и алтайских языков. // «Известия АН СССР», серия VI. – 1997. – № 15.
16. Сыромятников Н.А. Об урало-алтайском слое древнеяпонского языка // «Народы Азии и Африки», 1967. – № 2.
17. Ramsted G. Japanin Kielenhistoriasta. – Helsinki, 1942.
18. MatsuoM.N. Lejapanaistet Les Languesaustrasiatiques. – Paris, 1928.
19. Сыромятников Н.А. Методика сравнительно-исторического изучения общих морфем в алтайских языках // «Проблема общности алтайских языков: Тезисы докладов». – Л., 1969.
20. Баскаков Н.А. Ареальная консолидация древнейших наречий и генетическое родство алтайских языков // Проблема общности алтайских языков. – Л., 1971.
21. Суник О.П. Проблема общности алтайских языков // Проблема общности алтайских языков. – Л., 1971.
22. Doerfer G. Zur Verwandtschaft der altaischen Sprachen. – Zeitschriftur Indogermanistik und allgemeine Sprachwissenschaft. Bd 71, Heft 1-2. – Berlin, 1966.
23. Clauson G. The case against the Altaictheory. Caj., 1956.
24. KursenWörter. Verzeicheriss. – СПб., 1856.
25. Murayama S. About the arigin of the Japanese Language. – Tokyo, 1968.
26. Pasanen M. Uralaltaische Wort Forschungen. SO, XVIII. – Helsinki, 1955.
27. Рамстедт Г.И. Введение в алтайское языкознание. – М., 1959.
28. Щербак А.М. О характере лексических взаимосвязей тюркских, монгольских и тунгусо-маньчжурских языков // «Вопросы языкознания», 1966. – № 3.

Об авторе: К.и.н., старший преподаватель кафедры истории Казахстана имени академика Т.С. Садыкова КазНПУ имени Абая.

About the author: PhD, Senior Lecturer Academician T.S. Sadykov Department of History of Kazakhstan, Abai Kazakh National Pedagogical University.

Автор туралы: т.ғ.к., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті академик Т.С. Садықов атындағы Қазақстан тарихы кафедрасы.

Напил БАЗЫЛХАН

ИМПЕРИИ НОМАДОВ В ЕВРАЗИИ (VII – XIV ВВ.): ТЮРКО-МОНГОЛЬСКИЕ ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ЭТНОКУЛЬТУРНЫЕ ФАКТОРЫ

Аннотация. Статья посвящена спорным и до конца неразрешенным вопросам истории номадов периода раннего средневековья, проблемам существования исходного языкового архетипа древних монголов, тюрков, тунгусов, маньчжур, алтайских народов и народностей. Автор статьи выявляет содержание этнолингвистических и этнокультурных факторов и приходит к выводу, что тюрко-монгольские языковые сходства есть результат длительных естественных плотто-генетических закономерностей.

Napiil BAZYLKHAN

EMPIRE OF NOMADS IN EURASIA (VII–XIV CENTURIES): TURKO-MONGOL ETHNOLINGUISTIC AND ETHNOCULTURAL FACTORS

Summary. The author, through ethno-cultural and ethno-linguistic comparisons, comes to the conclusion that the common history of Turko-Mongol tribes. For the convenience of research, he identified a number of periods in the history of nomadic civilization, in other words, the Turko-Mongol ethnic groups who lived in VII–XIV centuries within the Eurasian region.

Напил БАЗЫЛХАН

ЕУРАЗИЯЛЫҚ КӨШПЕЛІЛЕР ИМПЕРИЯЛАРЫ (VII–XIV ҒҒ.): ТҮРКІ-МОНҒОЛ ЭТНОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ЭТНОМӘДЕНИ НЕГІЗДЕРІ

Аңдатпа. Автор түркі-монғол тайпаларының тарихи тамырластығына этномәдени және этнолингвистикалық салыстырулар арқылы ғылыми тұжырымдар жасайды. VII–XIV ғасырларда Еуроазия кеңістігінде өмір сүрген түркі-монғол этностарының, яғни көшпелі тайпалар өркениетінің тарихын бірнеше кезеңге бөліп қарастырады да тың тұжырымдар жасайды.

Этнолингвистические факторы.

В алтаистике, тюркологии и монголоведении существует мнение, что в лингвистическом плане языки тюрков и монголов существенно отличаются. Это не родственные языки, а, наоборот, результат слияния языков в длительном процессе этнополитической истории. На сегодня фактически доказана родственность казахского и монгольского языков на основе лингвистических материалов, что стало одним из основополагающих доказательств теории об алтаиском праязыке.

На основе современных тюркских языков и древнетюркских битиков (письменных текстов) можно реконструировать закономерности пра-, и прототюркского языка, или исходный языковой архетип. Поэтому нам необходимы сведения о древнемонгольском и древнетунгусо-маньчжурском языках. Это открывает широкую возможность для реконструкции и изучения протоязыкового пласта и явлений синкретизма. Например, древнетюркское *tag* – «гора», киргизское *too-*, казахское *taw-*, тувинское *dag-*, турецкое *daa* и древнемонгольское *tag-* «плоская вершина горы» имеют один общий корень *tak//tag-* (в древнеяпонском *tak* – такай- «высокий»). Прототюркский архетип *taq-*. Из этого видно, что киргизская и турецкая долготы «oo-, aa-» – явление более поздних времен.

Известный алтаист Букатулы Базылхан¹ решил путем сравнительно-исторического анализа проблему родства тюркских (казахских), монгольских (шире – тунгусо-маньчжурских, японских и корейских) языков на уровне фонетики, морфологии, лексики и синтаксиса, а также разработал новое

¹ Букатулы Базылхан (1932–2012 гг.), видный алтаист, тюрколог и монголовед. Один из ведущих специалистов по сравнительному исследованию казахского и монгольского языков. Доктор филологических наук (1993 г.), профессор (1995 г.), заслуженный деятель науки Монголии (2008 г.).

теоретико-методологическое решение теории морфемы и генетической основы алтайских языков. По мнению Б. Базылхана, алтайский праязык до настоящего времени развивался по трем эволюционным периодам.

Первый период развития алтайских языков начался от первичных корневых морфем типа «V», «CV», которые не владели никакими лексическими признаками, и общение функционировало на уровне «подмигивания», «созвучания» на протяжении достаточно длительного периода: 1,750 млн. лет до н.э. – 800 тыс. лет до н.э., где отсутствовали одно- и двух сложные корни, а также не было фонда корневых слов.

Второй период развития алтайских языков назывался «пол-словный», который также охватывал длительный период (800 тыс. лет до н.э. – 40 тыс. лет до н.э.), откуда берет начало формирование от элемента корневого морфемного типа «V», «CV» более сложных типов, одно-, двухсложных корневых слов V-, CV-, VCV-, CVCV-, VCC-, CVCC- и др. В данный период функция общения была подобна использованию очень кратких корневых элементов, например «так-тук, дик-дук». В этот период не использовались аффиксальные морфемы.

И наконец, третий период – период сложных слов, охватывающий 40 тыс. лет до н.э. – 10 тыс. лет до н.э., где началось использование во время общения наиболее сложных форм, двух-трех слов и их элементарных сочетаний в виде несложных синтаксем. Именно в этот период в миропознании человека наиболее сильно развивались и углублялись наиболее качественные черты явлений. В лексическом фонде умножаются глагольные лексемы и абстрактные понятия. Люди использовали два-три слова для общения, и в дальнейшем формировались стабильные цепочки словосочетаний элементарного типа, которые могли выразить сложные мысли. Именно этот период сформировалось использование аффиксальных типов морфем

«V», «CV» с помощью наклеивания в цепочках сложных словосочетаний. Таким образом, формируется сложный

процесс человеческого умения создавать слова, словосочетания а также цепочки предложения (таблица 1).

Таблица 1

Теоретическая концепция развития алтайских языков, выдвинутая профессором

Периодизация	Хронология	Структура слов (форма)	Семантика слов (форм)	Лексический фонд
1 период «подмигивание (знакосоизвучание)»	1,750 000 – 800 000 лет до н.э.	V- CV-	Отсутствие самостоятельных слов, процесс озвучивания и подмигивания	Отсутствие лексико-семантических единиц
2 период «полсловный»	800 000 – 40 000 лет до н.э.	V- CV- VCV- CVCV- VCC- CVCC-	Начало формирования одно-, двусложных корневых слов	Начало формирования корневых слов общими семантиками и синкретическими признаками предмета и движения (глагольного характера)
3 период сложных слов	40 000 – 10 000 лет до н.э.	VC- VCV- VCVCC- VCC- CVC- CVCV- CVCC- CVCVC- CVCVCV-	Формирование и развитие, а также умножение корня и производных слов	Умножение предметных слов, слов о движении (глагольные), а также абстрактных слов

По теории профессора Б. Базылхана, тюркские и монгольские (шире – алтайские) языки прошли вышеупомянутые три периода развития и сформировались именно таким путем. Для доказательства данной теории о развитии алтайских языков профессор Б. Базылхан анализировал колоссальный лингвистический материал казахского и монгольского языков (свыше 65 000 лексем) в диахронно-синхронном аспекте. В казахском и монгольском языках существуют слова 3000 корней/слов типов V- (vocal), CV- (vocal+consonant), из них 1580 по семантике и структуре полностью совпадают, а остальные 1420 корней-слов аналогичны некоторым семантическим и структурным изменениям. Кроме того, в казахском и монгольском языках выявлены общие корневые морфемы по типам VC-, VCV-, VVC-, CVC-, CVCV-, CVCC-,

CVCVC-, общие аффиксальные морфемы V-, C-, CV- (140 единиц), а также сложные аффиксальные морфемы и их варианты (свыше 600 единиц) по типам CVC-, CCV-, CCVC-, CVCV-, CVCVC-, CVCCV-, CVCCVC- и др., которые в семантическом и структурном плане совпадают [1].

Таким образом, мы можем твердо сказать, что те лингвистические материалы, которые в прежние времена алтаисты и антиалтаисты использовали и до сих пор используют в научных трудах по исследованию происхождения, развития и взаимосвязи тюркских, монгольских, тунгусских, японских и корейских языков, на сегодня являются только лишь «сугубо современными материалами», синхронными явлениями. Иными словами, до теоретической разработки Букатулы Базылхана никто из алтаистов, тюркологов и монголо-

ведов не смог решить параллельное существование тюрко-монгольских лексических, грамматических, а также синтаксических сходств. Теперь мы можем с полным правом сказать, что

тюрко-монгольские языковые сходства – это не явление заимствования, а явные признаки длительных естественных глоттогенетических закономерностей [таблицы 2, 3].

Таблица 2

**Общие корневые морфемы казахского и монгольского языков
(по исследованию Букатулы Базылхана)**

Морфемы	Тип	Казахский (единица)	Монгольский (единица)
Древние корневые морфемы	«V-»	8	8
	«CV-»	90	88
Современные корневые морфемы	«V-»	9	7
	«CV-»	105	112

Таблица 3

**Общие корневые и аффиксальные морфемы и семантика некоторых исконно корневых слов казахского и монгольского языков
(по исследованию Букатулы Базылхана)**

«V», «CV» тип	Структура корневых морфем	Цепи сложных аффиксальных морфем	Структура сложных аффиксальных морфем	Общая семантика слова
«V» «V»	a- a- (a-)	+йы+ра+қ +йы+ра+қ (+yī+ra+q)	CVCVC CVCVC	айырык/айрык айырак/айраг (кумыс)
«CV» «CV»	ка- ка- (qa-)	+ра+у +ра+у (+ra+w)	CVC CVCV	карау/карау карақу/харах (смотреть)
«CV» «CV»	жү- жі- (jü-//ji-)	+рө+к+сү+нү+у +рү+ке+сі+кү (+ro+k+sü+nü+w)	CVCCVCVC CVCVCVCV	жүрөксүнү/ жүрексіну жірүкесікү/ зүрхших (не смей)
«CV» «CV»	дү- дү- (dü-)	+р+кү+рө+у +р+кі+ре+кү (+r+kü+rö+w)	CCVCVC CCVCVCV	дүркүрөу дүркіреу дүркірекү/ дүрхрэх (производить сильный топот)

Этнокультурные факторы. Одним из основных этнокультурных источников для изучения древних тюрков и монголов являются археологические и этнографические материалы. Если рассматривать в целом письменные и археологические источники древних тюрков, то можно увидеть полное отсутствие «монгольских материалов»

именно в VIII – XII вв., как будто не было «монгольского этноса». Если рассматривать письменные и археологические источники XIII – XIV вв., то почти все востоковеды, археологи, историки и лингвисты считают, что в этот период главенствовали «монгольские колориты». До сих пор недостаточно исследованы и атрибутированы конкретные

археологические материалы собственно «монгольских этносов» VIII – XII вв., и наоборот – «тюркских этносов» в период XIII – XIV вв. Именно поэтому только письменные источники (шире – лингвистические материалы) дают нам широкую возможность определения «этнической принадлежности» археологических источников. Рассмотрим в диахронно-синхронном плане некоторые древнетюркские [2] и монгольские [3] этнокультурные названия, которые зафиксированы в письменных памятниках, и их соотношение с археологическими находками [4].

Одним из важных источников по исследованию древнетюркского и монгольского культурного комплекса являются этнокультурные термины, встречающиеся в древнетюркских и среднемонгольских письменных памятниках, изучение которых позволяет раскрыть сущность археологических комплексов тюрко-монгольских этносов. Одним словом, сравнительный анализ этнокультурных терминов в соответствии с археологическими источниками дает нам возможность комплексной интерпретации этнокультурных характеристик древнетюркской и монгольской этнокультурной традиции [5; 6; 7].

Историю тюркских и монгольских этносов, в целом кочевой цивилизации, которая сосуществовала в Евразийском пространстве, можно разделить на следующие периоды:

1 период: Алтайская эпоха. От 1 млн. до 10 тыс. лет до н. э. В это время сложилась общность тюркских, монгольских и тунгусо-маньчжурских языков, включая длительную хронологию палеолит, мезолит и неолит. В алтайском языке основополагающими стали казахский и монгольский языки, которые сохранили основные реликты Алтайской эпохи.

2 период: Эпоха ранних кочевников. Саки (VIII в. до н. э. – II в. н. э.), Усуни (II в. н. э.), Кангюй (III – IV в. н. э.), Хунну (III в. до н. э. – II в. н. э.), Сяньби (II – IV в. н. э.), Жоужань (IV – VI в. н. э.).

По данному периоду наряду со сведениями греко-римских, персидских и китайских письменных источников существует много археологических источников, которые подтверждают, что основная масса номадов имеет тюрко-монгольское происхождение и сохранила наиболее реликтовый характер ранних номадов.

Империя хуннов (III в. до н. э. – IV в. н. э.), куда входили 24 крупные этноплемена, объединила под своей властью всех кочевников и полукочевников Центральной Азии. Хунну активно вели многовековые войны против ханьцев. На западе они вели борьбу за контроль торговых путей против юечжиев, усуней, кангюйцев. Кроме того, под предводительством Аттилы хунну дошли до Европы и основали Империю хуннов. С этого момента в Евразийском пространстве по численности преобладали тюркоязычные этнополитические объединения и племенные союзы, в юго-восточных и северо-восточных регионах Восточной Азии – монголыязычные, тунгусоязычные и др. Этнолингвистическое состояние племен в этих регионах и в период I тысячелетия н. э. в основном было тюркоязычным. Военно-политическая и государственная структура хунну стала фундаментом государственного образования степных номадов. Культура и хозяйство хунну стали прямыми предшественниками культур степных тюркских и монгольских номадов.

3 период: Тюркская эпоха (V–XII вв.). Тюркский Эль, Восточно-тюркский каганат, Западно-Тюркский каганат.

Формирование современных тюркоязычных, а также монголыязычных народов и их глоттогенеза и этногенеза прямо связано с древнетюркскими номадами, степными цивилизациями, которые создали в V в. н. э. Евразийскую империю.

Эпицентром Тюркской империи был центральный регион нынешней Монголии, расположенный в долинах

рек Орхона, Тоулы, Селенги, и в хребтах Хангая. Эти регионы остались как наследство от Империй хунну, предков тюркоязычных этносов. Сами тюрки называли свою империю «Тюркский Эль» (*Türük eli* > түрүк эль «*tögü* + к > төрү + к – «народ, имеющий закон»). Она объединила под своим синим знаменем все тюркские этносы (кок тюрки), кочевые племена того времени, а также монголо-тунгусоязычные племена («отуз татары (шивейцы), кидане, татабы (хи)» и др.) и до XII в. сохраняла мощь крупной державы.

Тюркская империя простиралась на востоке до корейского (пекче-когурио-корей) полуострова, на западе – до «железных ворот» (Черное море, Дербент), на севере – до сибирских таежных лесов, на юге – до Тибета. Таким образом, она была растянута на все четыре стороны света. Эта была самая могущественная степная империя древних тюрков того времени.

В китайских источниках встречаются общие названия тюркских племен «теле, тили, дили» – «тележники» и «гаочэ, гаогной, гаоцзюй» – «высокие тележники». В древнетюркском языке «повозки с колесами» называли ось (*tegrek* > тегрек, что восходит к словам *tegre* > тегре – крутить, кружить, *tegire* > тегире – круглый, а также *tegirmen* > тегирмен – мельница с колесами). Данные термины сохранились в древнемонгольском языке, как *terge/tergen* > тэргэн//тэрэг – «повозка, телега», в казахском языке терек – «дерево», терте – «вал повозок» и др. Мы полагаем, что этнонимы «алаш» («повозка с конями»), «казах» («повозка с юртами»), «монгол» («повозка с конями и юртами») обозначают традиционные этносемантические слова, как «конь, лошадь, повозки с конями, повозка с юртами».

Также упоминаются в письменных источниках государства, которые поддерживали дипломатические и другие взаимоотношения с империей хунну: бокличоллиг (Корея), табгач (Китай),

Тибет, авар (авары), пурум (Рим), отуз татар, кидан, татабы, согдаки, таджики, букарак и др.

Особенностью данного периода является политическое господство древнетюркских племен, создавших этнополитические и средневековые государственные образования. После распада империи Тюркского Эля (<*TürükEli*) политическое господство унаследовали уйгурский (<*uugur*»), огузский (<*oğuz*»), кипчакский (<*qıbcāq*»), тюркешский (<*türüğeş*) и др. этнополитические объединения, улусы и государства. В связи с этим возникает вопрос: где располагались монголоязычные племена? Разумеется, они входили в состав тюркских государств. В древнетюркских письменных источниках, наряду с тюркскими – тюрки, огузы, учогузы, девять огузов, кыпчаки, басмылы, байырку, тюркешей, карлуки, три карлука, три курыканы, ягма, он-ок, кыргызы, он-уйгур, уйгуры и др., встречаются также монгольские и тунгусо-маньчжурские этнонимы – отыз-татар, тогыз-татар, китаны, татабы и др.

Некоторые исследователи считали, что после монголоязычных хуннов (выше эти племена названы «хунну») сяньби, жужаней (нируны//нокер) и киданей в Орхон пришли тюрки из Алтая, и после крушения уйгурского и кыргызского улусов внезапно на исторической арене появились монголы, что, вероятно, объясняется чисто «политико-идеологическими» соображениями.

4 период: Монгольский период (XIII–XV вв.) Согласно письменным источникам, в этот период в Евразийском пространстве были такие этносы, как кипчаки, канглы, уйгуры, карлуки, огузы, хамук монголы, керейты, найманы, меркиты, жалаиры, тайчиуты, татары, конгират и др.

Монгольская империя, созданная Чингисханом, после его смерти была разделена его сыновьями: Джучи (1184–1227 гг.), правившим Дешти-Кыпчак или «Улусом Джучи» («Алтын-Орда»), Чага-

таем (1185-1242 гг.) «Мамлақати Моғолстан, династія Чағатаидов», и Уғедеем (1186-1241 гг.) «Центральная Монғолия и Династія Юань в Китае», Монғольских Илханов в Иране [8; 9]. Данный период является основным периодом объединения всех кочевых племен и народов, господствующих в одном «шаныраке». В то время в составе улусов Джучи (Алтын Орды), Моғолистана, улусов Чағатая, Хулағуды были тюркоязычные, монголоязычные и др. среднеазиатские этносы (соғды, хорезмицы, сартауылцы, и др.).

В Монғольской империи особая роль принадлежит тюркским племенам – соседям монғолов: Керейам, Найманам, Джалайырам, Коныратам, являющимся составной частью современного тюркского народа. Раньше востоковеды полагали, что монғолы как этнос явились в XIII в., а казахи лишь в XV в. Так, Ергекун, ссылаясь на предания тюрков и монғолов, утверждал, что они произошли от волка. Другие исследователи полагают, что Керей и Найманы – это отреченные монғолы или монғолизованные тюрки. На наш взгляд, это поверхностный подход к столь сложной проблеме, особенно они вредны самой природе лингвистики. Рассматривая крупные языковые семьи, можно сказать, что они имеют один протоязык. Если взять историко-лингвистический подход к этим явлениям, то будут разрешены многие проблемы. Для кочевников в создании каганата или союза племен не играло особой роли единство языка, антропологического типа, материальной и духовной культуры – главным условием были политико-экономические характеристики. Другими словами, можно сказать, что тюркоязычные и монголоязычные этносы как бы находили этнополитическое взаимопонимание. Например, при тюркском каганате и монғольской империи тюрки и монғолы находили общий язык. К сожалению, эта общность утратила свою силу в XIII–XIV вв., и начались их этнические и религиозно-культурные резкие дифференциации.

Одним из спорных и сугубо непонятных вопросов является этногенезис крупнейших племен того времени – Керей, Найман, Меркит, Джалайыр, Конгират, которые входили в XV в. в состав трех жузов Казахского ханства. Востоковеды считают, что их происхождение было монголоязычным (Б.Я. Владимирцов и др.) либо тюркоязычным, или называют их монғолизованными или тюркизированными этносами. Если бы эти этносы были монголоязычными, то после 200 лет в XV в. они стали бы одними из основных племен и входили в состав основных тюркоязычных этносов Казахского ханства. Парадоксально, что такие сугубо исторические и этнолингвистические эволюции случились в очень короткий срок. Поэтому здесь сам термин «этноизированность» не поможет быть решением задачи. Нельзя считать, что в XIII–XV вв. процесс «этноизированность» или смешение языков было сильным. Этнополитическим обстоятельством было только одно объединение всех племен. Эта традиционная политика, начиная от Хуннов и Тюркских каганатов, нашла дальнейшее развитие в период Монғольской империи. Поэтому в XIII в. в составе Монғольской империи были и монголоязычные, и тюркоязычные этносы.

Здесь следует подчеркнуть, что фонологическая система современного казахского языка очень близка к фонологическому облику древнемонғольской письменности. Во всяком случае, не включая хозяйственно-культурные и антропологические сходства данных этносов, языковые «взаимопонимания и схожие сущности», скорее всего, не мешали созданию единой империи.

5-период: Эпоха этнической дифференциации (XV–XVII вв.). В данный период каждый этнос, входивший в состав тех или иных империй, постепенно пришёл к процессу дифференциации этнической совокупности. «Из всех этнополитических образований Джучидова постзолотоордынского пе-

риода дольше всего просуществовало именно Казахских султанов, а также Крымское ханство» [10, с. 232]. В эту эпоху происходит становление и развитие Алтын-Орды, Узбекского ханства, Моголистана, Казахского ханства и др. тюркских и монгольских государств. В нынешней Монголии была борьба за объединение монгольских этносов. Сын Тулуя (1187–123 гг.) Хубилай хан был правителем в Юаньском государстве, и после распада государства (1260–1368 гг.) монгольские этносы разделились на две части – шесть «зургаантумен» восточных и четыре «дурбентумен ойрат» западных Монголии.

В данный период окончательно завершилось этническое объединение в одно ханство. Между тюркоязычными кочевыми племенами и монголоязычными кочевыми племенами не было интенсивного взаимоотношения, как раньше. Хозяйственно-культурное развитие происходило отдельно по регионам, но в дальнейшем не было никакого контакта в духовном мире из-за совершенно других официальных религий, как ислам и ламаизм.

Литература:

1. Базылхан Б. Қазақ және моңғол тілдерінің салыстырмалы тарихи грамматикасы (Сравнительная историческая грамматика казахского и монгольского языков). Морфология. – Алматы, 2000. – 446 б.
2. Базылхан Н. Көне түрік бітіктастары мен ескерткіштері (Орхон, Енисей, Талас) // Серия: «Қазақстан тарихы туралы түркі деректемелері». – II том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2005. – 252 с. – 144 ж. б.
3. Моңғолдың құпия шежіресі 2006: Моңғолдың құпия шежіресі (көне моңғол тіліндегі түпнұсқалық транскрипциясы, ғылыми мағыналық аудармасы мен түсіндірмелерін, көрсеткіштерін жасаған Н. Базылхан) // Қазақстан тарихы туралы моңғол деректемелері. – I том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2006. – 400 б.
4. Базылхан Н. К проблеме реконструкции обрядов древнетюркского периода (источниковедческий и этноархеологический аспекты) // Этнос, общество, цивилизация: II Кузеевские чтения. Материалы Международной научно-практической конференции, посвященной 80-летию Р.Г. Кузеева. Уфа, 17-19 апреля, 2009 г. – Уфа, 2009. – С. 74-76.
5. Sečenöyü Mongğol üges-ün ijaγur-un toli. Öbür mongγul-un arad-un keblel-ün qoriy-a. – Kōke qota, 1988. – 2973.
6. Степи Евразии в эпоху средневековья 1981. – М.: Наука, 1981. – 304 с.
7. Цэвээндорж Д., Баяр Д., Цэрэндагва Я., Очирхуяг Ц. Археология Монголии. – Уланбаатар, 2008. – 239.
8. История Казахстана и Центральной Азии / М.Х. Абусеитова, Ж.Б. Абдильдин, С.Г. Кляшторный, Н.Э. Масанов, Т.И. Султанов, А.М. Хазанов. – Алматы, 2001.
9. Егоров В.Л. Историческая география Золотой-Орды в XIII-XV вв. – М., 1985.
10. Кляшторный С.Г., Султанов Т.И. Государства и народы Евразийских степей. Древность и средневековье. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2004.

В древний период Тюркской империи были официальные письменности: древнесогдийские, древнетюркские, древнеуйгурские, позже арабографические. У монгольских этносов было древнеуйгурское письмо, затем – монгольское и некоторые усовершенствованные виды этого письма были у ойратов, так называемые «тодбичик».

В XV–XVII вв. в фольклоре общие черты тюркских, в частности казахских, монгольских и др. этносов совершенно изменяются по религиозному характеру, но остаются древние реликты. В письменной традиции у тюркских этносов господствуют арабо-иранские жанры, переводы, у монголов – индийские, тибетские, китайские и маньчжурские жанры и их переводы.

У империи тюркских и монгольских этносов было слишком много общего и схожего: структура (в т. ч. военно-политическая), завоевания, контроль Шелкового пути и др. аспекты. Но наиболее важными были этнополитический суверенитет и единство всех кочевников объединенной империи.

Об авторе: доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, директор Информационного центра по изучению исторических материалов при Институте востоковедения им. Р.Б. Сулейменова.

About the author: doctor of historical sciences, professor, corresponding member of NAS RK, director of the Republican Information Centre for Historical Materials Study at R. Suleymenov Institute of Oriental studies.

Автор туралы: тарих ғылымының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, Р.Б. Сүлейменов ат. Шығыстану институты жанындағы Тарихи материалдарды зерттеу бойынша республикалық ақпараттық орталығының директоры.

Меруерт АБУСЕИТОВА

ВОСТОКОВЕДЕНИЕ В КАЗАХСТАНЕ: ИСТОКИ И СОВРЕМЕННОСТЬ

Аннотация. В статье в сжатом виде изложена история становления казахстанской ориенталистики, рассказано о выдающихся ученых-востоковедах, обогативших науку своими открытиями, названы основные направления и приоритетные задачи, стоявшие перед исследователями на том или ином этапе развития нашего государства.

Meruert ABUSEITOVA

ORIENTAL STUDIES IN KAZAKHSTAN: ORIGINS AND MODERNITY

Summary. The author, on the basis of the specific facts and sources, conducted a historical and chronological overview of the origins of Oriental Studies in Kazakhstan, its formation and development stages, clearly describing the significance of the key issues raised at each stage.

Меруерт ӘБУСЕЙІТОВА

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШЫҒЫСТАНУ: БАСТАУЛАР МЕН ҚАЗІРГІ ЗАМАН

Аңдатпа. Автор нақты деректер мен фактілер арқылы Қазақстанда шығыстану ғылымының бастауы, қалыптасуы және даму бастауларына тарихи-хронологиялық шолу жасай отырып, әр кезеңде көтерілген өзекті мәселелердің маңызы мен мәніне ой жүгіртеді.

Институт востоковедения КН МОН РК им. Р.Б. Сулейменова является уникальным научным учреждением, системно занимающимся вопросами межгосударственного взаимодействия Казахстана со странами Востока с древности по настоящее время. Для Института характерно наличие научного потенциала и высокая квалификация коллектива. Развитие казахстанского востоковедения определяется научными исследованиями, отражающими национальные приоритеты Республики Казахстан.

Согласно Докладу о развитии аналитических центров планеты в 2015 году, разработанному в рамках программы «Аналитические центры и гражданское общество» Пенсильванского университета (США) (2015 Global Go To Think Tank Index Report), Институт востоковедения им. Р.Б. Сулейменова вошел во всемирный индекс-рейтинг аналитических центров, заняв 40-е место среди 53-х участников из стран Центральной Азии. Всего в рейтинге представлено 800 ведущих аналитических центров мира [1].

Немаловажное значение имеет специфика проблем востоковедческой науки, связанной с исторической и перспективной ролью Казахстана как страны, занимающей транзитное положение в системе взаимосвязей цивилизаций Востока и Запада. Характеристика места и роли Казахстана в диалоге Востока и Запада содержится в Государственной программе «Мәңгілік ел», утвержденной Президентом РК Н.А. Назарбаевым, в диалоге «Мусульманский мир и Запад», манифесте «Мир в XXI веке». Институт принимал участие в разработке концепций Государственных программ «Культурное наследие», «Народ в потоке истории», Национальной стратегии по развитию гуманитарных и социальных наук, в подготовке концепции диалога «Мусульманский мир и Запад», концепции

празднования 550-летнего юбилея Казахского ханства.

Казахстанское востоковедение имеет свои традиции, преемственность и в своем развитии прошло несколько этапов. Изучением Востока занимался Чокан Чингисович Валиханов (1835–1865 гг.). Его научное наследие не потеряло своей актуальности и в настоящее время не только для истории и культуры казахского народа, но и для мирового востоковедения [2].

Представителями просветительских и реформаторских идей в конце XIX – начале XX века стали мыслители, ученые Машхур Жусуп Копеев, Курбангали Халид, Шакарим Кудайбердыулы, развившие традицию устного исторического знания. Они были знакомы с восточной классической литературой, историей, философией, и не теряли связи с казахской устной литературой и письменной литературой своего времени [3].

Особого внимания заслуживает выдающийся деятель и представитель казахского народа поэт и философ Шакарим Кудайбердыулы (1858–1931), внесший большой вклад в изучение истории генезиса казахов и других тюркоязычных народов. Он работал в библиотеках и архивах Стамбула и Парижа. Его работа «Шежире», по словам самого автора, является первой попыткой в казахской историографии восстановить этническую историю создания казахского народа. Шакарим Кудайбердыулы подверг научной критике известные к тому времени сведения, как устные, так и письменные, о происхождении тюркских народов. Изучению истории, географии, культуры Востока способствовали краеведы и этнографы С.А. Жантюрин, Ш.М. Ибрагимов, М. Чорманов, Т.А. Сейдалин и др. Большую роль в востоковедении сыграли научные общества и культурно-просветительские учреждения. Крупным научным обществом, возникшим на территории

Казахстана, стал Оренбургский отдел Русского географического общества, учрежденный в 1868 году. В 1897 году открылся Туркестанский отдел Русского географического общества.

Новый этап в востоковедении начинается советский период, в 1920–1930-е годы. Активную собирательскую и историко-краеведческую деятельность развернуло Общество изучения Казахстана. Образованный в 1932 году Историко-археографический институт во главе с С. Асфендияровым приступил к осуществлению сбора документальных материалов по истории народов Казахстана. Результатом этой работы явилось издание С.Д. Асфендияровым и П.А. Кунте монографии «Прошлое Казахстана в источниках и материалах (V в. до н. э. – XVIII в. н. э.)».

В 1947 году в Институте истории, археологии и этнографии им. Ч. Ч. Валиханова (далее – ИИАЭ) был организован сектор истории уйгуро-дунганской культуры, на базе которого в 1956 году был создан сектор востоковедения. В конце 1959 года сектор был расформирован, и его сотрудники составили ядро отдела сопредельных стран зарубежного Востока (1959–1963 гг.) в ИИАЭ АН КазССР. Ведущим направлением работы отдела стало источниковедение и изучение истории сопредельных народов Центральной Азии. Большая группа ученых (С.К. Ибрагимов, В.П. Юдин, Ю.А. Зуев, Ю.Г. Баранова, К.А. Пищулина, Т.И. Султанов, А.Г. Малявкин, В.С. Кузнецов, Н.Н. Мингулов, В.М. Моржанов, С. Тансыкбаева) приступила к переводу источников по истории древнего и средневекового Казахстана на арабском, персидском, тюркском, китайском языках.

Высокую оценку научной ответственности получили пятитомное издание «Собрание сочинений Ч.Ч. Валиханова»; пятитомное издание «История Казахской ССР»; «Материалы по истории казахских ханств в XV–XVIII ве-

ках: Извлечения из персидских и тюркских сочинений». Особую ценность представляют источниковедческие статьи В.П. Юдина ко всем 17 источникам, не вошедшим в данный сборник [4]. В ИИАЭ работали востоковеды, историки, культурологи А.Х. Маргулан, С.К. Ибрагимов, Э. Масанов, К.А. Акишев, Р.Б. Сулейменов, В.П. Юдин, Ю.А. Зуев и др.

В 1974 году в ИИАЭ создается отдел истории древнего и средневекового Казахстана (заведующий Б.Е. Кумеков). Усилия сотрудников отдела сосредоточены на выявлении, переводе и введении в научный оборот малоизвестных источников на арабском, персидском, китайском языках. Данные, извлеченные из восточных сочинений Б.Е. Кумековым, К.А. Пищулиной, Ю.А. Зуевым, Н.Н. Мингуловым, В.Н. Настичем, А.Ш. Кадырбаевым, М.Х. Абусейтовой, В.К. Шуховцовым, позволили частично решить некоторые вопросы этногенеза казахского народа, политической истории средневековых государственных образований кимаков, карлуков, кипчаков, уровня и специфики их общественного строя, исторической географии, эпиграфики, нумизматики. В 1981 году под редакцией академика АН КазССР А.Х. Маргулана был подготовлен сборник статей «Казахстан в эпоху феодализма (проблемы этнополитической истории)».

По мере дальнейшего изучения истории Казахстана все очевиднее становилась необходимость расширения источниковедческой базы и перехода от изучения взаимоотношений Казахского ханства с соседними народами и государствами к исследованию истории и культуры сопредельных стран Востока. В связи с этим в 1979 году в ИИАЭ создан отдел востоковедения, который возглавил академик АН КазССР Р.Б. Сулейменов.

На тот период основными трудностями в развитии казахстанского восто-

коведения были дефицит квалифицированных кадров, отсутствие базы, источников собственного хранилища рукописей восточных сочинений и документов, недостаточное финансирование и отсутствие собственной надлежащей материально-технической базы. Мы с В.П. Юдиным предложили Обществу охраны памятников истории и культуры КазССР заключить с Отделом востоковедения Института истории договор на выполнение работ по проблеме «Письменные памятники Востока по истории и культуре Казахстана (арабские, персидские, тюркские источники)».

Потребовалась настойчивая, планомерная и последовательная деятельность по приобретению микрофильмов рукописей из основных архивохранилищ, тогда доступных лишь из соседних республик, Москвы и Ленинграда. Использовались личные контакты ученых, книгообмен, резервы библиотек и других учреждений КазССР. Кроме микрофильмов рукописей, отдел востоковедения нуждался в специальной литературе по рукописям и хранилищам рукописей СССР и мира, приобретении печатных каталогов на различных языках из известных хранилищ рукописей, описаний частных коллекций и отдельных рукописей и литературы. Изготовленные с микрофильмов фотокопии, превращенные в переплетной мастерской в фотокопии-книги, и составляли основной фонд хранилища библиотеки отдела востоковедения. Основной состав научных сотрудников отдела был укомплектован за счет молодых выпускников вузов Алма-Аты, Москвы, Ленинграда и Ташкента (М.Х. Абусеитова, Т.К. Бейсембиев, Р.М. Мустафина, Ж.М. Жапбасбаева, А.К. Султангалиева, А. Анваров).

Решалась задача подготовки сборника документов и материалов по истории взаимоотношений казахских ханств с народами и государствами Центральной Азии в XVIII – начале XIX века, в

особенности казахско-китайских отношений. Сотрудники отдела К.Ш. Хафизова, В.Н. Федоров, В.А. Моисеев занимались поиском, выявлением, переводом и комментированием документов на китайском и русском языках в библиотеках и архивах Союза. Была сформирована группа из сотрудников, знающих персидский, тюркский и арабский языки (руководитель М.Х. Абусеитова) по выявлению, учету, копированию и переводу восточных рукописей, имеющих отношение к истории Казахстана из архивов, музеев и библиотек СССР.

Важным направлением исследований востоковедов АН КазССР являлось уйгуроведение. Отдел уйгуроведения Института языкознания занимался изучением истории, языка и литературы уйгурского народа с древности до настоящего времени. Рамазан Бимашевич поддержал работу по развитию восточной археологии. Во всех начинаниях его поддерживало руководство Академии наук КазССР – академики Б.А. Тулепбаев, Ж.М. Абдильдин, А.К. Кошанов, и ИИАЭ им. Ч. Валиханова.

Постепенно решился вопрос с допуском в закрытые фонды архивов, в частности в Архив внешней политики России (Москва), один за другим молодые востоковеды проходили стажировку, направлялись в аспирантуру московских, ленинградских вузов и НИИ.

В 1981 году в Обществе охраны памятников истории и культуры Казахской ССР при поддержке Р.Б. Сулейменова (в то время – члена Президиума) была создана секция востоковедения, председателем которой был избран В.П. Юдин.

Незабываемо то время, когда плеяда ученых, культурологов, писателей совместными усилиями поднимала казахское культурное наследие. Возглавляли эту работу Р.Б. Сулейменов, М.М. Ауэзов (в то время возглавлявший Общество охраны памятников), В.П. Юдин, А. Сатаев, А. Ботаев. Востоковедче-

ская наука остро нуждалась в новых качественных изменениях, которые необходимо было связать с выработкой учеными принципиально нового, объективного подхода к изучению проблем казахской государственности, взаимодействия кочевой и оседлой культур на основе привлечения новых письменных и иных памятников.

При секции востоковедения функционировала Востоковедная археографическая экспедиция, задачей которой являлись выявление, сбор, изучение письменных источников, хранящихся в рукописных фондах как в нашей стране, так и за рубежом.

Следует отметить, что результаты этих экспедиций стали отправной точкой и знаменательной вехой в последующем развитии казахстанского востоковедения.

Рамазан Бимашевич, хорошо зная, что судьбы науки решаются неординарно мыслящими учеными, искал и находил молодых и перспективных востоковедов, и в то же время ему удавалось наладить деловые и дружеские отношения с директором Института востоковедения АН СССР академиком Е.М. Примаковым, его заместителем, членом-корреспондентом АН СССР Г.В. Кимом, директором Института Дальнего Востока АН СССР, членом-корреспондентом АН СССР М.И. Сладковским, крупными востоковедами Союза ССР Б.П. Гуревичем, Е.П. Чельшевым, В.С. Мясниковым и многими другими.

В 1984 году произошло знаменательное событие – открытие Казахского отделения Всесоюзной ассоциации востоковедов (ВАВ) в Алма-Ате директором Института востоковедения АН СССР академиком Е.М. Примаковым. Руководителем Казахского отделения ВАВ был назначен Р.Б. Сулейменов, ученым секретарем – М.Х. Абусеитова.

Усилились фундаментальные исследования в области восточного источни-

коведения, китаеведения и религиоведения. Активно проводились научные конференции, круглые столы и семинары с участием известных востоковедов из Москвы, Ленинграда, Ташкента, Душанбе и Владивостока, материалы которых публиковались в сборниках и журналах. Успешно проведены археографические экспедиции в Душанбе, Москву, Казань, Тюмень, Тобольск, Чимкентскую область, в ходе которых были обнаружены ранее не известные документы и архивные материалы. Собранные экспедициями материалы представляют собой нередко уникальные источники по истории и культуре Казахстана, Центральной Азии, которые в настоящее время также введены в научный оборот и опубликованы в монографиях, сборниках, научных журналах, изданных Институтом востоковедения.

Крупным итогом востоковедных исследований, осуществленных под руководством Р. Б. Сулейменова, является издание документальных сборников «Международные отношения в Центральной Азии XVII–XVIII вв.» в двух томах и «Цинская империя и казахские ханства. Вторая половина XVIII – первая треть XIX в.» в двух частях. Самое главное – сложилась казахстанская школа востоковедов. В разные годы докторами наук стали сотрудники отдела М. Абусейтова, В. Моисеев, К. Сыроежкин, К. Хафизова, М. Лаумулин, Ж. Жапбасбаева [5].

13 февраля 1992 года Р. Б. Сулейменов добился создания Центра востоковедения в соответствии с распоряжением Президиума АН РК № 71 [6], и с 15 февраля 1992 года стал его первым руководителем, заместителем директора Института уйгуроведения. 23 марта 1992 года этот замечательный человек и выдающийся ученый, академик ушел из жизни. Руководителем Центра был назначен доктор филологических наук Е.З. Кажибеков (1992–1998 гг.).

М.Х. Абусеитова была заместителем руководителя Центра.

На момент основания Центра востоковедения в нем работало 56 человек, из них 46 научных работников, в том числе 3 доктора наук и 22 кандидата наук.

Основными направлениями научной деятельности Центра востоковедения являлись этнокультурные и политические взаимосвязи казахов с соседними государствами, развитие казахской государственности, история дипломатических отношений, взаимодействие культур различных народов и их влияние на этнические процессы; проблемы социально-экономического и политического развития стран Востока, специфика развития восточных обществ, сопоставимость этой специфики с процессами, происходящими в постсоветской Центральной Азии и Казахстане; проблемы сравнительного восточного языкознания в системе духовных ценностей тюркских народов.

Для реализации вышеназванных направлений деятельности и задач в 1992 году была утверждена следующая структура Центра: административно-управленческий аппарат; отдел Центральной Азии; отдел Дальнего Востока; отдел Ближнего и Среднего Востока; отдел текстологии, источниковедения и информации; отдел истории, культуры и религии; отдел восточных языков; отдел международных отношений Казахстана. В 1994–1996 годах появились первые работы, к примеру, «Республика Казахстан: Президент. Институты демократии» Ж.Х. Джунусовой [7], посвященная переходному периоду истории Казахстана, анализу новых политических институтов, ставших возможными после обретения независимости: институту президентства, парламента, независимости судебной власти в лице Конституционного суда, политических партий, Конституциям 1993 и 1995 годов, про-

блемам лидерства. М.Т. Лаумулиным особое внимание уделялось изучению трудов зарубежных исследователей Казахстана и Средней Азии. В настоящее время им издан фундаментальный труд в 4-х частях «История Казахстана и Центральной Азии в мировой ориенталистике» [8].

На базе Центра востоковедения 23-26 октября 1992 года была проведена первая международная конференция по корееведению и сравнительным исследованиям «Универсализация корееведения». В 1993 году совместно со Стамбульским университетом Турецкой Республики был организован семинар по востоковедению. Центр выступил организатором и инициатором проведения ряда международных конференций: Постоянной международной алтаистической конференции (PIAC), странами-участницами которой были Казахстан, Россия, США, Германия, Турция, Тайвань, Япония, Кыргызстан.

Постановлением Президиума Национальной академии наук Республики Казахстан от 28 декабря 1995 года № 93 Институт уйгуроведения им. Г.С. Садвакасова и Центр востоковедения им. Р.Б. Сулейменова этого института были преобразованы в Институт востоковедения НАН РК. В структуру нового научно-исследовательского учреждения Институт уйгуроведения вошел на правах Центра.

11 ноября 1996 года Научно-исследовательскому институту востоковедения решением правительства было присвоено имя Рамазана Бимашевича Сулейменова. С октября 1998 по февраль 2013 года директором Института востоковедения была доктор исторических наук, профессор М.Х. Абусеитова; с февраля 2013 года по настоящее время директором является доктор филологических наук, профессор А.Б. Дербисали.

Важно отметить, что казахстанское востоковедение продолжает развивать-

ся и известно своими фундаментальными исследованиями в международном научном сообществе. Совместно с ведущими мировыми научными и образовательными центрами Институт осуществляет международные проекты, которые имеют стратегическую важность для казахстанской науки. Институт востоковедения имеет договоренность с исследовательскими организациями России (Институт востоковедения РАН, Санкт-Петербургский Институт восточных рукописей), КНР (Первый исторический архив, Институт по изучению Восточной Европы, России и Центральной Азии), Франции (Французский Институт Исследований Центральной Азии, Институт Сорбонна-Казахстан), Великобритании (Форум Центрально-Азиатских исследований при Кембриджском университете), Бельгии (Католический университет Лувэна), Монголии (Институт международных исследований, международный Институт кочевых цивилизаций), Германии (Немецкий Институт востоковедения), Чехии (Институт этнологии АН Чехии), США (Университет Висконсин-Мэдисон), Узбекистана (Институт востоковедения), Таджикистана (Институт истории, востоковедения).

Большое значение для установления научных контактов и создания положительного имиджа Казахстана на мировой научной арене имеет участие сотрудников Института в редколлегиях международных изданий, зарубежных научно-исследовательских и общественных организациях: Центр по изучению исламской истории, искусства и культуры (IRCICA) при Организации исламского сотрудничества (ОИС), Европейское сообщество по из-

учению Центральной Азии (ESCAS), ЮНЕСКО, Французский институт по изучению Центральной Азии (IFEAC), Центрально-Азиатский форум при Кембриджском университете и др.

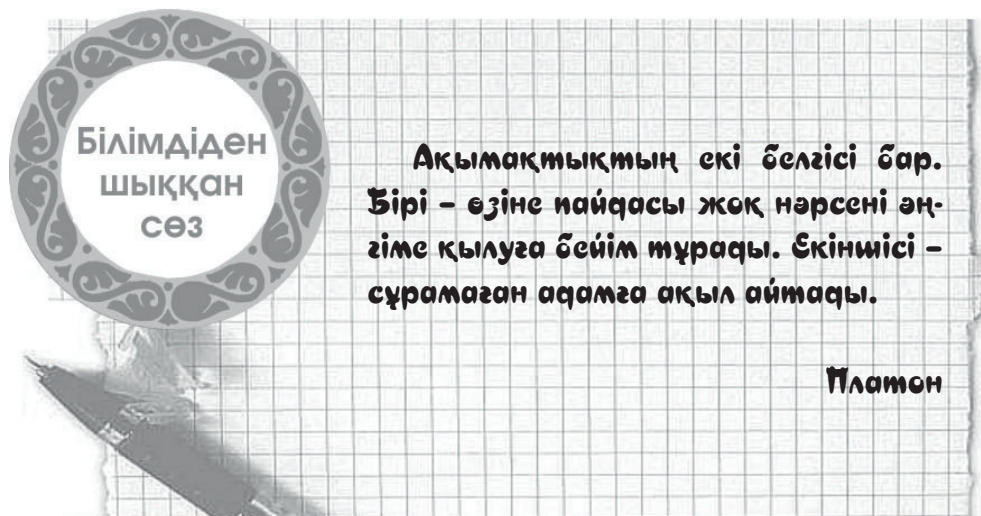
Широкие международные научные связи и контакты Института позволяют реализовывать многочисленные международные проекты, осуществлять широкую издательскую деятельность. В новых геополитических и геоэкономических условиях востоковедение, как и другие отрасли обществознания, тесно связано с политикой государства и общественной деятельностью.

В настоящее время необходимо обратить особое внимание на системное, целевое финансирование фундаментальных исследований, являющихся долгосрочными проектами, направленными на решение общегосударственных задач. К сожалению, невозможно в рамках одной журнальной статьи охватить все грани деятельности коллектива Института, осветить научные открытия в истории Казахстана по новым архивным материалам и артефактам, выявленным в рамках программ «Мәдени мұра», «Халық тарих толқынында», в связи с чем надеемся рассказать о них в последующих номерах «Айқап». В ранних публикациях мы освещали тему [9]. В настоящее время идет процесс аккумуляирования находок [10], и все, кто интересуется Востоком и ходом его изучения, могут прочесть новую книгу «Казахстанское востоковедение» [11].

Главное – есть последователи, целая плеяда молодых исследователей, которые перенимают опыт старшего поколения, есть научный задел, материальная база и уникальная библиотека.

Литература:

1. Доклад о развитии аналитических центров планеты в 2015 году в рамках программы «Аналитические центры и гражданское общество» Пенсильванского университета (США) (2015 Global Go To Think Tank Index Report).
2. Сочинения Чокана Чингисовича Валиханова // Изд. под ред. Н.И. Веселовского. – СПб, 1904. Собрания сочинений в пяти томах вышли в 1961–1972 гг. под руководством известного казахстанского ученого академика А.Х. Маргулана (Алма-Ата, 1961). В настоящее время Институт востоковедения имени Р.Б. Сулейменова выпустил восьмитомное дополненное и переработанное издание (Алматы: «Дайк-Пресс», 2012–2015 гг.).
3. Мәшһүр Жүсіп. Шығармалары: 20 томдық шығармалар жинағы. – Павлодар: ЭКО, 2013.
4. Юдин В.П. Центральная Азия в XIV–XVIII веках глазами востоковедов. КВИ. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001.
5. Сулейменов Р.Б., Моисеев В.А. Востоковедение в Казахской ССР // Известия АН Каз ССР.
6. Постановление Президиума Национальной академии наук Республики Казахстан № 16 от 13 февраля 1992 г.
7. Джунусова Ж.Х. Республика Казахстан: Президент. Институты демократии. – Алматы, 1996.
8. Лаумулин М.Т. История Казахстана и Центральной Азии в мировой ориенталистике. – Ч. 1-4. – Астана, 2015.
9. Абусейтова М.Х. Государственная программа «Мәдени мұра» и формирование национальной идеи как основа устойчивого развития Казахстана // Инициативы, направленные в мир. Коллективная монография «Қазақ энциклопедиясы». – Алматы, 2011. – С. 243–249; Результаты работы (2004–2008 гг.) и перспективы развития секции «Востоковедение» по реализации программы «Культурное наследие». – Алматы: Дайк-Пресс, 2008; Абусейтова М.Х. Свидетельство многовековой дружбы // Казахстанская правда. – 2001. – 22 сентября; Она же. Қазақтар туралы қазына // Егемен Қазақстан. – 2001. – 26 қыркүйек; Әбусейітова М.Х., Додхудоева Л.Н. Қазақстан тарихы шығыс миниатюраларында. – Алматы: Дайк-Пресс, 2010. (M.Kh. Abuseitova, L.N. Dodhudoeva. The History of Kazakhstan in Eastern Miniatures. – Almaty: Daik-Press, 2010).
10. Сводный каталог артефактов, письменных, устных, эпиграфических источников по истории Казахстана. I том. – Алматы: Дайк-Пресс, 2015; Тысячелетние источники по истории и культуре казахского народа. Книга-альбом. – Алматы: Дайк-Пресс, 2015; М.Х. Абусейтова. Казахское ханство. – Алматы: Дайк-Пресс, 2015.
11. Абусейтова М.Х. Казахстанское востоковедение. – Алматы: Дайк-пресс, 2016.

Автор туралы: ҚР Еңбегі сіңген мәдениет қызметкері, М. Қозыбаев ат. СҚМУ құрметті профессоры, Халық ағарту саласының ардагері, өлкетанушы.

About the author: doctor, Cultural luminary of RK, veteran of education sphere, member of Journalists Union of RK, regional ethnographer.

Об авторе: заслуженный работник культуры РК, Почетный профессор СКГУ им. М. Козыбаева, ветеран сферы народного образования, краевед.

Қайролла МҰҚАНОВ

МАҒЖАН ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ ТҮРКІ ТАҚЫРЫБЫ

Аңдатпа. Автор зерттеу мақаласында халқымыздың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаевты Кеңес үкіметі «түркішіл» деп айыптағанына тоқталып, «түркішіл» деген ұғымның мән-мағынасы төңірегінде ой өрбітеді. Зерттеушінің пікірінше Мағжан поэзиясы – әлемдік рухани құндылықтардың жалғасы, сонымен қатар әлемдік философиялық ой жауһарларының бірінен саналады әрі түркі дүниесі мұраларының ең асылы ретінде ұрпақтан ұрпаққа сабақтаса береді.

Kajrolla MUKANOV TURKIC THEME IN MAGZHAN'S POETRY

Summary. The author deeply researched the works of the great Kazakh poet Magzhan Zhumabayev, in the context of the new historical concept and approval of identification values of personality and society / community. According to the researcher, Magzhan's poetry constitutes a pearl of world philosophy of spirit. Magzhan as a creative person and citizen, realized the condition of the era and freely announced to the world about the greatness of Turkic cultural heritage.

Қайролла МУКАНОВ ТЮРКСКАЯ ТЕМА В ПОЭЗИИ МАГЖАНА

Аннотация. Автор глубоко исследовал творчество великого казахского поэта Магжана Жумабаева, в контексте новой исторической концепции и утверждения идентификационных ценностей личности и социума / общества. По мнению исследователя, поэзия Магжана составляет жемчужину мировой философии духа. Магжан как творческая личность и гражданин чувствовал пульс эпохи, он открыто возвестил миру о величии тюркского культурного наследия.

Халқымыздың ұлы ақыны Мағжан Жұмабаевты Кеңес үкіметі «түркішіл» деп айыптағаны белгілі. Сонда осы түркішіл деген ұғым нені білдіреді? Ғалымдардың айтуынша, түркішілдік – түркі халықтарын бірлікке, өзара байланыстарын нығайтуға үндейтін қоғамдық саяси ағым. XIX ғасырдың соңына қарай түркішілдікті насихаттаудың көш басында Қырым татары Исмаилбек Ғаспралы /Гаспринский/ тұрды. Ол түркішілдікті «Тілде, пікірде, істе – бірлік» деген ұранмен шығарған. Тауқымет тартқан түркі халықтарының азаттық қозғалысының өрбуіне түркішілдік елеулі дәрежеде ықпал етті. Бірінші орыс революциясы кезінде негізінен түркі халықтарының мүддесін қорғау мақсатында «Ресей мұсылмандар одағы» атты партия құрылды.

Уақытша үкімет тұсында түркі халықтарының саяси әрекеттерін үйлестіріп отыру мақсатында Бүкілресейлік мұсылмандар кеңесі ұйымдастырылды. Кеңестік билік орнағаннан кейін түркішілдік реакциялық пиғылдағы ағым ретінде бағаланып, оны насихаттауға қатысы бар деген азаматтар ашық қуғындалды. Көрнекті татар қайраткері Мірсаид Сұлтанғалиев осындай қуғындаудың алғашқы құрбаны болды.

Түркішілдікке қарсы күрес патшалық Ресей кезінде басталған болатын. XIX ғасырдың соңы, XX ғасырдың басында Түркия дүние жүзіндегі барша түркі халықтарын бір мемлекет шаңырағының астына жинамақ деген лақап таратылды. Оны «пантюркизм» деп атады. Пантюркизм панисламизммен ауыз жаласып Ресейге қарсы соғыс ашпақ деп даурықты. Шын мәнінде пантюркизмді құбыжық етіп көрсету мақсаты басқа еді. Ол түркі халықтарының арасына жік салып, бір-бірінен ажыратуды, бір-біріне қатыстырмауды көздеді. Сөйтіп патшалық Ресей құзырындағы мұсылман отар халықтарды орыстандыру

жөніндегі алға қойған міндеттерінің орындалуын жеңілдеткісі келді. Осы мақсатта Қазан қаласында миссионерлік қоғам құрылды. Миссионерлер мұсылман халықтары арасында христиан дінін таратуға білек сыбана кірісті. Осы мақсатта мектеп жүйесін кеңінен пайдаланды. Христиан әдебиетін тарату ісін еселеп күшейтті. Миссионерлік қоғам 1862-1910 жылдар аралығында тек қазақ тілінде ғана алпыстан астам христиан діни кітаптарын, оқу құралдарын шығарды. Сонымен бірге Арабстаннан, Түркиядан ағылып келіп жатқан ислам діни кітаптарын тежеуге тырысты. Орыс цензурасы кедендерден талай кітаптарды ұстап алып қалды. Мағжан Жұмабаев секілді қазақ зиялылары бұған көңісі келмеді, көнбеді де.

Мағжанның түркішілдігін кезінде жазушы Жүсіпбек Аймауытов былай деп түсіндірді: «Бір жағынан үй-іші – әкеге, әлеумет – ру басыға бағынған, тапқа, жікке бөлінбеген қазақ ішінде туып-өскен болса, екінші – татар медресесінде оқып түркішілдік, исламшылдық рухында тәрбиеленсе, үшінші – патша саясаты шымбайға батып, отаршылдық зардабы қазақтың ұлтшылдық сезімін оятқан дәуірдің ұлы болса, төртінші – орыс зиялыларының қаймағы бұқарашыл, халықшыл болып жатқанын сезіп білсе, бесінші – батыстың, қала берсе орыс ақындарының санашылдық /идеализм/, дарашылдық школынан сабақ алса, енді Мағжан қай пікірдегі ақын болып шығуы керек. Сөз жоқ, Мағжан ұлтшыл, түркішіл, санашыл, дарашыл ақын болып шығуы керек. Олай болып шықпау мүмкін емес. Әлеумет ортасының, заманының жағдайы солай» («Лениншіл жас» журналы, 1923 жыл, № 5).

Ал жазушы Сәбит Мұқанов Мағжанның түркішілдігі туралы 1932 ж. жарияланған «XX ғасырдағы қазақ әдебиеті» деген еңбегінде «Оның (Мағжанның. – Қ.М.) түрікті бауыр

кылуында өз максатына сәйкес ойы бар. Біз жоғарыда Мағжан қазақтың ескі күнін көкसेгенде баяғы хан дәуірін қайта орнатпақ емес, қазіргі қазақтың көзіне ескі еркін өмірін елестетіп басып көрсетпек. Басын көтертіп алғаннан кейін бөлек республика құрмақ дедік. Мағжан «түрік» деген сөзді белгілі мақсат үшін ғана керек қылды. Түріктің ерлігін айта кеп, қазақты отаршыл үкіметке қарсы қайрап алғысы келді» – деп жазды. Мұнда Сәбең Мағжанның түркішілдігі отаршылдыққа қарсы бағытталғанын ашып көрсетеді.

Түрік тақырыбы Мағжан поэзиясында ерте басталған. Мағжанның 1905 жылдан бастап Қызылжардағы Мұхамеджан Бегішев медресесінде оқуы оның дүниетанымына көп ықпал еткен. Медресеге ұстаздық етуші Мұхамеджан Бегішев кезінде Стамбул қаласындағы түрік университетін бітірген адам. Ол да Мағжан поэзиясында түрік тақырыбының ерте басталуына себепші болды. Жас шәкірттің жүрегіне түрікке деген бауырмалдық сезім туғызды. Бұдан соң Уфадағы «Ғалия» медресесінде жүргенде бұл сезім одан әрі дамыды. 1912 ж. Қазан қаласында шыққан «Шолпан» атты өлеңдер жинағына енгізілген «Орал тауы» деген өлеңінде жас ақынның түркішілдігі айқын көрінеді. Осы өлеңді түгел келтіре кетейік:

Бір кезде сенің иең түрік еді
Орын ғып көшіп қонып жүріп еді.
Қорықпайтын таудан, тастан батыр түрік
Қойнына жайыменен кіріп еді.

Ер түрік ен далаңа көрік еді,
Отырса, көшсе, қонса – ерік еді.
Тұрғанда бақыт құсы бастарында
Іргелі жел – күн тимей берік еді.

Қарашы төңірекке мойның бұрып,
Алтай, Орал бойында тұрған түрік,
Аты да, заты да жоқ, дыбысы жоқ
Жоғалған әлде қайда іріп-шіріп.

Осындай атамекен жерлеріне,
Қасиетті атаның көрлеріне.

Аузы түкті, шет елдер ие болып
Көрсетіп тұр қысымды ерлеріне.

Анамыз бізді өсірген қайран Орал,
Мойның бұр тұңғышына, бермен орал.
Қосылып батыр түрік балалары
Тапталпа жолын кесіп, тізгінге орал.

Мұнда ақын Орал тауының иесі бір кезде түрік (қазақ) екенін, оның тұрғындарының еркін, бейбіт өмір сүргенін айта кетіп, кейін бұл жерлерді отаршылардың басып алғанын айтады да, «батыр түрік балаларын» қосылып, жауға туған жерді тапталпауға, бірлікке шақырады.

Мағжан Жұмабаев қазақ ұлтының қайткенде азаттыққа қолы жетеді деп көп ойлап, армандаған ақын. Өзі өмір сүрген тарихи жағдайда азаттық қолға оңайлықпен түспейтінін сезген ол ер түріктен тараған туыс елдердің ұйымдасып, бірлесіп тізе қосқан күресі ғана отаршылдықты қазақ елінен, басқа бауырлас елдерден аластатуға мүмкіндік туғызады деп есептеген. Сондықтан ақынның түрік тақырыпты өлеңдерінде бұл идея ең өзекті идеяға айналды.

Ақынның түрік тақырыбына жазған «От», «Пайғамбар», «Алыстағы бауырыма», «Түркістан», «Тез барам», «Орал», «Қазақ тілі», «Тұранның бір бауында» атты туындыларының негізгі идеясы, ой-пікірі, көтерген мәселесі, үндеу, пафосы айқын. Қай өлеңінде де ақын сонау түп-тұқияннан бергі тарихты қозғап, исі түріктің ата тегі бір, бауырлас халықтар екендігін өрнекті, жалынды тілмен паш етеді. Бұл өлеңдерінде түрік халықтарының сол кездердегі мүшкіл халі, одан қалай құтылу жолдары, түріктердің тәуелсіздік үшін тізе қосып, жұмылып күресу қажеттілігі көрсетілген.

Мағжан өз өлеңдерінде түрік әлемінің тарихын әріден бастайды. «Пайғамбар» деген өлеңінде:

Ерте күнде отты Күннен Гун туған
Отты Гуннен от боп ойнап мен туғам.

Жүзімді де, қысық кара көзімді
Туа сала жалынменен мен жуғам. –

дейді.

«Орал тауы» тағы басқа бірысыпыра өлендерінде ежелгі түрік Отаны – Тұран, Орал, Алтай мекендері екені жырланады.

Түрік атты алып теректің тамырынан тараған қандас халықтардың қалыптасу, даму жолының өзіндік үлкен тарихы бар екендігі белгілі. Мағжанның отты жырлары осы ұмытылған тарихымызбен қайта қауыштырды.

Ақын тарихқа сүйене отырып:

Ертеде Түркістанды тұран дескен
Тұранда ер түрігім туып өскен.
Тұранның тарихы бар толқымалы
Басынан не тамаша күндер кешкен, –

деп ертедегі түркілердің біртұтас мемлекет болып, оның кейін қанды шапқыншылықтарды бастан кешіруі салдарынан әуелгі атын да, атағын да жоғалтып алғанын білдіреді. Оның ішінде Тұранның тарихтан өшуіне себепші болған Араб халифатының шапқыншылығын есімізге оралтады. Араб халифатының әскери қолбасшысы Құтайба ибн Мүсілімнің басшылығымен Тұран өлкесін 705 – 715 жылдары талан-таражға ұшыратып, халқын қырып жояды да, Тұран атауын Түркістан атауымен алмастырады. Тұранның тарихтағы атауы осылай тарихтан өшеді.

Мағжанның «Алыстағы бауырыма» атты өлеңі Мұстафа Кемал (кейін Ататүрік аталған) бастаған түріктердің азаттық жолында жауларымен шайқасып жатқанда жазылған. Оған өлеңнің мына жолдары дәлел:

Алыста ауыр азап шеккен бауырым,
Қуарған бәйшешектей кепкен бауырым.
Қамаған қалың жаудың ортасында
Көл қылып көздің жасын төккен бауырым.

Мағжан түркілердің бір кезде топтасқан жері Алтай екенін еске сала-

ды. Тарихи деректерде бұрынғы Түркі мемлекеті күйреген кезде оғыздардың бір бөлігі теңізден өтіп кеткен, қазіргі Түркиямыз сол делінеді. Ақын осындай деректерге сүйеніп:

Алтайдың алтын кені еркелетіп,
Келгенде жолбарыс боп жаңа ер жетіп.
Ақ теңіз, Қара теңіз ар жағына
Бауырым, мені тастап қалдың кетіп, –

дейді де, өлеңін түріктерге ата мирас алтын тақ Алтайға қайт деген тілекпен:

Бауырым! Сен о жақта, мен бұ жақта
Қайғыдан қан жұтамыз. Біздің атқа
Лайық па құл боп тұру? Жүр кетелік
Алтайға, ата мирас алтын таққа, –

деп баяғыдай бірігіп бір ел болуға шақырады.

1920 жылғы сәуірде Мұстафа Кемал бастаған түріктер басқыншыларды ойсырата жеңіп, Түркия Республикасы тәуелсіздігі туралы декларация жариялады. Бұл жеңіс қазақты да қуантты. Сол жеңіс әсерімен Мағжан әйгілі «Түркістан» өлеңін жазды. Өлең зор лирикалық шабытпен жазылған. Ұзақ жылдар бойы бұратана өнері, мәдениеті дамымаған ел болып кемітіліп келген түркілердің, оның ішінде қазақ халқының шын мәніндегі өткен тарихын ақын осы өлеңінде тамаша көрсеткен. Оның баяндауынша түркілердің тарихы батырға, ерен ақынға, ғұлама ғалымға толы... Мағжан қазақ хандарының тарихын тым әріден Афрасиябтан бастайды. Кезінде әлемді өзінің қаһарымен тігіреткен Шыңғыс ханды ақын сол кезде-ақ Түркістан топырағынан деп батыл айтқан, әл-Фарабиді қазақтың асқан білімді философы деп сол 20-ншы жылдары зор мақтанышпен айтса, қазақтар оның есімін 60-ншы жылдары ғана естіді. Жер жүзіне от шашып нажағайдай өте шыққан Ақсақ Темірді де атап өтеді.

Біз Мағжанның бір ғана «Түркістан» өлеңі арқылы Ұлықбектей ғалым-

дарымызбен, бүкіл тарихи даму жолдарымызбен таныстық. Ақын өлеңінде түркілердің өзен-суы мен тауларына дейін зор мақтанышпен ғажап етіп көрсетеді. Осы керемет өлкенің қаһармандық тарихын айналдырған 25 шумақтың аясына сиғызған ақынның шеберлігі мен ғұламалығына таңданбасқа болмайды. Ол мұнда бүкіл Тұран елінің тарихын алақанға салғандай етіп әдемілеп айтып берген.

Белгілі ғалым Л.Н. Гумилев «Қиял патшалығын іздеу» атты еңбегінде «Құла түзде Гуннуден (Қытайдан) әлде қайда күшті Түрік мемлекеті құрылды», – дей келе, – «500 – 569 жылдар ішінде Сары теңіз бен Қара теңіз аралығында жатқан ұлан-байтақ даланы Түрік мемлекеті иеленіп, күшті державаға айналды. Онымен Византия, Иран, Грекия санасып, сауда-саттық қатынастар жасауға мәжбүр болған» – деп атап өтеді.

Мағжанның түркішілдік идеясымен суарылған шығармаларының ең биік шоқтығы – «Түркістан». Мұнда түркі халықтарының қасиетті мекені – Тұранның тарихи орны мен әлемге әйгілі адамдарына мадақ айтылған. Ақын олардың даңқты істерін қадір тұтады.

Түркістан – екі дүние есігі ғой,
Түркістан – ер түріктің бесігі ғой.
Тамаша Түркістандай жерде туған
Түріктің тәңірі берген несібі ғой, –

дей келіп, одан әрі

Тұранға жер жүзінде жер жеткен бе?
Түрікке адамзатта ер жеткен бе?
Кең ақыл, отты қайрат, жүйрік қиял
Тұранның ерлеріне ер жеткен бе?! –

деп мадақтайды.

Осылай түркілер тарихына көкірегі мақтаныш пен мақсатқа толып, шаттанған ақын енді қазағына бұрылып:

Тұранда түрік ойнаған ұқсап отқа,
Түріктен басқа от болып жан туып па?
Көп түрік енші алып тарасқанда,
Қазаққа қара шаңырақ қалған жоқ па? –

дейді.

Ал «Қазақ тілі» деген өлеңінде:

Қыран құстың қос қанаты қыркылды,
Күндей күшті күркіреген ел тынды.
Асқар Алтай – алтын ана есте жоқ
Батыр, хандар – асқан жандар ұмытылды! –

дей отырып, осындай елден мұра болып қалған құдыретті қазақ тілінің барлық тарап кеткен түркілерді бауырына тартып, біріктіретініне сенім білдіріп:

Жарық көрмей жатсаң да ұзақ кен-тілім,
Таза, терең, өткір, күшті, кең тілім.
Тарап кеткен балаларыңды бауырыңа
Ақ қолыңмен тарта аларсың, сен тілім, –

деп тебіренеді.

Мағжанның бұл ұлағатты сөздері бүгін шындыққа айналып отыр.

«Тоғыз жолдың тоғысында тұрақ тепкен, Батыс пен Шығыстың «алтын арқауына» айналып, Алаш-Түрік жұртының ұйытқысына себеп болып отырған Қазақ жеріне Қытай мен Қырымнан, Ұрым менен Мажардан түркі тектестер ат басын тіреп, барша Қазақ елін «Қара шаңырақ» иесі санап жатқаны кәміл» – деп жазыпты Асқар Алтай деген жазушы ғалым Хасен Оралтай туралы «Алаштың арда азаматы» деген мақаласында.

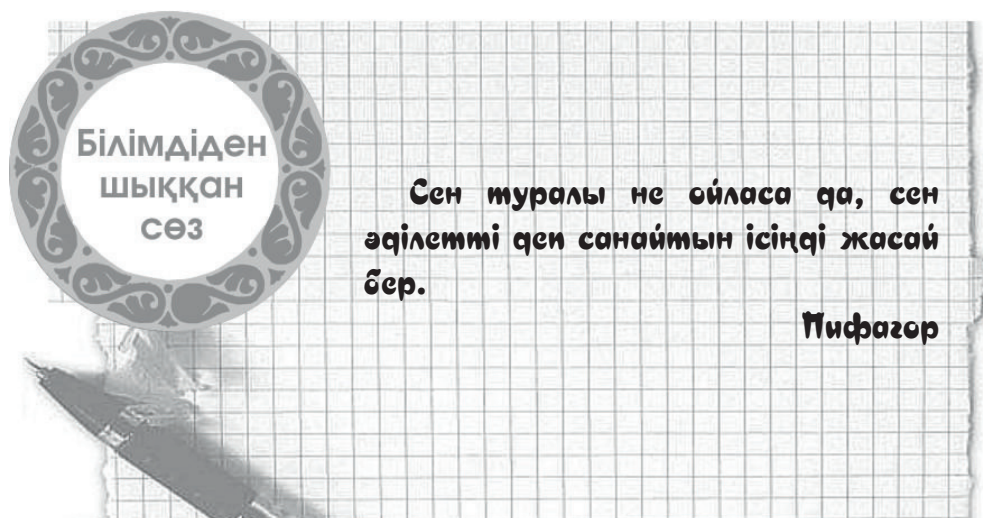
Мағжан халқымыздың болашағы түркі тектес халықтардың бірлігінде деп таныған. Поэзиясында түркі бірлігін жырлауы да содан түркі тектес халықтардың басын біріктіріп бір кездегі күркіреген ел болуымызды армандаған. Бірақ ол өзі ондай күнге жете алмады.

Кенес билеушілері түркі халықтарының бірігуін қаламады. Сондықтан әртүрлі лақап таратып, шовинистік пиғылдарды қоздырды. Біреулері азиат-

тар орыстарды Түркістаннан шеттеткісі келеді деп даурықты, екіншілері сонау Қара теңіздің ар жағындағы Түркияға Орта Азия мен Қазақстан қосылғалы жатыр екен деп дүрлікті. Онсыз да үстінен «байшыл», «ұлтшыл» деген таяқ түспей жүрген Мағжанға «түрікшіл» деген атақ тағы жабылды. Ал шындығында Мағжан түрікке «алыстағы бауырым» дегенде басқа халықтарға жаулық тілемеген. Жалпы езілген ұлттардың мүддесін қорғаған.

Мағжан Жұмабаевтың әдебиетімізге тұңғыш рет жеке өзі көтерген түркі тақырыбының халықаралық маңызы өте зор. Бүгіндері тәуелсіз қазақ елі Түркиямен тіл табысып, достық, бауырластық қарым-қатынас жасап жатса, осынау мәртебелі істе Мағжандай ұлы ақынның үлесі де мол, сондықтан оның еңбегі ұмытылмауға тиіс. Бір кез-

де ұлы ақын түрік ағайындарымызға «Бауырым! Сен о жақта, мен бұ жақта қайғыдан қан жұтамыз», – десе, енді, арман – о жақтағы, бұ жақтағы осы қуанышымыз ұзағынан болғай! – деген тілек. Тек осындай азаттық алған шаққа жете алмай кеткен, сол үшін жанын пида еткен боздақтарды еске аламыз. Президентіміз Н.Ә. Назарбаевтың Түркиямен дұрыс қарым-қатынас орнатып отыруы өмірден ерте кеткен Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Мұстафа Шоқай, Тұрар Рысқұлов, Мағжан Жұмабаев, т.с. қазақ ойшылдарының ұлы армандарының бірі екені даусыз. Түркия да қазақ еліне іргесін жақындатуға күш салуда. Бұған екі ел арасындағы қалыптасып отырған экономикалық және мәдени байланыстар куә.

Автор туралы: филология ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың доценті

About the author: candidate of philological sciences, associate professor of al-Farabi KazNU.

Об авторе: доцент КазНУ им. аль-Фараби, кандидат филологических наук.

Аманқос МЕКТЕП-ТЕГІ

ЖАҒАНШАҒ ДОСМҰХАМЕДУЛЫ – ШЕШЕНСӨЗ ШЕБЕРІ

Андатпа. Зерттеу мақалада мемлекет және қоғам қайраткері, тұңғыш юстиция генералы, Құнбатыс Алашорда қанатының көсемі, аудармашы Жаһанша Досмұхамедұлы (1887–1938) өмірінің көпшілік қауымға беймәлім тұстары тың деректер негізінде арқау етілген. Алаштың ардақ тұтқан азаматы хақында автордың шама-шарқынша сабақтаған пікір-пайымы – XX ғасыр басындағы қасіретке толы ұлт зиялылары мен отандық тарихтың күнгірт те, көмескі беттерін айқындауға сәл де болса, сәулесін түсіреріне еш шүбә жоқ.

**Amankos MEKTEP-TEGI
ZHAKHANSKAKH DOSMUKHAMEDULY AS A MASTER ORATOR**

Summary. In the research article unknown for the society parts of life of the state and public figure, the first General of Justice, leader of Western branch of Alash Orda, interpreter Zhakhansha Dosmukhameduly (1887-1938) is based on the recent data. The opinion and conclusions about the respectful citizen of Kazakh country made by the author will contribute to determination of the dark and gloomy pages of the national history and the full of grief life of national intellectuals of the XX century.

**Аманқос МЕКТЕПТЕГИ
ЖАҒАРШАХ ДОСМҰХАМЕДУЛЫ – МАСТЕР ПУБЛИЧНОГО ВЫСТУПЛЕНИЯ**

Аннотация. В исследовательской статье раскрываются незнакомые широкой публике стороны жизни государственного и общественного деятеля, первого генерала юстиции, лидера Западного крыла Алашорды, переводчика Жаһанши Досмұхамедова (1887–1938) на основе свежих данных. Нет сомнения в том, что суждения автора освещают темные, незнакомых страницы деятельности национальной интеллигенции и всей отечественной истории.

Том қаласындағы округтік әскери прокуратураның кеңсесі орналасқан еңселі ғимарат. Абажадай бөлме іші терезеден төгілген күн шұғыласынан жап-жарық. Төрдегі қызыл қайыңнан оймышталған үстел үсті рет-ретімен қатталған іс қағаздары. Қара былғарымен көмкерілген жұмсақ орындыққа жайғасқан күйі Жанша алдындағы жазып отырған қағазға әлсін-әлі шұқшыып, қалам ұстаған оң қолы тас сия сауыттың түбін тесердей тықылдатып, тыным табар емес. Оның шалт қимыл-қарекеті ішкі жан дүниесіндегі алаңдаушылық пен мазасыздықты аңғартқандай. Ара-кідік қолын суытып, аяқтарын қайшылап, қапсағай жауырынымен орындық арқалығына бар салмағын аудара ой құшағына батады. Оң жақ қабырғадағы ағаш шкаф сөрелеріндегі қаз-қатар тізілген қоңыр мұқабалы бумалардағы іс қағаздармен жас заңгердің жеке-жеке танысып шығуына едәуір уақытын бөлді. Әрбір істе адам тағдыры, әділдікке жүгініп, ақ пен қарасын ажырату, қара қылды қақ жаратын қазылық Жаншаның ең басты кәсіби міндеті. Оны әсіресе осы өлкеге саяси сенімсіздігі үшін жер аударылған «қылмыскерлердің» қаттаулы істері көңілін көбірек елеңдетті. Қалыптасқан қоғамдық құрылысқа, мемлекеттік жүйеге ішкі наразылығын білдіріп, ашықтан-ашық қарсы шығып, әлеумет санасын билеп әкететін рухы мықты, ықпалды күштерге патша әкімшілігі тарапынан көрсетер құқайы мен жазалау әдіс-тәсілдері қандай боларын ол жақсы біледі. Әрине мұндай жолды таңдап, қалың бұқараның мүддесін көздеп, белін тәуекелге бұған жандардың бұл әрекеті жүрек жұтқан батылды. Жанша осындай болмысы өжет, халқының болашағы толғандыратын дара тұлғалар тағдырын үніле зерделеп, адамшылық қадыр-қасиетіне бүйрегі бұрып тұратын. Өмірде ол заң баптарында қаралмаған, тәжірибе жүзінде бұрын-соңды ұшыраспаған

оқиғалармен де кей жағдайда бетпе-бет келіп қалатыны бар. Ондайда құқық қорғаушының ақыл-ойы, азаматтық дүние танымы сынға түседі. Міне, мұндай сәттер Жаншаның адвокаттық қызметінде аз кездескен жоқ. Бірақ бәрінде де оны қаршадайынан құлағына құйып, бойына сіңген ділмәр, жез таңдай, шешен бабаларының білік-парасаты, табан астында тауып айтқан қасиеті демеді. Әсіресе өзінің орысша-қазақша бейнелі тілмен әсерлі де өткір сөйлейтін табиғатынан жомарт жаратқан қабілеті кездескен талай тығырықтан жол тауып, алып шықты. Ол қағидаға айналған заңның жетілмеген кемшін тұстарын, ықпыл-жықпыл қыбын тауып, шығармашылық ізденіс, шүбәсіз дәлел-айғақпен естіген құлақты еріксіз иландыратын шешендік қыры мамандар тарапынан өз бағасын алып, абырой, беделі өсіп, мойындала бастады...

Қызмет бабымен қала зиялыларымен бетпе-бет кездесу, азаматтардың құқықтық-заңдық сауалдарына орай тиісті ақыл-кеңестер мен жауаптарын беріп, пікір бөлісу ара-тұра болып тұратын. Әдеттегідей осындай кездейсоқ таныстық барысында Батыс-Сібір Халықтық училищесінің инспекторы Константин Колоссовкимен екеуара жүздесті. Батыс-Сібір өлкесіндегі оқу-ағарту саласына жауапты азаматпен Жаншаның әңгімесі жарасып, достық қарым-қатынасы жиілейді. 1859 жылы 12 сәуірде Том, Тобыл губерниясы, Ақмола, Семей және Жетісу облыстары оқу орындарының басқармасын құру туралы Ереже шығады. Ережеге сәйкес инспектордың міндеті айқындалды. Өлке оқу орындарының есеп беруін қадағалап, маман кадр мәселесін шешу, тексеру жүргізу – инспектордың міндетіне жүктелді. Инспекторлық қызметтің маңыздылығы сонда – арнайы империяның Халық Ағарту министрі тағайындады [1].

Жаз айының жайма-шуақ күні Жанша өмірінде ерекше ұмытылмайтын, күтпеген оқиғаға кезікті. Батыс-Сібір өлкесіне танымал, мәртебелі инспектор Константин Колоссовский Жаншаны әдейілеп отбасымен таныстыруға қонаққа шақырды. Мұндай құрметті құп алған Жанша жол-жөнекей базардан әртүрлі гүл шоғын оратып, белгіленген мекенжайға күйме жалдады. Бірсыпыра жүрген соң ат айдаушы күймені осы өңірге тән сүйегі карағай бөренеден қиып, қиюластырып салынған сәнді үй жанына тоқтады.

Ат тұяғының тықырын ести сала елегізген Константин Жаншаның алдынан өзі шықты. Мейманын құшақ жая қарсы алған Константин шаңырағына бастады. Ұзын дәлізде аққұба келіншек Жаншаға қошемет көрсетіп, – Ольга Федоровна Пушкарева, – деп өзін таныстырды.

– Қош келдіңіз, мырза, төрлетіңіз! – деп, Ольга Федоровна ақжарқын ілтипат білдірді.

– Мархабат! Мархабат, ханым! Сізбен танысқанымға өте қуаныштымын! Жанша құшағы толған хош иісі бұрқыраған шоқ-шоқ гүлді Ольга Федоровнаға ұсынып, бұрыннан білетін адамдарша бетінен шөп еткізіп сүйді. Сауық-сайранға жаратылған жайдары Жаншаның алаулаған жылы жүзі, ұзын бойы, қақпақтай жауырыны, ұқышпен қайыра тараған сәнді шашы, аппақ жейдесінің мойнынына таққан қара бабочкасы мен костюм-шалбары төрелікті, бекзаттықты танытқандай жарасып-ақ тұр. Дархан дала табиғатының тынысыңды еріксіз ашатын ескен ерке самалындай демде үй ішіне шаттыққа толы жағымды аура, салтанатты, мерекелік көңіл-күй орнады. Осы мезетте дәліздің сол қанатындағы түпкі бөлмеден қадірлі қонақтың табалдырықтан аттаған ілкі қадамына тосын сый-құрмет, ізет білдіргендей Петр Ильич Чайковскийдің «Лебединое озеро» («Аққулар көлі»)

балетінің музыкасы рояльда аса шеберлікпен шабытты ойналды. Музыка құдіреті Жаншаның бойын бірден баурап, әуен толқынына елтіген күйі демін ішіне тартып, кілт тоқтады. Жастайынан Мұхит Мерәліұлының көкке шарықтаған, құйқылжыған ән әуені мен Құрманғазының төкпе күйлері құлағына сіңіп, тербеліп өскен Жанша Еуропаның классикалық музыка мәдениетіне де қызығушылығы аса зор еді. Ол қолы қалт етсе, В.А. Моцарт, Л. Бетховен, И.К. Бах, М.К. Огинский, П.И. Чайковский, Жорж Бизенің «Кармен», итальянның ұлы опера әншісі Энрико Карузоның күйтабақтарын патефоннан сүйсіне сан мәрте қайталап тыңдаудан жалықпайтын. Екі жарылып, айқарыла ашылған емен есіктен қап-қара рояльдың клавиатурасында саусақтары тау-таста секең қаққан таутекедей ойнақтаған үлбіреген аппақ шәйі көйлекті аққу мойын аруды көргенде Жанша өң мен түстей, қалшыып тұрып қалды. Құс төресі аққудың айдын көлде жүзген сыңар жұбына қанатын сабалап, сұңқылдаған іңкәрлік сезіміндей тәтті арман қас қағым сәтте буын-буынын шымырлатып, тамаша әсерге бөледі. Аққулар қонған көлден ақ қанатты періштесін тапқандай көңілінде шын болмыстың елесі жылт етті. Бұл жұмбақ қойылым – сұр бойдақ Жаншаның зияткерлік өре деңгейіне есептелген емеурін сияқты қалың ой құшағына бөленді.

Музыка бітіп, жүзі бал-бұл жайнаған, сымбатты қыз мойнын бұрғанда жігіттің жанар отының ұшқыны құдды табанымен шоқ басқандай дыз еткізіп, бүкіл денесін тітіркендіре шарпып өтті. Қарсы алдындағы маңдайы ашық кере қарыс, қой көзінің шарасы қиырды шарлаған қырағы азаматтың мысы басқанын кәпелімде ол түйсінуге де мұршасы жетпеді.

Жанша енді реңі аппақ, көзі, шашы мойылдай қап-қара, айдай сұлу, уыздай арумен бетпе-бет дидарласты.

Жаншаның бойындағы қаны тулап, жүрегі аузына тығылғандай өз еркінен тыс күдіретті күштің құрсауынан әрең босанды.

– О-о, ғажап! Ғажап! Өнеріңіз өрлей берсін, сұлу бойжеткен! – деді Жанша аз ғана іркілістен соң тілі күрмеле, үніне шамалы діріл араласып, шын ұнаған сезімін жасыра алмай. Әшейінде гүрілдеп шығатын даусы табан астында құмығып, қобалжығанын ол сырттай сыр бермеуге тырысты. Жанша иіліп жас арудың сүйрік саусақ нәзік қолын аймалай сүйіп, лезде арқырап аққан тасыған өзендей қуатты тылсым күшті шаққа ауыздықтады. Ол қыздың әке-шешесі мен сіңлілерінің ту сыртынан қадала, сынай қарағанынан секем алғандай асау нәпсісін ақылға жеңдіріп, ақырынақырын сабасына түсті. Болашақ жары Ольга Константиновнамен Жанша алғаш рет ойда жоқта тап осылай кенеттен жолықты. Ольганың сіңлілері Надежда, Татьянамен ілкі жүздесуі де жағымды әсер қалдырды. Инспектор Константин Колосовский отбасымен арқа-жарқа, шат-шадыман өткен осы кеш Жаншаның жақынырақ араласуына себеп болды.

Жанша бір көргеннен-ақ Ольга Константинованың көрікті келбетінен мейірім мен ішкі тәлім-тәрбиесі мол парасаттылықты аңғарды. Ол «бой-

дақтың ақылы екі көзде» деген, бәлкім, мендегі өткінші, алдамшы сезім бе екен деп, өзін-өзі саналы түрде тежеп, біразға дейін ішкі түйсігімен електен өткізіп, тексергісі де келді. Жоқ, күннен-күнге Ольгаға деген оның ынтықтығы артып, сағынышы маздай түсті. Жатса, тұрса ойынан шықпай, жас аруға арбалғандай бүйрегі бұра берді.

Жалпы, алаштың көсем тұлғалары Әлихан Бөкейхан, Ахмет Байтұрсынұлы, Мұстафа Шоқайұлы, Елдес Омарұлы өмірлік жарын қазақтан қыз табылмағандай еуропалық ұлыт өкілдерінен таңдауында бір гәп бар сияқты. Неге? Өйткені бұл арыстардың қай-қайсысы да екі ғасыр бойы империялық аяусыз отарлау мен езгідегі ұлытын азат етуге белін бекем бұған күрес жолын мұрат тұтты. Сондықтан бұл жауапкершілік жүгі – зіл батпан, өлім мен өмір арбасқан қым-қуыт, шым-шытырық сыннан өтуде сүйгенінің отбасында тірек әрі сенімді серік болуын қалады. Жаншаның да қазақтың ғұрпы бойынша текті тұқымнан атастырып қойған қалыңдығы бар еді. Алайда бұл шешімді ол өз қолымен хат жазып бұзып, қызға рұқсатын беріп, теңін тауып, бақытты болуына тілектестігін білдірді.

Бір жолы Жанша мен Ольга қаладағы үлкен мерекелік жиынға қатысты. Ольга Константиновнаның мой-

Солдан оңға қарай:
Жаһаншаһ Досмұхамедұлы,
Зайра Колосовская-
Досмұхамедова, Танзила
Ғаббасқызы, Ғаббас
Досмұхамедұлы.
Жымпиты. 1920 жыл.

нында түлкі горжетка-тігілмеген жаға, үстінде сән-салтанаты жарасқан ұзын барқыт көйлек. Жиналған зиялы қауым арасынан орыс жігіттері кезектесіп Ольганы биге шақырды. Жанып тұрған сылқым қыз мойнындағы түлкі жағасын жанындағы серісіне ұстай тұруды өтінді. Жаншаның күйгелектік мінезі бар еді. Оған жаңағылардың ұсынысы «Киргиз мырза, ақсүйек әулеттің мәртебелі ханымы сіздің не теңіңіз!? Былай тұрыңыз!..» дегенді ыммен білдірген өктем менмендіктей намыстан жарылып кете жаздады. Жанша қалыңдығын қызғанғандығы ма, қабағын шытып әлгі түлкі жағаны «Я не торговец мехом» деп, жақтырмаған ынғай танытып, алудан бас тартады. Оның бұл ишарасына қызыққа желіккен бойжеткен онша-мұнша мән бермейді. Жаншаның әлі үйленбеген кезі. Сенген қорғанының көрсеткен тосын мінезіне Ольга наздана қабағын керіп, бейтаныс біреулермен билеп кетеді. Сылаңдаған албырт қыз ғой! Жаншаның мына қылығына ренжіп, кештің қызған шағында Ольга білдіртпей арбакеш жалдап, күйемен үйіне тартып тұрады.

Ертеңгісін таңғы сағат 7–8-дер мөлшерінде үй жанына қоңыраулатып күйе тоқтайды. Ұйқы құшағындағы қызы Ольганы анасы Ольга Ивановна дереу оятып, құлағына Жанша келгенін ақырын сыбырлайды. Еркетотайлау өскен қыз жігітінің кешегі қиқарлығына өкпесі қара қазандай болып, ұйықтаған сыңаймен төсегінен әдейі тұрмайды. Жанша қалыңдығының бас жағына екі жәшік кәмпит әкеліп қояды. Бір жәшіктегі кәмпиттің аты – «Любишь, не любишь?» («Сүйесің бе, сүймейсің бе?»), екінші жәшіктегісі – «Я жду ответа!» («Мен жауабыңды күтемін!») деген екен. Жанша дым болмағандай өте көңілді, қимыл-қозғалысы ширақ, жүзі гүл-гүл жайнап, жайраң қағады.

Мұнан соң Ольга Константиновнаның бүкіл ашуы сол бойда тарқап, бұлт арасынан шыққан күндей қабағы

жадырап сала берді. Зады, инспектор мырза орыстың ақсүйектер сойынан, рухани таным-түсінігі кең, жұбайы да гимназия бітірген, кісі танитын жан еді. Сонымен Ольганың ата-анасына да болашақ күйеу баласы бірден ұнап, шын пейілімен ақ батасын берді. О заманда бөгде ұлыттың, жат діннің өкіліне тұрмысқа шығу өте қиын болатын. Жанша мен Ольга мұсылманша неке қиған, қазақша Зайра деп ат берген. Зайра Константиновна Досмұхамедова тез-ақ қазақ тілін меңгеріп, ағайынның арасында тастай батып, судай сінді.

Зайра қиын-қыстау шақта ащыны да, тұщыны да Жаншамен бірге бөлісіп, Тәңір қосқан күйеуінің қосағы, айнымас адал жары болды. Жымпитыға, қырдағы көшіп-қонған ауылға Жаншамен бірге барып, бұрын көрмеген қазақ өміріне Зайраның төзімі жетіп, үйренісіп кетуі – талай қызыққа батырғанын замандас көзкөргендер аңыз қылып шертеді. Асылдың тұяғы, алтынның сынығы Сәуле Халелқызы, Қарашаш Халелқызы Досмұхамедова апайлармен көзі тірісінде сан мәрте сұхбат құрудың орайы келген. Сәуле Халелқызы Жанша туралы әңгіме арасында: «Қазақтың салт-дәстүрі қайнаған ортаға келін болып түскен Зайраның басынан өткен қызық жайларды айтып ішек-сілемізді қатыратын. Біз де шет жағасына куә болдық. Үлкейген соң бәрі бірдей жадында тұра бермейді екен. Зайраның кавказдықтардың шекпенін киіп атқа шапқаны көз алдымда», – деп, қарттық жеңе бастаған кейуана көмескіленген ойын іркіп-іркіп, сарандау баяндаған.

Жақсының ізі Қарашаш Халелқызы Зайра Константиновна Досмұхамедовамен өле-өлгенше аралас-құраластығын үзбеген ақ жүрек, қоғамнан қиянат көрсе де мойымаған тағдырлас, мұндас, сырлас.

– Зайра музыкалық жоғары білімді, консерватория бітірген. Жаншаның Мәскеудегі үйінде рояль болушы еді.

Зайра Константиновна рояльда керемет ойнайтын – виртуоз еді. Жанша ұсталғаннан кейін Зайра Константиновна өмірінен қызық дәурені бірге кетіп, рояльды сатып жіберді. Біз дастархан басында отырғанда Зайра Константиновна өткен күндерін сағынышпен есіне алып, көсіле сөйлейтін. Әдетте тамақтанғанда ол асықпай әңгіме-дүкен құрғанды ұнататын, апыл-ғұпыл ішіп, орнынан ұшып тұрғанды мүлдем жаратпайтын еді, жарықтық. Біз ол кісіге қонаққа барғанда кеш бойы әңгіменің тиегін емін-еркін ағытып, үстел басында ұзақ отырушы едік, – деп жалғастырды Қарашаш апай.

– Бір күні мен жыладым, – деді Зайра Константиновна ішке бүккенін ақтарыла хикаялап. – Жылауымның себебі таза, қоспасыз алтын қасықтарым, күмістен шанышқы, пышақтарым бар еді, біздің үйге ауылдың әйелдері «келіннің қолынан шәй ішеміз» деп келіп: «қазақтың ғұрпы бойынша қалап алуға болады», – деп, әлгінің бәрін талап екетті. Күйеуіме айтуға қорықтым.

– Басқа ұлыттың өкілі болса да оның Жаншаға кіршіксіз таза махаббаты мен шексіз құрметі қазақты бөліп-жармай ерекше жақсы көрді. Ташкентте Надежда Константиновна әпкесі мен жездесі үшеуі бірге тұрды. Тұрар Рысқұлұлы Надеждаға үйленіп Мәскеуге алып кетті. «Екі аяқты да бажа тату» деген Жанша мен Тұрар жегжат еді. Тұрардың жары 1923 жылы София, кейін Мая есімді қызы туды. Надежда Тұрардың екінші зайыбы, біріншісінің де ұлығы орыс, одан Ескендір деген ұлы, содан соң үшінші қосағы Әзиза. Жаншаның кіші балдызы Татьянаның күйеуі Латвияда Министрлер Кеңесінің төрағасы болды, ол да сталиндік қуғын-сүргіннің құрбаны.

– Қарашаш апай – зұлмат жылдарындағы отбасына, елге, жақсы мен жайсаңға төнген қайғы-қасіреттің салдарынан қос жанарынан айырылған зағип. Алайда, Ол – көңіл көзі ояу,

орысша-қазақшаға бірдей жүйрік, тілші-ғалым. Өткен ғасырдың 80-ші жылдары аяғында қоғам өмірінде алаш арыстарының есімдерін ұрпағына оралтуға ғылыми ағартушылық бағыттағы ізденіс зор серпіліс туғызды. Алаш азаматтарының соңында қалған тұқымзауатын сұрастыру барысында Ахмет Байтұрсынұлының қызы Шолпан, Міржақып Дулатұлының қызы Гүлнәр, Халел Досмұхамедұлының қызы Қарашаш апай, Мұхамеджан Тынышбайұлының ұлы Ескендір ағаның Алматыда тұратындығын анықтадым. Гүлнәр және Шолпан апайлармен тез-ақ араласып, Ахаң мен Жақаңа қатысты біраз мағлұматтардан хабардар болдым. Керісінше, Қарашаш апай мен Ескендір аға әкелері туралы айтып беруден бірден бас тартып, бұл сауалдың жүйкесіне тиетіндігін мәлімдеп, өзіме дүрс-дүрс етіп, бетімді қайырып, ұрсып тастады. Бұл кісілер тағдырдың жазған тауқыметінен қатайғандығы сондай – көпке дейін жүрегін жібіту, мінезін иілту, тілін табу қиынға соқты. Басы қатты болса, аяғы тәтті болады демекші, бірте-бірте бұл кісілердің көңілін аулап, сыр сандықтың құлпы ашыла бастады. Қарашаш Халелқызы өз әкесімен бірге Жанша Досмұхамедұлының жарыққа шығуына белсенді әрекеттеніп, мүдделілік танытты. Тиісті мекемелерге хат жазып, жазықсыз жапа шеккен алаш арыстарының ұрпағы ретінде қоғам алдында оң бағасын алуына талап қойды. Тоқсаныншы жылдардың басындағы кеңестік саяси жүйеден дербес мемлекет ретінде қалыптасу қоғам өмірінде экономикалық дағдарыс тудырғаны белгілі. Дәл осындай қиын шақта ол маған:

– Надежданың қызы София қазір Мәскеуде тұрады. Зейнеткер. София – орыс тілі мен әдебиеті пәнінің маманы. Мәскеуде көп жылдар бойы мұғалім болған. Осы кісіде Жаншаның біраз құжаттары мен фотосуреттері сақталған. Жасы ұлғайған жан,

жаман айтпай жақсы жоқ, жазатайым, алай-бұлай болып кетсе, қолындағы Жаншаға қатысты құнды деректерден айырылып қалу қауіпі бар. Телефон шалып, «Жаншаның құжаттарын менің атымнан барған жас жігітке бер» деп тапсырайын. Асылы, Аманқос, сен Мәскеуге барып қайт! – деді Қарашаш апай жүрегі бірденені сезгендей дегбірі қашып. Мен бұл ұсынысты бірден құп алдым. Сапарға дайындалып жүргенде Қарашаш апайға Софияның қазасынан қаралы хабар жетті.

Құлагер ақын, көркем сөздің зергері Лияс Жансүгірұлының 1929 жылы жарыққа шыққан «Хан адвокат» деректі әңгімесі шамасы кеңестік әкімшілік тапсырыспен жазылғаны даусыз. Өйткені ХХ ғасырдың 20-жылдарының аяғы кеңестік қызыл саясат алаш ардақтыларын ақпарат құралдарында «жаппай мүйіздеу, қаралау шараларын» науқанға айналдырып жіберді. Бұл алаш азаматтарының «кінәсін мойнына қоюға» бұқаралық сипат алған 30-шы жылғы сталиндік репрессия алдындағы идеологиялық «қаралау шабуылына» дайындық болатын. Әңгіменің сюжеті лирикалық шегіністерге құрылған кейіпкердің болашаққа деген ішкі алаңы, психологиялық толғанысы монолог пішінінде өрілген.

«... Мен болсам, о дүниеге кетіп барам...

... Ырай қызық кісі. Ауызы орақ орады, белі ауырмайды. Көңілі пырақ, шабады, болдырмайды...

...Ырай әбден түлеген. Өлі жүні түскен. Өзгерген.

Жалғыз өзгермегені – ол сүйегі, жарлауыт қабағы, пышақ жанығандай жағы, қошқар тұмсығы, өрт сөндірген көсеудей өңі, түйедей тұлғасы.

Тіпті өзгермегені – мінезі. Ұрман-бермен ормалығы. Арсы-күрсі ала құйындығы. Алдындағы кісінің аңғарымен ағындап отыратындығы. Тіпті өзгермегені – шолақ атқамінерлігі, өтірік қамқорлығы.

Жаһаншаһ Досмұхамедұлы.
Мәскеу университетінің студенті.
Мәскеу. 1907 жыл.

Поезд, вагон. Бір топ адам әңгімелесіп отыр. Ташкенде оқитын Күзденұлы Әбдестердің қақ ортасында Ырай. Баяғы өзі, баяғы сөзі:

– Е, жастар, жарық жалғанды айтсаңшы... Мен болсам, о дүниеге кетіп барам... Қалған қара Досан не болар? Қара қазан, сары баланың қамы үшін қандай азамат қайғырар? Біздің Досан ұстағанның қолында, тістегеннің аузында кетпес пе?..

Ырай дәл баяғысынан бастады:

– ...Бүгінгі заман – заман емес, аз ғана ауыл Досекең (Қазақстан) атағы болмаса, әлі Россияға бағынып отыр. Бағынғаны былай тұрсын, Қазақстан Россияға жем болып отыр. Оған мысал, осы күнгі Қазақстанда ұн жоқ. Жұрттың бәрі нанға зар. Сол аш Қазақстанның өзі Россияға 35 000 пұт ұн жіберіп отыр. Ол ол ма, қазақтың жерін орыстың мұжықтарына алып берейін деп отыр. Басқа беріп жатқан тері-терсек заттардың есебі жоқ...

...Бірақ, заман өтеді. Өзгереді. Түбі қазақ Россияға бағынып отырмайды.

Күндердің күнінде өз алдына өкіметі болады. Сөз жоқ...

Ырай осыны түйдектеп айтып бір тастады да, мәселесінің борбайын тым жоғары көтерді:

– Әсіресе, Америкада жұмысшы тұрмысы жақсы. Біздің комиссарларымыздан артық тұрады. Басқасы былай тұрсын, әуелі үй арасына жаяу жүрмейді. Автомобиль. Керек десе, тамақтарын да өздері тасымайды. Есіктерінің алдында почта ящигі бар. Не керек болса, бәрін сонан алады. Айлық ақшаны көп алады. Ең түк білмейтін жұмысшы күніне 12 сом алады. Ондай қарны тоқ, қайғысы жоқ жұмысшының төңкерісте несі бар? Олардан төңкеріс дәмету – бұқадан сүт күткенмен бірдей...

Ырай осыны айтып қатты күрсінді. «Мынау Алматының сары бұйрасы» деп қасындағыларға шылым ұсынды. Енді сөз шылбырын жиюға айналды:

– Жастар, көп айтып не керек. Аз ғана ауыл Досекең – қазақ халқы қазір ел болуда емес, жем болуда. Жалғыз үміт өздерің, өздеріндей оқып жүрген жастар болмаса... Біз болсақ, о дүниеге кетіп барамыз...» [2].

Осы үзік сырдан елге ес, халқына қорған, пана болған заңғар тұлғаның күллі болмыс-бітімі ерекшеленіп тұр. Кейіпкер аузынан шыққан пайымдаудың логикалық қисынды екені большевизмнің қазаққа жасаған сұмдық ойранын көзімен көрген ұрпақтың мәңгі есінде қалды. Маң далаға сыймаған мыңғырған малы мен жанын қынадай қыруды саясатқа айналдырған қызыл большевизмнің салған ойраны мен қайғы-қасіретінен қазақ әлі есін жиып, айығып үлгері қоймаған еді. Бейкүнә халықты аштан қатырып, ең далаға сүйегі шашылған, аузындағысын жырып, бар астықты шет жұртқа асырған, талауға түскен, тоз-тозын шығарып, бас сауғалатып қаңғытып жіберген зұлымдықты қалай айыптамасқа. Бас көтерген азаматты

жер-көкке сыйғызбай қудалап, бұйдаланған тайлақтай жетекке ерген Мырқымбайларға ел басқартқан қызыл саясаттың есебі әрине түгел. Тағдырдың мандайға жазғаны сол – ниет-пиғылы харам қоршаған қара күшке қарсы тұрар шара жоқ. Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ деген өзекті өртеген, жаныңды жаралаған, қауіп еткенді өсиет қып айту парыз. Талай сабазбен бетпе-бет келгенде мысы басып, ойындағысын айтпай-ақ біле қоятын табиғат жомарт жаратқан жан бәлшебектік биліктің сұры жаманын, әлі басты да, тілді де кесетінін сезген. Басқа не салса да мойнымен көтеруге дайын еді. «...Бірақ, заман өтеді. Өзгереді. Түбі қазақ Россияға бағынып отырмайды. Күндердің күнінде өз алдына өкіметі болады. Сөз жоқ...». Жастар, алаштың елі мен жерінің болашақ тағдыры сендердің қолдарыңда екенін ұмытпағайсыңдар! Әңгіменің идеялық нысаны – алаштың арда ұлын қаралау болғанмен, оның өмірдегі жасымаған жігерін, жалындаған өр рухын, арындаған қайраткерлік өре қуатын, азаматтық биік ұстанымын, елін-жерін қанаттыға қақтырмай, тұмсықтыға шоқыттырмауды көксеген асыл арман-аңсарын бейнелі тілмен даралау басымдау сияқты. Қаламгер кейіпкерінің жай-күйін, көзі тірісінде ой-арманының орындалмағанына опынуын, «рухани қазасы ерте келгеніне» күйреу, қамығу, күйзелісін мысқылдап, табалаған сыңаймен, уытты тілмен сипаттаған. Бірақ бұл оның тауы шағылған пессимистік торығуы емес, дұшпанының қолындағы қаруына айналған өз ұлытынан шыққан тобырлық санаға, тексіздіктің уақытша үстемдік құрғанына ыза бұған, жанын жегідей жеген қайнаған кектің күйігі екені білініп тұрады.

«Ырайдың ендігі әңгімесін вагонда қалғандар қозғады:

– Әлгі осы «қамқорым» кім өзі?

– Ағаң.

- Қай ағам?
- Интеллигент.
- Қай интеллигент?
- Адвокат.
- Қай адвокат.
- Хан адвокат.

Қарқ-қарқ күлісті.

– Что, ты с ума сошел? «Хан адвокат» деген бола ма? Бірінші – хан орта ғасырдың омыртқасын мүжіген, феодал. То есть, элемент консервативный. Екінші – адвокат интеллигент. 20-сыншы ғасырдың кара көзі, то есть, элемент прогрессивный. Осы екеуі қалай бір кісінің басында болады? Совсем невозможно! – деді бір оқушы.

– Ой, товарищ, өзің с ума сошел. Қазақтың басына бәрі де сыя бере-ді. Шәгіңе шаһитым бар. Сомненияңа фактім бар. Орыстар айтқандай «факт» сөйлемейді, ұрады; тыңда:

– Бұл – юрист. Присяжный поверенный адвокат. Бүгінде қорғаушы. Бұл, «Алаш» кіндігінің ағасы, батыс орданың төбесі. Байшыл, ұлтшыл; жәдитше айтсақ – таракқишыл.

– Ендеше, элемент «прогрессивный» [3].

Әңгіме желісі тұтас алғанда Жаншаны зілді кекесінмен түйреп, мүйіз деп, шаншып, әжуа қылу, даттау мазмұнында, үңіле оқыған талғампаз оқырманға алаш арысын ақтау сияқты астарлы ой қабаты көмескіленеді. Қаламгер шеберлігі идеологиялық ағымға қарсы жүзбей әдейі бейтарап көзқарасты ұстанған тәрізді. Дүние кезек деген. Құлагер ақын ол кезде алаш ардагерлерінен соң іле-шала бәлшебектің балтасынан мерт болары қаперіне еш кірмеді.

Біріккен Мемлекеттік Саяси Басқарманың (ОГПУ) «Кеңес өкіметіне қарсы контрреволюциялық, астыртын ұйым құрды», «Кеңес өкіметін төңкеруге террорлық әзірлік жасады», «басмашылармен байланыс жасады», «28-жылы Қазақстандағы жер саясатын бұрмалауға белсенді түрде қаты-

сып, шаруашылығы тәркіге ұшыраған байларды қолдады», тағысын тағы желеумен айыпталған Жанша Досмұхамедұлының №2370 тергеу ісінің арасында «қазақ контрреволюциялық-пантүрүкшілдік астыртын ұйымға» қатысушылардың берген жауаптарының көшірмелері тіркелген:

– Исмағұл Сүлейманұлы Қазбеков, Қазақ жертану институты, тұқымөсіру бөлімінің меңгерушісі (3 қыркүйек 1937 жыл);

– Хасан Нұрмұхамедұлы Нұрмұхамедов, тұтқындалғанға дейін белгілі бір қызметпен айналыспаған (19 қыркүйек 1937 жыл);

– Шайхы Османұлы Жантілеуов, бұрынғы Қазақ ССР Халкомағарту орынбасары (15 қазан 1937 жыл);

– Ілияс Жансүгіров, қаламгер, бұрынғы Қазақстан Жазушылар Одағының төрағасы (4 қараша 1937 жыл).

Ілияс Жансүгіров қызықты дерек берді. 1931 жылдың желтоқсан айында оны Исаев Тоғжанов [Ғаббас] арқылы пәтеріне шақырады. Тергеу ісінде айтылғандай, Исаев әңгімеге айырықша ашық маңыз беріп, жазушы өзінің «Адвокат Таи» фельетонында Жанша Досмұхамедұлын әжуалап, аярылық қорқақ, халық жауы етіп сипаттағанын айыптады. Сонымен қатар Исаев өзі Жанша Досмұхамедұлы қазақ халқының ұлы адамы, өйткені ол бар саналы өмірін патшалы Ресейдің және қазіргі Кеңес өкіметінің отарлау саясатына қарсы күреске арнады. Сөйте тұра Исаев Алаш-Орданың дербес қазақ мемлекетін құрудағы рөлі мен күресіне оң баға беріп, былай деп айтты: әзірге олар талқандалғанмен, алайда дұрыс пайымдайтын қазақтың санасында идеясы өмір сүреді, Алаш-Орда әлі Кеңес өкіметі және коммунистер партиясымен өзінің мақсатына жету үшін күрес жүргізуде» [4]. Осы құжатқа орай екі мәселеге назар аударған жөн. Біріншіден, Ілияс Жансүгірұлының берген дерегі бойынша жоғарыдағы

Жаһанша Досмұхамедұлының соңғы суреті. Мәскеу. 1938 жыл.

«Хан адвокат» фельетоны бұрмаланып «Адвокат Таи» деген атпен әліптелген. Зерттеушілер Илиястың Жанша туралы бұл шығармасын түпнұсқадан танысып, тексеріп шығу ойларына да келмеген. Жанша туралы монографиялық еңбекте де бұл қате сол күйінде сілтеме жасалынған [5]. Екіншіден, шаш алдесе, бас алған «қызыл террордың» қазақтың бетке шыққан жақсы мен жайсаңын жалмап тұрған қатерлі шақта Ораз Жанұзақұлы Исаевтің [1938 жылдың мамырына дейін Қазақстан Халком кеңесінің төрағасы, КСРО БОАК және ОАК төралқасының мүшесі, өлкелік партия комитетінің бюро мүшесі, КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты және КСРО Жоғарғы Кеңесі Төралқасының мүшесі] Жанша Досмұхамедұлының саяси қайраткерлік болмыс-бітімі мен Алаш-Орда идеясын ашық қолдап, Илияс Жансүгірұлының «ұлыттың ұлы адамын» тұқыртқан, мерзімді баспасөздегі ақпараттық шабуылын қатаң айыптауы ерлікпен пара-пар. Демек, кеңестік биліктің лауазымды өкілдері арасында да Алаштың даңқты тұлғаларына іштей тілеулес, ниеттес жандардың көп болғандығын аңғартады.

1938 жыл маусымның 1-і күні Мәскеудің Орталық демалыс паркінде жұртшылық алдында Жамбыл Жабаевпен кездесу ұйымдастырылады. Күні бұрын хабарланған бұл мәдени шараға Мәскеуде тұратын Жанша да

бармақшы болады. Елге, жерге деген сағыныш оны шыдатпай, көптен көрмеген жерлестерімен қауышу, мауқын басып, рухани сілкініп қайтуды жөн санады. Зайра Константиновна оның осы бас қосуға баруынан жүрегі бірдеңе сезді ме, әлде әлдекімдердің бір-бірін ұстап беру оқиғасы күн құрғатпай жиілегенінен сескеніп, запы болды ма, кім білсін, іштей қарсылық білдірді. Бірақ Жаншаның көңіліне тиер деп, бұл ойын ашық айтудан қаймықты. Орталық демалыс паркіне қазақтар көп жиылды. Жаншаны көрген сәтте бәрі де қоғадай жапырылып, «ағай, ағай!!» деп, аман-саулық сұрасып, маз-мейрам, таң-тамаша болып тарасты. Сол түні Жанша Досмұхамедұлын Мәскеудегі Хавско-Шабловский орамы, 11 үй, 265 пәтердегі мекен-тұрағынан НКВД жендеттері соңғы рет тұтқындады. Токсаныншы жылдары Қарашаш Халелқызынан естіген осы әңгімені сәл бұрынырақ ол қызметтес әріптесі Сейітбек Нұрқановқа да айтқан екен.

«Елуінші-алпысыншы жылдардың өзінде алаш ардагерлерінің пікірлерін жадында сақтап, жатқа айтып жүретін, өзін солардың рухани мұрагері ретінде сезінген, ұзақ жылдар бойы Қарашаш Халелқызымен бірге істеген Сейітбек Нұрқанов дегдар:

«Біз Қарашашпен қызметтес болдық. Адал да турашыл адам еді. Сол кісі бізге әкесі Халел мен нағашысы Жаһанша туралы мынадай естелік айтып еді», – деп ол деректі бізге берді.

Қарашаш Халелқызы Досмұхамедова: «Жаһанша аға менің әкемді жезде деп есептеп, үнемі қалжындап жүретін. Өйткені менің шешем Сағираның сүйегі тана тайпасының ішіндегі қарақұнан бұтағынан еді. Ал біз беріш боламыз. Жаһаншаның әйелі Ольга Константиновна маған: біз осындай аласапыран күннің туатынын білдік. Сондықтан да тағдырдың тәлкегіне ұшырайтын баланы өмірге әкелуді керек деп таппадық. Ол ұсталатын

күні демалыс паркіндегі қазақтарға катысты әлдебір шараға барды. Мен карсы болып едім, көнбеді. Келген соң: біреулердің қабағы маған ұнамады. Бір катер жақын сияқты, – деді. Сол түнде ұстап әкетті, – дегені есімде» [6].

НКВД соңғы рет қамауға алғанға дейін басқан ізін аңдып, дамылсыз қудалаудың зардабынан жүйкесі жұқарған Жаншаның бір аяқ, бір қолы жансызданып, медицина тілінде ин-сульт дертіне ұшыраған еді. Ендігі мақсат «тап жауы, алаштың көрнекті жетекшісі ретінде» асыл азаматтың көзін қызыл террор мүлдем жоюды ұйғарғаны баршаға түсінікті болды.

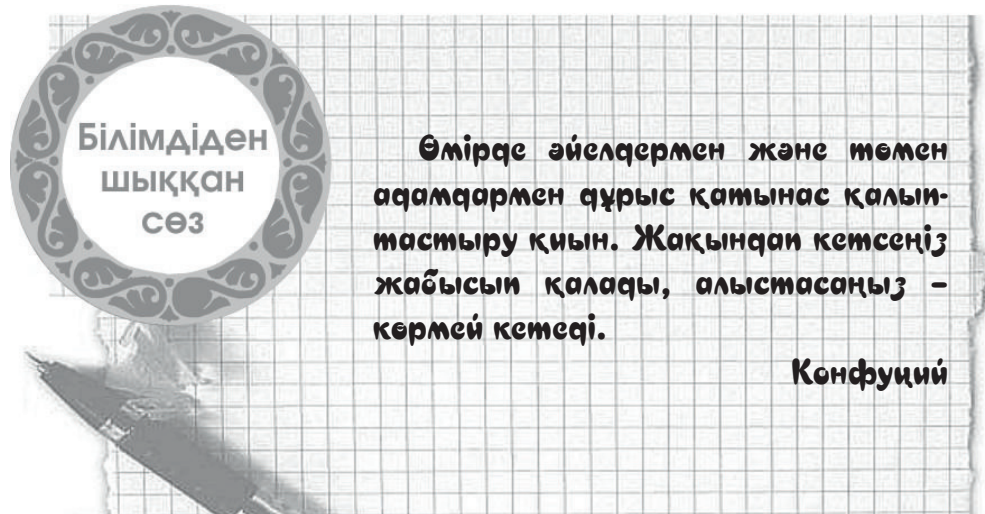
Абактының тас еденінен табанына өткен сыз шекесінен шығып, тұлабойын мұздай қарыған Жанша ауыр күрсінді. Басы мең-зең. Жүрек қағысының жиілегені сондай – қак

жарылуға шақ тұрғандай. Тұңғыык ойдың тереңіне жетер емес. Өзегін өртеген өкініштің дерті жұтқыншағы түйілгендей, өнешіне инедей қадалып жанына жатса-тұрса маза бермейді. Ішкі дүниесі өрт шалғандай, ой-санасы жай тапқызбайды. Айнала дүниені қараңғы түнек тұмшалап, жарық түсер, тыныс алар саңылау таппағандай еңсесін езе, дөңкиген жарлауыт қабағы түйіле түседі...

О, Жасаған!.. «Аққа Құдай жақ!», бұл тығырықтан қалың Алашты, Қазақ жерін дұшпанының көз сұғынан, харам пиғылынан аман сақтауды Тәңіріне жалбарына бірнеше мәрте іштей дұға қайырды. Ол сонда да дұшпанына қасқайып тұрып, таңдаған жолына еш өкінбейтінін мейірімге толы күлім қакқан жанарымен ұқтырды. Болар іске болаттай болып, бекемденді...

Әдебиеттер:

- 1 Том облыстық мемлекеттік мұрағаты, 135-қор, 1-тізімдеме, 43-іс, 5-бет.
- 2 Жансүгіров Илияс. Бес томдық шығармалар жинағы (ҚазССР Ғылым академиясы М.О. Әуезов атындағы әдебиет пен өнер институты. – Алматы: Жазушы, 1986). Т. 4: Әңгімелер, очерктер, фельетондар. – 1988. – 359–361-беттер.
- 3 Бұл да сонда. – 1988. – 362-бет.
- 4 Аманжолова Д.А., Рыскулов В.В. Председатель западного отделения Алаш-Орды Д. Досмухамедов и судьбы казахской интеллигенции в период сталинских репрессий // Центрально-азиатский исторический сервер 1004, www.kyrgyz.ru.
- 5 Мажитов Р.С. Жаханша Досмухамедов. – Алматы: «Арыс», 2007. – 189–190-бет.
- 6 Жұртбай Т. «Ұраным – Алаш!..» Тез. 2 том. – Алматы: «Ел-шежіре», 2011. 194-бет.

Алғашқы «Айқаптың» авторы

Ғаббасов Сабыржан Ғарайшаұлы
(1888-1919)

«Айқап» журналында жарияланған мақалалары: «Тарих қазақ жайынан», «Сем ісі», «Қаналдан», «Бексұлтан төре қабірі», «Жиангездіктің бір саласы», «Қаналға қа ай туы», «Бақты қаласы» т. б. Бұл мақалаларында қазақ елінің шаруашылығы, экономикасы, серіктіктер ұйымдасстыру, оқу-ағарту жұмыстары, қазақ елінің тарихы туралы деректер бар.

Об авторе: доктор филологических наук, профессор, Казахская национальная академия хореографии.

About the author: Doctor of philological sciences, Professor, of kazakh national academy of choreography.

Автор туралы: филология ғылымының докторы, профессор, Қазақ ұлттық хореография академиясы.

Жанна ТОЛЫСБАЕВА

ОЛЖАС СУЛЕЙМЕНОВ И СОВРЕМЕННЫЕ КАЗАХСТАНСКИЕ ПОЭТЫ

Аннотация. В статье речь идет о преемственной связи Олжаса Сулейменова с казахстанскими поэтами нового поколения. По мнению автора, в современной поэзии возродился повышенный интерес к политическому факту и событиям истории. Как и Сулейменов, русскоязычная и казахская поэтические культуры нашей страны стали отзывчивыми к переменам. На примере анализа показана естественная текучесть и преемственность современного поэтического процесса.

Jeanne TOLYSBAEVA

OLZHAS SULEIMENOV AND MODERN KAZAKHSTAN POETS

Abstract. The cultural situation in Kazakhstan at the turn of the millennia, testifies to the active mental process of becoming a nation. Ethical and aesthetic search has defined the content of a fundamental upgrade of national poetry. In modern poetry an increased interest in political fact, events of history revived. Due to the phenomenon of O. Suleymenov, Kazakhstan and Kazakh poetic culture became responsive to changes. The article explores the creativity of Olzhas Suleimenov – the poet that marked the mental update of Kazakh culture.

Жанна ТОЛЫСБАЕВА

ОЛЖАС СУЛЕЙМЕНОВ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ АҚЫНДАР

Андатпа. Мыңжылдықтар тоғысында Қазақстанда қалыптасқан мәдени ахуал ұлттың менталдық қалыптасуының белсенді үдерісіне айғақ болады. Этикалық-эстетикалық ізденіс отандық поэзияның түбегейлі жаңғыру мазмұнын айқындап берді. Қазіргі поэзияда саяси фактіге, тарихи оқиғаларға ынта-ықылас күшейе түсті. О. Сүлейменов феноменіне орай қазақстандық және қазақи өлең мәдениеті өзгерістерге есігін айқара ашты. Мақалада қазақстандық мәдениеттің менталдық жаңғыруын бейнелейтін ақын Олжас Сүлейменовтің шығармашылығы зерттеледі.

В жизни каждого народа случаются эпохи эволюционно-прорывных взлетов самосознания. Дух, темперамент таких времен, как правило, определяют те самые личности, руками которых творятся События. Олжас Сулейменов – Поэт, ознаменовавший начавшееся ментальное перерождение казахстанской культуры, его творчество вобрало в себя все признаки обновления времени – публицистичность, пафосность, эпатажность ассоциаций, смелость в области жанротворчества и обновления поэтики стиха.

Поэтическую судьбу Олжаса можно назвать поистине легендарной и счастливой, т.к. ему с первых дней известности и до сих пор дарована всепланетарная любовь. Двадцатипятилетний Олжас Сулейменов стал знаменитым в одночасье, вырвавшись на поэтическую орбиту мира вместе с Юрием Гагариным, полету которого он посвятил свою первую и сразу всеми выученную наизусть поэму «Земля, поклонись человеку!».

Он мыслит космическими масштабами, его читает многомиллионная разноречивая аудитория. Он – достойный представитель своего времени, своего поколения: «наиболее свободного, наиболее яростного, наиболее продуктивного и в литературе, и в кино, и в театре, и в музыке» – такую характеристику дал Олжас своему поколению в интервью на Московской книжной ярмарке в 2006 году. Это «наиболее» и есть крайняя величина, которой поэт измеряет все вокруг: свои мысли и дела, содержание эпохи, качество новой культуры. Наверное, именно этот выхлест за край, это сверхожидание, сверхзапрос не позволяют О. Сулейменову, празднующему в этом году свой 80-летний юбилей, с глубоким удовлетворением признать «племя младое, незнакомое» как достойного поэтического преемника.

И тем не менее хочется подарить ему откровение о том, что поэзия у нас есть,

она очень самобытна и корнями своими восходит к творчеству юбиляра. Конечно, в культурно-поэтических ситуациях 1960-х и 2010-х годов имеются свои отличия, которые не мешают увидеть преемственной связи между поэтическим откровением Олжаса и поисками поэзии новой формации.

Со времени признания О. Сулейменова уже прошло более полувека, но тектонические сдвиги, произошедшие под его влиянием в культурном сознании современников 1960-70-х годов, продолжали оказывать влияние на тех, кому выпала доля сохранить поэзию в период начавшегося тотального кризиса (кризиса веры в систему классовых убеждений, перестроечных процессов в идеологии, саморазрушения социалистического мифа). В этот период литература начала искать другие эстетические координаты.

Благодаря феномену О. Сулейменова казахстанская и казахская поэтические культуры стали более подвижными, отзывчивыми к переменам. За всю историю XX века наша поэзия не была так тотально «притянута» к динамике мирового поэтического процесса, как сегодня. Если российская поэзия в последние два столетия переживала по нескольку ярких периодов обновления, то для казахстанской поэзии подобное вхождение в зону *всеобщей* повышенной поэтической рефлексии наблюдается впервые и, соответственно, особенно значимо.

Культурная ситуация, сложившаяся в Казахстане на переломе тысячелетий, свидетельствует об активном процессе ментального становления нации. Усиленный вектор этико-эстетического поиска определил содержание принципиального обновления нашей поэзии – уже не казахско- и не русскоязычной, не «маргинальной», но казахстанской. Проживание в общей этнокультурной среде, подверженность единым экономическим, политическим, духовным

катаклизмам времени, сравнительно благополучный выход из кризисности 1990-х годов создали предпосылки для образования нового национального сообщества, о котором мечтал О. Сулейменов.

Современный мир только сейчас подходит к тому рубежу, за которым или зияет бездна апокалипсиса, или сияет образ мира с новыми поистине человеческими ценностями. Человечество только сейчас начинает задумываться о необходимости изменить привычные взгляды на многие культурные ценности прошлого. И тем более существенно и актуально то, что о таких предпосылках глобальных изменений мирового порядка поэт и учёный Олжас Сулейменов говорил ещё 40 лет назад:

Пройдут года. Сойдутся племена –
щека к щеке, уже нельзя плотнее... [1, с. 238],

Когда-нибудь
(мы доживем и до этого счастья!),
посовещавшись, поспорив,
оставят народы
как заповедник
пустыню гектаров на сто,
а может, на двести,
в целях охраны природы [1, с. 274],

Станут люди умнее, добрее, счастливей
и создадут своих умных, добрых и счастливых поэтов... [1, с. 239].

Ставшее хрестоматийным высказывание поэта и переводчика русской поэзии Леона Робеля обнаруживает связь поэтических поколений: «Олжасу Сулейменову давно уже близка идея братства культур и духовное взаимообогащение народов. Он хочет читать историю, как большую книгу переселений и изменений знаков. Расшифровка письменности, языков и легенд, по его мнению, поможет нам по-другому взглянуть на Историю Человечества, всё же единую, в которую разделение и произвольная изоляция внесли замешательство» [2].

Действительно, в современной отечественной поэзии возродился повышенный интерес к политическому факту, событиям истории. Поэтическое высказывание о политических и других фактах предшествующей и современной Истории приобретает особенно напряженное (но нериторическое!) звучание не только от того, что задето одно слагаемое исторической упорядоченности – нарушен ход вещей, но личность поэта вбирает в себя всё напряжение сбившегося исторического равновесия с тем, чтобы избыток его в своем творчестве. Художественной сверхцелью такого рода поэтических высказываний становится не столько описание собственной реакции и переживания по поводу происходящих событий, сколько бессознательное информирование о массовом преобразовании исторического стереотипа восприятия и мышления:

И я думаю...
Что пора бы народам прекратить воевать,
Потому что стрелковым обычным
оружием
Никого уже не победить,
Совершенные системы наведения
Все дело сведут к взаимному
истребленью
Или самоуничтоженью.
А поскольку воевать уже никакого
смысла уж нет,
Все равно никто никого не победит,
Сколько ни бейся,
Надо всем заключить боевую ничью,
И подумать о том, как же нам быть
дальше?...
(О. Жанайдаров, «Аттила» [3, с. 229]).

Так, поэты, идущие за Олжасом, уничтожают условную границу, отделяющую бытие человека от автономии политики, день сегодняшний – от вчерашней истории, так на новом поэтическом витке постигается наука ответственности за Свое и Чужое (Другое) историческое время.

По сравнению с 1960-ми годами политической и поэтической «оттепели»,

знаковой фигурой которых явилась поэзия Олжаса Сулейменова, конец XX – начало XXI веков не имеют такого общепризнанного лидера. Эту особенность не следует воспринимать в негативном плане. С одной стороны, читатель знаком с поэзией Б. Канапьянова, Б. Каирбекова, Д. Накипова, М. Райымбекулы, И. Сапарбай, – но ни один из названных и иных поэтов не вобрал в свое творчество весь социальный заказ эпохи. И это нельзя оценивать как «хорошо» или «плохо». Это объективная реальность. Это закономерность, обусловленная политическим обликом общества и глубинными ментальными процессами. Возможно, это свойство современной литературной ситуации демонстрирует и постмодернистскую самодостаточность личности, и истинный плюрализм современной поэзии, где уровень значимости поэтического вклада измеряется не возрастом пишущего, не приближенностью-удаленностью от культурных центров страны, не качеством издания сборников и даже не количеством написанного и изданного (как бы парадоксально это ни звучало!), но степенью вовлеченности в художественное постижение духа эпохи. Все чаще в поэтических текстах последних лет события глобальной значимости переживаются как глубоко личные, и, наоборот, каждое движение души осмысливается в проекции на духовное состояние человечества. Именно эта сопряженность личности и общества образует так называемое *новое историческое мышление, которое уже не отделяет частное бытие от событийности глобального значения*, – это наследство, переданное О. Сулейменовым. В известном смысле можно говорить о появлении нового типа личности.

Высокая книжная культура позволила Олжасу Сулейменову создать неповторимый стиль, соединяющий виртуозное владение литературными цитатами, риторикой, экспрессию образа и

бесконечный эксперимент с формами и жанрами. Этот олжасовский стиль благодарно наследуется его преемниками. Авторы стихов, поэм, циклов, книг конца XX – начала XXI веков насыщают тексты самой разнообразной информацией из всех областей экономики, политики, науки, проявляют современные методы анализа предшествующей литературы.

Ты слышишь, Отрар, то не ветры поют,
То Азия плачет над пеплом твоим...
(М. Шаханов, «Отрарская поэма о побежденном победителе, или Просчет Чингисхана» [4, с. 26]),

До Белой Аруаны это было...,
«Сервантес смеялся над рыцарями»...
Акутагава над самураями...
(Д. Накипов, «Трепанация дней» [5, с. 107]),

И встала перед Аттилой проблема
вечности –
Воевать с ней, с вечностью, или не воевать...
(О. Жанайдаров, «Аттила» [3, с. 226]),

А народ, мед нам в рот, парится
в явь выходит из снов
медленно –
сквозь бетонный оплот
партии
сквозь основы основ
Ленина
(Д. Грунин, «По стропам строк» [6, с. 28]).

Ни один из жанров, востребованных поэзией порубежья, не выдержан в одном регистре жанрово-канонического настроения. Все каноны разрушены и собраны сознанием автора-современника: последний помнит о традиции, расширяет свои познания, соединяя в поле художественного творчества разные культурные пласты и одновременно пытаясь реформировать извечные каноны жанра, чтобы проявить свою индивидуальность, проучаствовать в состязании с великими предшественниками.

Тенденция на мышление большими контекстами, проявившаяся в творчестве О. Сулейменова приблизительно во вто-

рой половине 1970-х – начале 1980 годов, обернулась активным экспериментом его современников с лирическим циклом, поэмой, книгами. Среди поэтов-последователей В. Антонов, К. Бакберген, А. Еженова, Б. Каирбеков, Б. Канапьянов, В. Киктенко, И. Потахина, А. Соловьев, Н. Чернова, Л. Медведева, Л. Шашкова, А. Ширяев, О. Шиленко. Позднее к этим поискам примкнуло новое поколение поэтов: Д. Накипов, Е. Ашим, С. Багай, Е. Барабанщиков, Е. Зейферт, Г. Имамбаев, М. Исенов, Е. Жумагулов, Н. Садыков, К. Омар, И. Полуяхтов, К.С. Фарай. В те же 1970-е годы «Глиняная» и «Голубиная» книги О. Сулейменова были отмечены читателями и ведущими российскими литературоведами как совершенные образцы художественности. Но эти же книжные контексты совершенно по-новому были прочитаны последующим поколением поэтов, среди которых В. Киктенко с «книгой детства» «Световид», «Волшебная книга» А. Соловьева, «книга поэзии» «Песнь моллюска» Д. Накипова. Исследование этих книжных контекстов в соотнесении с книгами О. Сулейменова позволило обнаружить естественную текучесть и преемственность современного поэтического процесса.

В риторических фигурах поэм О. Сулейменова угадывалось стремление разбудить сознание диалогизирующего «я», заставить его проснуться:

...Разгадай:
Почему люди тянутся к звездам!
Почему в наших песнях
Герой – это сокол!
(О. Сулейменов «Земля, поклонись человеку!» [1, с. 200]),

Посмотрите,
Он встал,
Нет, он так же сидит за штурвалом
Почернелый, усталый...
(О. Сулейменов, «Хлебная ночь» [1, с. 207]).

Гораздо реже О. Сулейменов использует фигуру «я»-речи, в то время

как современная казахстанская поэма сосредоточена на признании приоритета личностного начала. Мировоззрением и духовностью субъекта поэмы обусловлен выбор материала поэтических раздумий, лирический сюжет с частой сменой предельно субъективных ассоциаций, принципиальная незавершенность текста, характер и форма использования культурно-исторического материала, тип композиции, доминирующая образность, интонационно-речевая организация поэмы. «Я» лирического героя не «прячется», а, наоборот, декларируется. Так маркированно начинаются поэмы:

Из слов, как из гранитных монолитов,
Я складываю песню-пирамиду...
(Л. Медведева, «Формула забвения» [7, с. 112]),

Я сегодня с утра непроизвольно
сотворил пять искажений...
(Д. Накипов, «Песня моллюска» [5, с. 9]),

Не кричите, подземные птицы,
Я помню разгулявшийся Иртыш!...
(Н. Чернова, «Иртыш» [8, с. 280]).

Лироэпическое творчество О. Сулейменова определенным образом повлияло на интенсивность освоения дву- и русскоязычными авторами ментальных особенностей казахского словесного искусства. Так, ряд поэтов (Е. Курдаков, В. Киктенко, Н. Чернова, В. Шостко, А. Корчевский), являясь носителями «другой» (некоренной) языковой культуры, тем не менее обратились к жанрам казахской народной поэзии как источникам обновления художественной картины мира. Примечательно, что полифонизм поэмы, как правило, образуется соединением лексико-стилистических и формально-поэтических параметров нескольких фольклорных жанров одновременно. Таковы поэмы К. Салыкова, Д. Накипова, Ж. Бөдешұлы, О. Жанайдарова, И. Сапарбаева.

Сравнение сюжетных типов построений лироэпоса позволяет найти еще одну разницу: в отличие от поэмы О. Сулейменова, построенных на логике восхождения от частного наблюдения к обобщению, новый тип освоения историко-политической событийности обнаруживается в том, что предметом лирического переживания в поэме 1990-х стал не частнополитический прецедент, касающийся жизни казахстанцев обозначенного периода, а глобальные События, повлиявшие на преобразование всего экзистенциального опыта человечества. Так поэмой рубежа тысячелетий драматизированы темы прекращающихся войн, политической эмиграции, терроризма, неблагополучного советского прошлого. В поэмах Д. Накипова («Песня моллюска. Поэма контрапункта», «Праздник хризантем. Поэма-цепочка», «Неизбывность. Поэма-рефрен»), М. Райымбекұлы («Арман. Метапоэма»), О. Жанайдарова («Аттила»), Ю. Грунина («По строкам строк», «Фантазмагория бытия»), Л. Медведевой («Шелковый путь», «Формула забвения»), М. Исенова («Житие можжевельника в дождь»), Е. Зейферт («Смерть-шоколадка. Лироэпический верлибр. Шокопоэма») активное лирическое начало способствовало пересозданию поэмного жанрового мироздания и послужило одним из способов воссоздания эпической картины мира.

Как видим, одной из наиболее значимых причин периодически свершающихся жанровых перерождений является фактор изменения личностного сознания. Ни социально-политические, ни культурно-исторические, ни природные катаклизмы не смогут повлиять на поэтическое обновление, если названные явления не будут пропущены через сердце художника-творца и воспринимающее сознание современника.

Даже явление массовой культуры стихописания (бытовое стихотворчество), являющееся важной составля-

ющей современной культуры, сегодня индуцирует рост уровня индивидуаль-но-личностного сознания. Если первая волна поэтического интереса пришлась на 1960-е годы (и читатель более внимал голосам поэтов своего времени, заучивал их тексты, подражал им), то в конце 1990-х – начале 2000-х годов назрело желание к самостоятельному поэтическому изъяснению.

Активная экспансия лирики в другие сферы человеческой деятельности также впервые и наиболее ярко была обозначена творческой самореализацией О. Сулейменова, пришедшего в литературу с профессией геолога, ставшего Поэтом эпохального масштаба и позднее стяжавшего славу режиссера. В 1980-2000 годы мы наблюдали, как поэзия Казахстана «перетянула» талантливых и рефлексирующих (что одно от другого неотделимо) личностей из философии (мы писали о так называемом уникальном явлении поэзии философов, к которому причастны И. Зарипова и С. Колчигин [9]), ту же ситуацию можно обнаружить в повязанности поэзии с другими видами искусств. Так, казахстанский художник-монументалист Юрий Функоринео хорошо известен как автор многих интересных поэтических экспериментов, и, наоборот, мало кто знает, что поэт Кайрат Бакбергенов – талантливый дизайнер, что резьба по дереву – основная профессия Евгения Курдакова (ныне покойного), что Любовь Медведева, Л. Калаус, Д. Кабдолова увлекаются художественной графикой.

Интереснейшим фактом нашего культурного развития стала установка на консолидацию творческих сил кинематографа и поэзии. Хорошо известная в массмедийных кругах Алматы «видеопозэзия» Бахытжана Канапьянова стала единственной в Казахстане формой унификации такого союза двух видов искусств. Поэт современности Бахыт Каирбеков также является

режиссером многих документальных кинолент. В автоаннотациях к своим поэтическим сборникам Хаким Булибеков – профессиональный сценарист и режиссер – называет поэзию самым важным делом своей жизни. Наконец, одной из репрезентативных является судьба Дюсенбека Накипова – либреттиста, сценариста и Поэта.

Новые графические, орфографические, просодические, синтаксические нормы, предложенные О. Сулейменовым, настолько органично вошли в поэтическую культуру современника, что в постмодернистских экспериментах 1990-2000-х годов молодые авторы смогли сразу набрать «новую высоту», не задерживаясь на игровых формах и экспериментах. В стихах поэтов «новейшего Поиска» (позволим себе такое обозначение) на первое место выдвигаются узнаваемо-олжасовские произносительно-интонационное начало и визуально-графическое оформление текста. Распространенные синтаксические конструкции, переливающиеся за «края» стихов, различного вида анжамбеманы, обращения и вводные

конструкции, риторические фигуры, обилие средств эмоциональной выразительности (инверсии, анаколумы, анафоры) в современной казахстанской поэзии работают на создание образа мысли нового человека, раскрепощенного в поступках и способного Словом взорвать обывательскую инерцию проживания жизни. Так в далекие 1960-е был намечен абрис новой поэзии, цель которой – постижение состояния мира через обновленную концепцию личности. Обозначенные и многие другие черты современного литературного процесса свидетельствуют о самом непосредственном влиянии творчества, личности О. Сулейменова на современную поэзию.

Значит, звезды
еще образуются,
значит, искры
еще возгораются,
если где-то
глаза – амбразурами,
Наши
скорости ускоряются
(О. Сулейменов, «Земля, поклонись человеку!» [1, с. 226]).

Литература:

1. Сулейменов О. Преодоление. – Алма-Ата: Жазушы, 1987. – 416 с.
2. Робель Л. // https://ru.wikipedia.org/wiki/Сулейменов_Олжас_Омарович
3. Жанайдаров О. Атила // Аманат. – 2001. – №3-4. – С.225-230.
4. Шаханов М. Время стреляет из лука. – М.: Советский писатель, 1988. – 143 с.
5. Накипов Д. Песня моллюска. Книга поэзии. – Алматы: Отау, 2000. – 224 с.
6. Грунин Ю. По строкам строк. Поэма // Нива. – 2001. – №5. – С. 21-37.
7. Медведева Л. Сокровенное солнце. – Усть-Каменогорск: ВКГУ, 2000. – 130 с.
8. Чернова Н. Солнцеворот. – Астана: Елорда, 2000. – 384 с.
9. Толысбаева Ж.Ж. «Поэзия философов» как уникальное явление культуры Казахстана рубежа тысячелетий // Литературная критика: вчера, сегодня, завтра. Сборник конкурсных критических статей, опубликованных в газете «Книголюб» в 2002-2003 гг. – Алматы, 2003. – С. 51-55; Толысбаева Ж.Ж. Философия суфизма в поэзии рубежа XX-XXI вв. // Материалы международной научно-практической конференции «Духовность народа и её выражение в русской и казахской культуре» – Семипалатинск, 2003. – С. 203-210; Толысбаева Ж.Ж. Принципы жанрообразования триптиха С. Колчигина «В духе Корана» // Материалы II Республиканской научно-практической конференции «Проблемы лингвистики начала XXI века» (14-15 октября 2004 г.). – Караганда, 2004. – С.122-126; Толысбаева Ж.Ж. Ещё раз о философии в литературе, или лирика вместо философии // Вестник Барнаульского ГПИ. – 2007. – № 4. – С. 5-12.

Әбіш Кекілбаев

(1939-2015) – қоғам және мемлекет қайраткері, жазушы

Алыптың айтындары

Алаға да небір ғаламат жаңалық ашылар. Бәрібір ең ұлы жаңалық – жазу. Оған асқан жаңалық болған емес. Жазуақы ойлап табылуы – мәңгіліктің біржолға мойындалуы.

* * *

Дәстүр-әдебиеттен, әдет-ғұрыптан, мың жылдай қалыптасқан қағатымен күресу есуастық. Бірақ оның бәрін жаңа жағдайға лайықтамай, жаңғыртпай, сол қалыңға ұстануға тырысу – өз аяғыңды өзің тұсап, өз қолыңды өзің кісендеумен бара-бар.

* * *

**Бағалай білмегенге бақ қонбайды,
Қуана білмегенге құт қонбайды.**

* * *

Өнерде шәкірттік сезімін жоғалтқан адам ұстаз бола алмайды.

* * *

Адамдар әділ болса, өмір әрқашан әділ.

* * *

Ақиқаттың мекені – жүрек. Оған мына кеңістіктің бетінде барлық бәрі сияды. Құдірет жетсе, ерен болмысты түгел сыйғызып алуға болады.

* * *

Тарих қанмен жазылып, қанмен түзетіледі.

* * *

Өмір бойы алысын-жұлысын жүріп, нысықайлықпен табылатын өтірік қаңқ араға жыл түспей жатып, көшкен жұрттағы күл төккен төменкей жермен-жексен шөгіп, жұттан шыға келеді.

* * *

Арлы адам – ең күшті адам.

Автор туралы: белгілі жазушы, қоғам қайраткері. Лондондағы «Абай үйін», Семейдегі «Абай» халықаралық клубын құрушы, «Аманат» әдеби журналының құрылтайшысы. Әл-Фараби ат. ҚазҰУ Әлем халықтары әдебиеті институтының директоры.

About the author: Famous writer and public figure. Establisher of international club «Abai» and literary magazine «Amanat». Director of Institute of World Literature at al-Farabi KazNU.

Об авторе: писатель, драматург, переводчик, издатель. Создатель Дома Абая в Лондоне, Международного клуба Абая в Семипалатинске, Издательского дома «R.S.» и международного литературного журнала «Аманат». В настоящее время директор Института литературы народов мира при КазНУ им. аль-Фараби.

Роллан СЕЙСЕНБАЕВ

ҚАСҚЫР ЖҮРЕК ҚАЗАҚТАРДАН ТӘЛІМ АЛҒАН СОҢҒЫ КӨШ

Андатпа. Автор бұл эссесінде Әбіш Кекілбаевтың тұлғалық болмысы мен шығармашылық әлеуетіне баға береді де XX ғасырдағы әлем әдебиетінде алатын орнын айқындауға баса назар аударады. Герольд Бельгердің Әбіш Кекілбаевты «Мұхтар Әуезовтен кейінгі дарынды жазушы» деп, Әнуар Әлімжановтың «жаңа толқын жазушылардың көшбасшысы» деп бағалағанына тоқталады. Негізінен қазақ әдебиетіндегі Әуезов мектебінің көрнекті өкілі екендігіне айырықша тоқталады.

Rollan SEJSENBÆEV

THE LAST GENERATION TAUGHT BY THE LIONHEART KAZAKHS

Summary. Paying attention to the fact that there are a lot of writers, singers, poets the author who is talented and looks at the depth of the communications in the nowadays societies considers the issue that artist is a rare phenomenon. Because the culture of the majority is commonplace but artist is like a deep stream. Certainly the art of words demands from the artist peculiar moderation and extremely patience. The author comes to conclusion that the best artists whose life is not of easy one are not accepted by a society while they are alive, but when they leave this life the humanity begins to admire their constructed buildings, painted pictures, written books.

Роллан СЕЙСЕНБАЕВ

ПОСЛЕДНИЙ ПЕРЕХОД НАСЛЕДНИКА ГОРДЫХ НОМАДОВ

Аннотация. Автор эссе представил свою оценку личности и творчества Абиша Кекилбаева, определил место писателя в литературном процессе XX века, начиная с периода оттепели. Основное внимание уделено характеристике личности писателя как представителя ауэзовской школы. Автор отмечает Ануара Алимжанова, назвавшего Кекилбаева лидером «новой волны» в казахской литературе, рассказывает историю перевода Анатолием Кимом романа «Конец легенды» и о том, как Герольд Бельгер, говоря об истинных художниках, назвал его вторым после Мухтара Ауэзова.

ЭССЕ

СУРЕТКЕР

Әбіш Кекілбаев хикаяны алыстан аңдымай бірден былай бастайды: *«Шығыс Азиядағы бір өзенді қытайлар Хуанхэ-Сары – сары өзен, Тибеттіктер Мачу – Қызыл өзен, Мағұлдар Хара Мурэн – Қара өзен деп атайды. Ал енді оны Хатын-Гөл – Ханиша дария десеңіз бәрі де түсіне қояды. Неге олай?!»*

Әбіш Кекілбаев хикаяны терең ойға бөктірмей бірден былай аяқтайды: *«... Біреулер қауға түсіріп алса, артынан сонау көк теңіздің жағалауындағы ақ тұмсықтың астынан табылыпты. Енді жұрт бұл құдықтың суы сонау ұлы теңізге барып құяды екен десті. Не де болса, ол бүкіл Үстірттің үстіндегі ең терең, ең мол шыңырау боп атағы жайылды. Бірақ «Еңсеп қазған» емес, «Еңсеп өлген» деп аталып кетті.*

Адам бойында Тәңір жаратқан табиғатқа тән тазалық киесі тапшы. Сонан да Адам құрған қоғамда сатқындық, айуандық, арсыздық, пәтуәсіздік, құдайсыздық бой көтереді.

Сонан да адам өзі құрған қоғамда әскер ұстауға, полиция жасақтауға, абақтылар салуға мәжбүр.

Өзі құрған қоғамда адам шексіз байлыққа жанын беруге, асыра сілтеуге бой ұруға, қомағайлықты қасиет деп тануға барын салады.

Сонан да дүние байлығын пір тұтқан қоғам бар, бірақ онда адам жоқ. Сол қоғам адамды бойындағы ең асыл қасиеті – адамгершілігінен айырып болған. Тән бар, жан жоқ, рух жоқ.

Моральдық ұстанымды түбінен шауып тастау қауіпті. Олай болса адам адамдығынан айырылады.

Сонан да әлемнің озық ойлы әдебиеті қомағай қоғам, ар-ұятын жоғалтқан Адам жәйлі таусылмайтын Аза тұтады.

Сонан да суреткердің басты мақсаты дүние байлығы – киеміз деп, адам өз қолымен құрған азған қоғам туралы шындық жазу.

Суреткерде онан басқа міндет те жоқ. Сонан да суреткердің өмірі – азап. Қан жылау. Әлемдегі адам тартар бар азапты жүрегінен өткізетін суреткерде не өмір бар дейсіз?..

Сонан да қоғамда жазушы, әнші, таппак жазатындар көп, суреткер сирек ұшырасатын құбылыс. Көпшілік мәдениеті таптауырын, суреткер – терең дария.

Әрине, сөз өнері суреткерден ерекше сабырлылық пен асқан төзімділікті талап етеді.

Азапты ғұмыр кешкен озық суреткерлерді қоғам кеудеден тебеді, ал суреткер дүниеден өткен соң оның тұрғызған ғимараттарына, салған суреттеріне, жазған кітаптарына адамзат баласы бас ұрады. Азапта ғұмыр кешкен пенделер тудырған өнер туындыларына әлемнің мәдени ескерткіштері деген айдар тағылады.

Сонан да біз Италияға Микеланджелоның, Рафаэльдің, Леонардо да-Винчидің суреттері салынған ғимараттарды тамашалауға сапар шегеміз. Луврды көру, сондағы Джокондаға телміре қарап тұру бақытын қайда қоямыз?! Алматының түбінен табылған Алтын Адам ше? Тасқа салынған суреттер ше? Түркістандағы көк күмбезі жарқырап күнде ойнаған Қожа Ахмет Йассауи мавзолейі ше?

Осы кереметтерді дүниеге әкелген, азапта туып, азапта жан тапсыратын біртуар суреткерлер. Олардың ешқайсысы да бұл дүниеде рахат көрмегендер.

Тәңірі жаратқан сұлулық ғажайып күш. Сол сиқырлы күшке жан бітіру кеменгер суреткерлердің ғана қолынан келген.

Әбіш Кекілбаевтың шығармаларын жас кезімнен еркін оқығандікі ме, мен ол кісінің сөз саптауын бірден танытынмын. Айтар сөзінің мәйегін қай кезде төгетінін, қай тұста ұстамдылық танытатынын, қай тұста басты кейіпкеріне еркіндік беретінін ішім анық сезетін. Сонан да мен шығарманың сю-

жет желісіне емес, ой аясына қызыға ынта қоятынмын. Асқар Сүлейменовтің, Оралхан Бөкеевтің көркем сөздері мен пәлсапаларының ой бұлағынан сүйсіне сусындап, ерекше елтіп оқушы едім. Бұл тізімде аға буыннан Тахауи Ахтанов, Тәкен Әлімқұлов, Әбдіжәміл Нүрпейісов бар. Өнерлерін суреткер болуға бағыштаған қайсар топтың қазақ әдебиетіне әкелген жемістері ұшан-теңіз..

Батыс ғалымдары өз әдебиеттерін қандай формада, қандай үлгіде, қандай тереңдікте талдайды. Шығыс та сол үлгіден танбаған.

Кенестер кезінде Прибалтика, Грузия, Ресейдің талантты әдебиетшілері, сыншылары, философтары өте терең, өте жаңашыл стильде өрнекті мақалалар жазған.

Озық ойлы кітаптар тудырған.

Қазақта ұлт әдебиетін зерделейтін ғылым да, терең талдайтын сын да болмады. Орыс тілді қазақ азаматтары тынысы кең, ойы терең мақалалар жазды, бірақ ол еңбектер қазақ әдебиетінің бар болмысын ашып көрсете алмады. Өйткені олар қазақ әдебиеті мен мәдениетінің айдынына еркін қосылып кеткен жоқ.

Сонан да орта қолды, орта ойлы, орта білімді қазақ сынының туған әдебиетіне еш пайдасы тимеді. Әдебиет

өз алдына, ғылым өз алдына, сын өз алдына күн кешті. Олардың ортасында терең білімді, талантты адамдар бар еді. Мен Мәскеуде жазушылар Одағында жұмыс істегенде солардың бастарын қосқым келген. Өкінішке орай қоса алмағам.

Бұл проблемаларды әр кезде Қазақстан жазушылар Одағының бірінші хатшылары Әнуәр Әлімжанов та, Жұбан Молдағалиев та, Олжас Сүлейменов те көтерген. Бірақ көтере алмаған. Өйткені атақ-даңққа құмар жазушы ортасын ойлы, өміршен іске жұмылдыру мүмкін емес еді. Тіпті ұлт мүддесі үшін жиналайық десе де, олар әуелі өз мүдделерін қорғаштап, бағып тұратын.

Сонан да әдебиет бір қапталда, әдебиеттану екінші қапталда, сын үшінші қапталда қалған.

Қазақ өнерінің санасы мен сапасы әлі күнге дейін партиялық концерттің бағасымен өлшенеді.

Біздің бозбала кезімізде қазақ сынының семсерін суырып шыққан бір топ жалаңтөс жас сыншылар болған. Олардың ой жүйелері, жазу мәнерлері, форма ұсыну үлгілері мүлде бөлек еді.

Олар шындықты айтатын. Дәлелді болатын.

Олар ой айтатын. Білімді болатын.

Олар сөз айтатын. Сөздері алмас қылыштай өткір еді, осып түсетін.

Олар әдебиетте адал сын болмай көркем әдебиет тудырудың пәтуасыздығын ескертетін.

Олар алпысыншы жылдары бір сәтте сын айдынына көтеріліп, әдебиетке әділдік әкелді.

Оларды бір сәтте сын майданынан қуып, енді ғана суреткерлік қуатын даралаған қазақ әдебиетіне трагедия әкелді.

Сол көзсіз батырлар – Әбіш Кекілбаев, Зейнолла Серікқалиев, Асқар Сүлейменов еді. Олардың отты мақалаларының кей орамы менің есімде әлі жүр.

Бұл Әбіш Кекілбаевтың әдебиетке келген тұсындағы қазақ қоғамының мәдени әм әдеби өмірінің хал-ахуалы жәйлі шағын сурет қана.

Бүгінгі қазақ ортасында терең ойлы философ немесе шебер әдебиет зерттеушісі жоқ, әйтпесе жиырмасыншы ғасырдағы қазақ прозасы тұнып тұрған рухани қазына.

Айтушысы жоқ асыл көмбе.

Бағасыз байлық.

Әуезов жиырмасыншы жылдары жүрегінде Абайға деген шексіз махаббаты бар бозбала шағында-ақ ұлтының нағыз суреткері болуды көксегенін білеміз. Бұл тума ойды Жидебайда Абайдың әдеби мектебі санасына құйып, жүрегіне дауалатқан.

Адам деген даңқым бар,
Адам қылмас халқым бар,
Өтірік пен өсекке
Бәйге атындай аңқылдар.

Абайдың суреткерлік болмысы әуелі өмір шындығы екенін Әуезов бала кезінен біліп, танып өскен. Құйма құлақ баланың құлағына құдыретті Абай жырын Әуез атасы сараптап құйып отырушы еді.

Қадірлі Мұхаң «Еңлік-Кебек» пьесасының алғашқы вариантын Бақанастағы жайлауында отырған Шәһкәрім қажыға арнайы апарып оқып береді. Қариядан бата алуды да ойласа керек.

Сонда Қажы:

– Мұхтар, билер бұлай сөйлемеген, қолыңа қағазың мен қаламыңды ал, – дейді. – Олар былай сөйлеген... – деп қамшысын тізесіне тіктеп тіреп сөйлей жөнелгенде желідегі құлындар ойнақшып, боталар далаға маңып кеткен.

Ленинградта оқитын Мұхаң сол жолы Шәһкәрім Қажының Бақанас жайлауынан Әуездің ауылына жеткенше Қажының билерше сарнап кеп кеткен сәтін есіне алып таң-тамаша болған. Асылдың сөз ордасына кіріп алып, сонан шыға алмай аласұрған. Бұл кереметтің түп тамырында Абайдың ойы, сөзі, ақылы барын ұққан. Бұл Жидебайдағы Абайдың әдеби мектебінің Шәһкәрім берген дәрісі болатын.

Елуінші жылдары Абайдың ұлы Тұрағұлдың қызы Мәкен апамызды «Еңлік-Кебек» қойылымына апарған Мұхаң театрдан шыққанда:

– Мәкен, атаңның сөздерін таныдың ба? – деп сұрайды.

– Таныдым, – дейді Мәкен апай. Басқа сөз айта алмай жылап жібереді. Сонда Мұхаң Мәкенді иығынан құшақтап:

– Жамандарша жылай берме. Өмірге үмітпен қараудан бір талмандар. Абай да, Қажы да, әкең Тұрағұл да әлі-ақ қазақ өнерімен әдебиетіне келіп қосылады. Бұның бәріне уақыт керек. Сен тобықты тектілерінің ұрпағысың, сұрт көз жасыңды. Қайтып маған жылағаныңды көрсетпе. Ез болмандар, ер болындар. Жауларыңды куантпандар, – дейді Мұхаң.

Шығыстың ұлы ақындарын, қазақтың Сұлтанмахмұтын, Қасымын, Мұқағалиын аударған атақты мәскеулік аудармашы, досым Михаил Курганцевтің бір әңгімесі еске түседі.

– Мәскеуде үлкен Шығыс институтын ашуға Тәжікстанның Орталық партия комитетінің бірінші хатшысы Бабоджан Ғафуровты шақырды.

Ғафуров аса ақылды, білімді, озат ұйымдастырушы адам болды. Сол озық ойлы адам іргесін қалаған Шығыс институты күні бүгінге дейін ең ірі ғылыми орталық. Мәскеудің Ломоносов атындағы университетін бітірген бірнеше жас жігітті Ғафуров жұмысқа алды. Бүгінгі атақты шығыстанушылардың бәрі Ғафуровтың оқушылары. Әрине, мен де солардың қатарында болдым.

Жаңа жыл қарсаңында Ғафуров мені кабинетіне шақырды. Мәскеуге Әуезов келгенін, оның кім екенін, қандай ұлы кітаптар жазғанын айтты. «Азия и Африка сегодня» журналына Әуезовтен интервью ал деп тапсырды.

Әуезовтің «Абай жолы» эпопеясы сол кезде мәскеуліктерге жақсы таныс болатын. Ол кітапты мен де қызыға оқыған едім.

Ертеңінде «Москва» қонақ үйіне бардым. Мұхтар Омарханұлы мені жылы қарсы алды. Қал-жағдайымды сұрады. Еңбек жолымды Ғафуровтың ұстаздығымен бастауымның өте игілікті болуын тіледі. Кең маңдайы, ойлы жүзі көз алдыма Шығыстың ғұламаларын елестетті.

Мені стол басына отырғызды да, өзі кең бөлмені асықпай адымдай басып сөйлей жөнелді. Ақырын, кібіртіктеп барып басталған Әуезов сөзі тез арада терең ойға оранып, қазақ даласын кезіп кеткендей болды. Түйдек-түйдек ой орамдары асықпай, аптықпай кең көсіле құйылып берді. Ғасырды ғасыр қуды, құрылықты құрылыққа ауыстырды, бір қоғамды бір қоғам жұлып жеп жатты, оныншы ғасырдағы әл-Фарабидан жиырмасыншы ғасырдағы Мәскеуге дейінгі аралыққа Шығыс әлемін сидырды..

Маған Мұхтар Әуезовтің қырық минуттік интервьюі өзі жеке бір университет болып көрінді. Редакцияға қайтып келе жатқанда профессор Әуезовтің ғұлама ғалым екенін мойындадым. Бұл шындық болатын. Мәселе кімнің кімнен артықтығында емес, Әуезовтің ұлылығында еді.

Ғафуровқа Әуезовтан алған әсерімді айтқанда:

– Мұхтар Омарханұлының Ленинградтағы ұстаздары ғажайып ой титандары болған ғой. Әуезов те Совет Одағының ой титандарының бірі. Мен ол кісіні құрмет тұтамын, – деп ойланып тұрып қалып еді.

Сол кезден бастап мен Әуезовті құрмет тұттым. Мұхтар Әуезов пен Бабоджан Ғафуровты өзімнің ұстаздарым санадым.

Ой титаны деген өзгеше өлшем.

Өзгеше баға.

Олар өзгеше ақыл иелері.

Алпысыншы жылдар тарихи сана, намысшыл жүректерді дүр сілкіндірген.

Қоғамда жылымық басталған жыл. Аз уақытқа болса да ауада бостандық лебі ескен. Кеңестер Одағында жаңа талантты ұрпақ бой көтерген. Ақындар еркін өлеңдерін оқыды. Суретшілер еркін суреттерін салды. Аспанға зымырап жер серіктері ұша бастады.

Ашаршылықтан, соғыстан, тың жерді игеруден, таусылмайтын өтіріктен шаршап-шалдыққан кеңестер одағының халқы көк аспанға телмірді.

Болашаққа деген сенім көңіл сергітті. Адамдар сол жарқын болашаққа сенді, көңілде үміт оты оянды. Бірақ кейін оның бәрі күл-талқан болды. Қаланы да, даланы да үнсіздік жайлады. Қаракүңгірт үнсіз жылдар еңсені басты. Бірақ ешкім үндеген жоқ.

Үндегендерді үндетпейтін жерлерге айдап жатты.

Дәл сол кезде Әбіш бастаған студенттер Әуезовті Қазақ Университетіне кездесуге шақырады. Бұл айтулы кездесу болатын. Сол кездесудің дүмпілі қазақтың намысшыл, есті жаңа толқынын – алпысыншы жылдықтарды дүниеге әкелген.

Сол толқынның көш басы Әбіш Кекілбаев болатын.

«Шала Шекспирлер, толыспаған Толстойлар» деген сөз тіркестерін Мұхтар Әуезов сол кездесуде айтқан.

Бұл кездесу Әуезов пен жасөспірім қазақ интеллигенциясының арасындағы берік рухани көпірдің іргесін қалады.

Жиырмасыншы ғасырдың жиырма-сыншы жылдары Әуезов ашқан қазақтың ойлы суреткерлік әдебиетінің қуат күшін, асыл демін тоқтатпай алға жүргізу керек болатын. Кемеңгер Әуезов орнатқан ұлт әдебиетінің темір қазығының беріктігі Қазақ Университетіндегі бір топ өрімдей жастардың қолына көшіп жүре берген.

Әуезов нағыз суреткердің табынары Ақиқат қана екенін сол топтың құлақтарына құйып, жүректеріне қан қылып қосып жіберген.

Қазақтың қасқыр жүрек тұлғаларының тәлім әлемі сол жас топтың жанынан да, санасынан да, көңіл көкжиегінен де кетпеген. Уақыт өткен сайын қасқыр жүрек қазақтар сол топтың піріне айналған.

Сол топ Әуезовті Алаш көсемдерінің сарқыты деп білген. Қасқырдың жүрегі жүректеріне қойдыра алмаса да сол топ көсемдердің ақылы мен ойларын бойларына дарытып болашаққа ту қылып көтеріп алып кеткен.

Алпысыншы жылдары тіл туын осы жас топ көтерген. Тілді байытуды да осы топ дамытқан. Айғаймен шындықтың үрейін ұшырмауды осы алпысыншы жылдықтар ойлап тапқан. «Айқай салып арзандатпа шындықты», деп Жұмекен Нәжімеденов жыр жазған.

Сол өрімдей жас топ бойларындағы бар қуаттарын суреткерлік шеберлікке салған.

Алып Әуезов қазақ өмірінің энциклопедиясы «Абай жолын» қолымызға ұстатып кетті. Олай болмағанда бүгінгі қазақ өткенімізді жоғалтып алатынымыз ақиқат еді.

Ғажайып эпопеяның алғашқы екі томы – Абайдың триумфы, соңғы екі томы Абайдың трагедиясы. Шындығы – қазақ халқының күйреуі.

Қазақтың дала цивилизациясынан еншілеп алғаны мал ғана болды.

Қайран Абай бабамыз «... малды да еміндер, жерді де еміндер» деді. Бұл ең үлкен ақыл еді. Бірақ ол ақылды қазақ бойына дарытпаған. Дешті-Қыпшақ даласында қазаққа үш ғасыр ұрыс салып өмір сүруіне тура келді. Басқа жолымыз да болмап еді, дейді қазақ тарихшылары. XVI-XVII ғасырдағы қазақ даласының күй-жайын көне кітаптардан оқып отырсақ жерді еметін кезіміз болған. Тек ханда да, қазақта да құлық болмаған. Даланы немкеттілік жайлаған.

Ал қазір Дешті-Қыпшақ даласы сол құлықсыздығымыз бен немкеттілігіміздің зардабы мен кесапатын көруде.

Жиырма бірінші ғасырдың алау оттары тазарту оты емес, жолдағыны жайпап өтер қатерлі өрт, ол адам қолымен жасалған барлық құндылықтарымызды жоқ қылады.

Мұхтар Әуезов қазақ жұртының бір ғасырлық ғұмырын асқан шеберлікпен суреттегенін айрықша атауымыз қажет.

Әбіш Кекілбаев ұстазының үлгісін жиырмасыншы ғасырдың соңына дейін жеткізді.

Қазақтың көркем прозасын Әуезовтен соң әлемдік деңгейге көтеруге жанын салған, алпысыншы жылы Қазақ университетіндегі кездесуде өзін қарсы алған бұйра бас, кең маңдайлы қара торы бозбала жігіт еді...

Дешті-Қыпшақ топырағында Мұхтар Әуезовтен соңғы тамыры терең талант – Әбіш Кекілбаев әдебиетке осылай келген.

Қорықпаған, қорғанбаған, даңққа кеуде салмаған.

Арлы суреткер ақиқатты жанындай қорғап, ұзақ, азапты тіршілікке бой сұнған..

Тағдырға бой алдырған Әбіш Кекілбаев таза суреткер ретінде қазақтың көркем прозасының адамгершілікке суарылған туын қадап кетті. Біз оны есімізден еш шығармауымыз керек.

Бұл егесті рухани күресте ол жалғыз болған жоқ. Қазақ университетін-

де сол қызу қанды саналы топтың бәрі де әдеби майданға бірге көтерілген. Әнуэр, Сәкен, Қабдеш, Сайын, Асқар, Зейнолла, Қалихан, Қадыр, Мұқағали бұл шағын топ мүшелерінің әкелерінің аттарын айтып та керегі жоқ. Бұлардың қай-қайсы да қазақ әдебиетінің асыл тұлғаларына айналып кеткелі қашан.

Бұл суреткерлердің қазақ прозасына сіңірген еңбектерін сөзбен айтып жеткізу мүмкін емес.

Бірақ олардың терең қатпарлы текстерін талдап, оларды терең ұққан адам жоққа тән. Әдебиет ғылымы қазаққа әлі де әлсіз. Қызыл сөзі көп. Татымы аз. Ал формалық ізденістері жоқтың қасы.

Адам мен еңбек бағасыз қалған қоғамда қандай зерттеу болуы мүмкін?! Кеңдеу Кеңес кезінде туған әдебиетін жеріне жеткізіп зерттей алмаған ғалымдардан бүгін не күтуге болады?!

Мәскеуге бір келгенінде Әнуэр Әлімжанов талантты орыс жазушылары Анатолий Ким, Владимир Личутин, Анатолий Кончиц, сыншы Владимир Бондаренконы шақыруды сұрады. Ол жігіттер сол кезде қырық-қырық бес жас шамасында ғана болатын. Мен оларды қазақ жазушыларын аудартуға тартқанмын. Ал Қазақстан жазушылар Одағының бірінші хатшысы олармен көзбе-көз кездесіп, пікір алысуды ойлаған.

Әнекең көп оқыған, аса мейірбан, қонақжай, кішіпейіл жан еді. Кездесу өте жылы, туыстық пейілде өтті.

Біз кездесуге шақырған жігіттер суреткер жазушылар болатын. Сол жігіттердің бәрі де Әнекеңе ұнады. Сыйға тартқан кітаптарын қолына алып отырып:

– Мен бұл жігіттерді оқуым керек екен. Сендердің әңгімелерің маған ұнады.

Сендер суреткер болуға туған адамсыңдар. Бұл өте бағалы ұмтылыс. Ал мен ағартушымын. Суреткер болуды басты мақсатым деп санамадым. Оған уақыт та жоқ еді. Сол үшін де өкі-

немін, – деді Әнуэр Әлімжанов. Жүзінде кынжылу бар еді.

– Әнеке, қазаққа сіздей ағартушы бермесе біз кім болатын едік? Сіздің ағартушылық қуатыңыз бүтін бір ұлтты тәрбиелеп шығарды. Сіз біздің адал ұстазымызсыз! – дедім.

Әнуар мен Олжас менің өмірімдегі ең қадірлі ұстаздарым болды. Солардың ағартушылық ойға толы ғажайып кітаптарын оқымағанда қаны қызу біз кім болатын едік? Оны ойлаудың өзі қорқынышты.

Әнекеңнің жүзіне қан жүгірді.

– Суреткердің өмірі қиын. Мына жігіттерді Қазақстанға шақыр, елімізді, жерімізді көрсін. Кітаптарын аударатын жазушылармен достастыр. Айтқан уәдемінде тұратын болайық, – деді.

Сол жетпісінші жылдары Әнекең қабылдаған орыс жігіттері қазақ прозасын орыс тіліне аударуға көп еңбек жасады. Қазақ әдебиеті туралы терең сөздер айтты. Біз оларға таза құрмет көрсеттік, олар қазақ әдебиеті мен мәдениетіне деген адалдықтарынан тайған жоқ.

Тұлғаға тән терең тамырлы тағлым мен түсінік танытатын Әбіш Кекілбаев кеңістік айдынында тұсау көрмеген жүйріктей жүйткітін. Ұлы жазушының ұлы ойшыл болуы міндет емес, бірақ Әбіш Кекілбаев кең ойлана алатын, кеңістікті кең піше алатын аса зерек, аса ақылды суреткер болғаны бізге мәлім.

Өнерге келген көп адам Құдайдың құлы емес, Құдайдың өзі болғысы келеді. Мен Құдаймын дейді. Ал сөйлес дөкеймен.

Әбіш Кекілбаевтың бойында такаппарлық, өзін білем деу, өзгені өзінен бірер саты төмен қойып сөйлесу атымен жоқ еді.

Ол кісі жұрттың бәрімен бір қалыпта сөйлесетін. Бәрін бірдей құрметтейтін. Біреуді жоғары, біреуді төмен қоймайтын. Бірақ өз еңбегінің салмағы, ойы

жоғары екенін іштей білетін, сырт көзге аңғартпайтын. Адамдық болмысы біркелкі маңғаз, байсалды қалпынан танып көрмеген.

Әбекеңнің жетпіс жылдық мерейтойына мен «АМАНАТ» журналының бір санын арнадым. Анатолий Ким Әбіштің «Аңыздың ақыры» романын орыс тіліне аударған.

– Аударма қалай екен? – деп сұрады Анатолий Ким.

– Анатолий Андреевич, аударма жаман болса «АМАНАТ»-қа баспаймыз ғой, – дедім.

– Қалжыңсыз, шыныңды айтшы.

– Бір сөзбен айтсам, аударма керемет. Бірақ тым сұлу. Кей жерде тәкаппарлық жетіспей жатыр, – дедім.

Анатолий сәл ойланып тұрды да:

– Старик, сенің сөзінде жан бар.

Сен тілдің тынысын, қаһарманның жүрек лүпілін анық аңғарып үлгеріпсің. Жасырмай шындық айтқаныңа рахмет. Бірақ, біздің сөзімізді Әбекеңе жеткізбе. Аударма туралы әркімнің өз ойы бар, – деді.

Әбіш жазушы мен суреткердің ара жігін ерте таныған. Жазушы бір күндік, суреткер мың күндік. Суреткердің өмірі азап. Оның тіршілігінде азаптан өзге ешнәрсе жоқ. Қай жазушы да суреткер болуды аңсайды. Қол жетпес асқақ олжаны Тәңірі ғана ұсынады.

Ал қазақта алып суреткерлік кескін-келбет, ойлы ақыл берген екеу бар.

Оның бірі – Мұхтар Әуезов.

Екіншісі – Әбіш Кекілбаев.

Тәңірі екеуіне де өрнекті көркем сөз, шеңбері шексіз тиянақты ой, мүлтіксіз шеберлік, этикалық әм эстетикалық қапысыз талғам берген.

«Бәйтеректің» қасында Әбекеңмен бетпе-бет кездесіп қалдық.

– Кітапханаға бара жатыр едім, – деді. – Кездесу болмақ.

Көз алды күлгін тартқан, жүзі салқын, шаршағаны білініп тұр.

Кең кеудесі, ауқымды дене бітімі әлі де шымыр.

– Бастықтарға бара жатырмысың? – деп министрліктердің қытай қорғанындай ұзыннан ұзақ сұлап жатқан қамалына қарап иегін көтерді.

– Жоқ, ескі қаладағы қара халыққа бара жатырмын, – дедім.

Әбекең кең кеудесін керіп әлдене айтқысы келгендей болып барып бөгелді. Езуіне ойнап шыққан қуақы күлкі байқалып қалып басылды.

Үндеген жоқ. Артық сөйлейтін адам емес. Қимылы да, ойы да сабырға толы.

Ойланып барып сөз айтады.

Толғанып барып сөз өрнегіне жан бітіреді.

Аспайды, саспайды. Ат шаба ма, бап шаба ма деген осы болар шамасы.

– Астанада қанша боласың, Роллан?..

– Ертең кешке Мәскеуге жүремін.

– Анатолий Кимге сәлем айт, – деп бөгелді де, – ауырсынбасаң, уақытың болса ертең түсте үйге соқ. Кездеспегелі көп болды. Әңгіме-дүкен құрайық. Анатолийге бір хат жазып өзіңнен беріп жіберейін.

– Рахмет, Әбеке, сіздің сәлеміңізді ауырсынбаймыз ғой, – дедім.

– Онда ертең үйде тосамын, – деді де жүріп кетіп, лезде қайта бұрылды:

– Роллан, қазақтың сөзі ұзын. Аман бол. Аман жүр, – деді. – Жидебай иесіз қалды. Жидебайды иесіз қалдырма. Сенен басқа бас көтерер жан да жоқ қой.

– Сіз де аман болыңыз, Әбеке. Үстірт сізсіз жетім. Үстіртте қалың қытай мен америкалықтар еркін талтандауда. Дешті-Қыпшақ даласында салтанат құрған, қуса құтқармайтын, қашса жеткізбейтін қасиетті жез тұяқ Тарпаңдар даламызда 1758 жылы жоғалып тынған.

Мен жүріп барып артыма қарап едім, Әбекең мені бағып тұр екен, оң қолын көтеріп, езу тартты. Көзі сәл жасаурағандай ма, қалай?! Соны көрсеткісі келмей мол денесін жылдам бұрып, алыптарша адымдап ұзап кетті.

«Қазақтың сөзі ұзын», – деген аңғартпасының астары қалың.

Жүрегім селт ете қалды.

Байлық пен даңқтың түкке тұрмайтынын білгенмен, қазақ сөзінің каталдығына енді ерекше мән беріп қинала ойланып бара жатыр едім.

Қамқор аға алып денесін барынша бұрып, пәле-жаладан, өсектен, ғайбат сөзден, қауіп-қатерден маған қалқан боп тұрғысы келгендей.

Ойыма Махамбеттің өршіл жыр жолдары оралып менімен ілесіп жүре берді.

... Үлкені кімнің жоқ болса,
Жасы болар дуана.
Бір сынаған жаманды
Екіншілей сынама.
Тіріде сыйласпаған ағайын,
Құм құйылсын көзіне
Өлгенде бекер жылама...

Өлім барда қорқыныш жоқ. Өнер барда өлім жоқ деп, Әбіш Кекілбаевтың Дешті-Қыпшақ даласында енді ғана саумал сағымдай толқып жөнелген рухани әлемінің кеңдігі мен тереңдігінің өлшеусіз мол болуын тіледім.

Тілімізді құртып, ел-жұртымызды күйретіп алмасақ ол күнге де жетерміз.

Шындық айтатын Герольд Бельгер бір түнде телефон соқты.

– Роллан, кештеу мазаладым, ғафу ет.

– Мазалағаныңыз үшін рахмет, Гер аға.

– Мен тәртіп жетектеген неміспін. Түнгі онда өзім де, жеңгең де ұйқыға құлаймыз.

– Сен менің «чепухамды» оқып жүрмісің?..

– Біз сіздің «чепухаңызды» жәй чепуха емес, «Избранная чепуха» болсын деп атап едік.

– Оны білемін. Оны құп алғам. Мереке інім бір томдығын шығарады. Сонда кітапты «Избранная чепуха» деп атаймын. Соңғы «чепухада» қазақтың төрт дүлдүл жазушысы бар. Олар Жүсіпбек Аймауытов, Мұхтар Ауэзов, Әбіш Кекілбаев, Мұхтар Мағауин деп жазған едім. Осыны айтқаным пәле бо-

лып жабысты. Телефон қайнап кетті. Қайнаған телефон менің басымды да қайнатуда.

– Телефоныңызды қайнатқандар не дейді?..

– Не деуші еді?.. Тізімде біз неге жоқпыз дейді.

– Ал сіз не айтасыз?

– Мен баяғы төртеуін айтамын тізбектеп. Сен неге телефон соқпадың?.. Соны білгім келді.

– Мен жынды емеспін ғой, Гер аға.

– Дәл айттың, жындыларға жөн сөз айтып ұялта алмайды екенсің.

– Оны басыңызға ала бермеңіз. Бас түгілі жүректі жаралап бітірді. Осы төртеуі жөнінде сен не айтасың?

– Менің айтқанымды тыңдамайсыз. Ылғи өзіңізше жасайсыз.

– Роллан, мен неміспін ғой. Мен сендей жас қазақты тыңдап не қыламын? Қалжың.

– Сен маған мемлекеттік сыйлықта неңіз бар деп ренжіп едің. Сені сол жолы тыңдамағаныма қаты өкінемін. Үкімет Мемлекеттік сыйлықты маған бермеді. Жә... өтті, кетті... енді не қылайын?.. Кешірім ет... Оны қояйық. Төртеуі туралы тіл қыздырып көр.

– Гер аға, сізге дүлдүл жазушы, маған суреткер қымбат. Төртеудің ішінде екі суреткер бар.

– Ата, кәне.

– Біреуі Әуезов, екіншісі Кекілбаев.

– Саған дауа жоқ екен. Сенікі дұрыс.

– Жақсы жатып, жайлы тұрыңыз, Гер аға.

– Бар бол, Роллан.

Гер ағам телефон түтігін тастай салды.

Әбіш Кекілбаевпен сирек кездесемін. Ал Әбіш Кекілбаевтың жазбаларымен жиі ұшырасамын.

«... Ол қайтадан есеңгіреп кетті. Енді жан-жағын шетсіз-шексіз құла түз жайлап алды. Білем-білем шағылдар да әлдеқандай шимай жазуларға толып кеткен сияқты. Бұл сөніп бара жатқан жанарының соңғы қуатын шым-шым

сарқып, қадалып келіп оқиды-ақ. Әлдебір уақыттарда барып зорға-зорға ажыратқандай болды. Күллі дүниені «Барар жерің бәрібір жердің асты» деген шимай жазу қаптап кегіпті».

Нағыз суреткер Әбіш өте биязы мінезімен бөлектенеді.

Озық ойлы кітаптарды тудырған адам асқан сабыр иесі.

Әбіштің Тәңір мен Ақылға таза көңілмен әрі адалдықпен қызмет көрсететінін ерекше атамақпын.

Біз Ана-Жердің жан жылытар қызуын сезінуден қалып барамыз. Ана-Жерде бәрін де құртуға болады дейді. Адам бойындағы ар-ұжданды, ойды, сезімді, құлшынысты, тіптен бүкіл атмосфераны – өзендерді, көлдерді, ормандарды – оларсыз адам Ана-Жерде тұншығып өледі. Өйткені ойын тәртібі солай. Өлтіруге рұқсат! Жиырма бірінші ғасырдың тіршілік аясы соны талап етеді.

Біз уақыт ұйғарымын мүлтіксіз естуіміз, азаматтық парызымызды қалтқысыз өтеуіміз қажет.

Қашанда Ақиқатқа адал болуды басты парызымыз санаймыз.

Соңғы деміміз біткенше ел-жұртымызды аялап өтуге, ардақ тұтуға жанымызды салуымыз қажет.

Ана-Жері Үстірттен нәр алған жас Әбіштің бойына Әуезовтің рухани тағлымы құт-береке боп дарыған.

Әбіш қазақтың хас суреткері болып, әлем әдебиетінен өз биігін тапқан санаулы қазақтың бірі.

Ұлы шығармалар адамның жан-жүрегін ашады, сезімін байытады. Сонан да концлагерьлермен, түрмелермен адам бойындағы адамшылық қасиетті өлтіру мүмкін емес.

Қайран Алаш Орда қайраткерлерінің жанкешті адамдық ерліктері суреткер Әбіштің қадалған қырағы көзі-

нен де, отаншыл жан-дүниесінен де еш шықпағанына мен имандай сенемін. Сенгім келеді де тұрады.

Әбіш Кекілбаевтың шығармашылығы қазақ ортасынан, түркі әлемінен, ғасыр шеңберінен озып шығып болашаққа ұмтылған рухты құбылыс. Жазушының рухани тағлым-аманаты елінің жадында болуға жазсын.

Әбіш Кекілбаев халқының трагедияға толы тағдырын айқын жазған ұлы талант.

Әбіш Кекілбаевтың дүниеден озғанына бүгін бір жыл толыпты.

Енді Әбіш Кекілбаевтың рухани әлемі бізге аманат болып ортамызда өмір сүрмек.

Ол әл-Фарабидың, Йассауидың, Баласағұнның, Махамбеттің, Шоқанның, Абайдың, Әлиханнның, Ахметтің, Міржақыптың, Қаныштың, Мұхтардың, Ғабиттің, Марғұланның аманатындай ардақ, асыл дүние.

Сол асылды бүгін қайтадан зерделей зерттеп Дешті-Қыпшақ даласының рухани әлеміне үкілеп қосу бізге парыз болыпты.

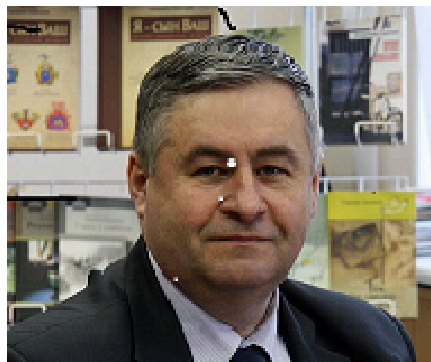
Қасқыр жүрек қазақтардан тағлым дарыған соңғы көштің соңғы көшбасы Әбіш Кекілбаевтың рухани әлемі енді туған ел-жұртының көгілдір көгінде еркін талмай самғауға жазсын.

Әбіш әлемдік өнерге де, қазақ өнеріне де ауадай қажет тұла.

Суреткер ақыл көзімен көріп туады, жан көзімен көріп өледі.

Ана-Жердің тағдыры адамның қолында қалған қатерлі кезеңде жерді жауапты адамзат баласы ғана сақтап тұра алмақ.

Жауапты интеллигенция тәрбиелемеген адамзаттың жауапты іс тындыратынына сенімсіздік білдірген – Роллан Сейсенбаев.

Алесь КАРЛЮКЕВИЧ

Об авторе: заведующая отделом аналитики и внешних литературных связей Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова КН МОН РК, кандидат филологических наук, доцент, член Союза писателей Казахстана.

About the author: head of the department of analytics and foreign literary relations of M.O. Auezov Institute of literature and arts CS MES RK, candidate of philological sciences, associate professor, member of the Union of Kazakhstan Writers.

Автор туралы: ҚР БҒМ ҒК М.О. Әуезов ат. Әдебиет және өнер институтының талдама және сыртқы әдеби байланыстар бөлімінің меңгерушісі, филология ғылымының кандидаты, доцент, Қазақстан Жазушылар одағының мүшесі.

Светлана АНАНЬЕВА

ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНАЯ ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ В КАЗАХСКО-БЕЛОРУССКОМ ЛИТЕРАТУРНОМ СОТРУДНИЧЕСТВЕ

Аннотация. В статье представлена история творческих связей представителей двух литератур. Основное внимание уделено контактам белорусской и казахской литератур на современном этапе, роли отдельных личностей в познании культур двух народов, переводам произведений на белорусский и казахский языки.

Ales' KARLUKEVICH, Svetlana ANAN'EVA
HISTORICAL AND CULTURAL CONTINUITY IN THE KAZAKH-BELARUSIAN LITERARY COOPERATION

Summary. In this article the authors examine the historical «friendship bridge» between Kazakh and Belarusian literature and modern Kazakh-Belarusian literary relations. Questions of cross-cultural influence serve as an impetus for cooperation.

Алесь КАРЛЮКЕВИЧ, Светлана АНАНЬЕВА
ҚАЗАҚСТАН-БЕЛАРУСЬ ӘДЕБИ ҒЫЛЫМЫ АРАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ ЖӘНЕ МӘДЕНИ САБАҚТАСТЫҚ

Аңдатпа. Мақалада авторлар қазақ және беларусь әдебиеттері арасындағы тарихи «достық көпірін», сондай-ақ, қазіргі заманғы қазақ-беларусь әдеби қарым-қатынастарын қарастырады. Мәдениетаралық ықпал мәселелері шығармашылық ынтымақтастыққа серпін беретіндігі айтылады.

История казахско-белорусских литературных связей уходит истоками в XIX век, когда в Казахстане побывали уроженцы белорусской земли З. Сераковский, Б. Залесский, А. Янушкевич и другие. Б. Залесский, друг Т. Шевченко по казахской ссылке, вернувшись на родину, создает в 1869 году большой живописный альбом «Жизнь казахских степей». Жамбылу Жабаеву посвящали свои произведения Я. Купала и Я. Колас. Я. Колас был проездом на казахской земле в годы Великой Отечественной войны, когда семья писателя добиралась до Ташкента и когда возвращалась на родину. Со многими казахскими писателями он был знаком, поддерживал дружеские отношения. Поэма Я. Коласа «Сымон – музыка» и другие его произведения увидели свет на казахском языке. Еще в 1938 году Я. Колас написал поэтическое посвящение Джамбулу в связи с 75-летием его литературной деятельности:

Ад снежных вяршалін Каўказа, Паміра,
Як гордасць шчаслівых аулаў,
Грыміць мнагаструнная звонкая ліра,
Сімфонія песень Джамбула...

А в 2012 году в Государственном литературно-мемориальном музее писателя был проведен белорусско-казахский литературный вечер «Дали казахи мне имя Джамбул». В этом музее среди многочисленных экспонатов есть поэтические сборники Я. Коласа на казахском языке, поздравительный адрес Союза писателей Казахстана по случаю 70-летия писателя, хранится письмо белорусского классика известному русскому поэту и переводчику С. Городницкому, содержащее высокую оценку перевода на русский язык стихотворения «Джамбулу». В 1939 году на белорусском языке вышла книга Джамбула Жабаева «Песни и поэмы».

Мостом дружбы между казахской и белорусской литературами стал Третий

пленум Союза советских писателей, состоявшийся в Минске в 1936 году, на котором присутствовал И. Жансугуров. После возвращения казахского поэта на родину в «Қазақ әдебиеті» печатаются стихотворения Я. Купалы в переводе И. Жансугурова и Д. Сыздыкова. В 1982 году в Алма-Ате выходит «Избранное» Я. Купалы.

Многие писатели и поэты Беларуси в разные годы соприкоснулись с Казахстаном, его литературой и искусством. ГУЛАГ вошел в жизнь деятелей культуры и искусства, белорусских ученых Н. Арсеньевой, С. Хурсика, В. Дудзицкого, П. Бителя, Я. Скрыгана. В Джезказганской области на руднике П. Битель переводил на белорусский язык одно из лучших творений польской литературы – поэму А. Мицкевича «Пан Тадэуш». Необходимый для работы словарь выслал ему М. Танк. Алма-Ата приютила во время Великой Отечественной войны знаменитого белорусского детского писателя Я. Мавра. В Уральске похоронен классик белорусской литературы З. Бедуля.

В XX веке в Казахстане издавались произведения Я. Коласа, М. Танка, И. Шамякина, П. Бровки, А. Адамовича, В. Быкова, М. Богдановича. На страницах журналов «Полымя», «Нёман», «Молодость» и других публиковались «Казахстанские блокноты», «Целинные дневники» белорусских писателей, поэтов, публицистов, снимались фильмы о культурном сотрудничестве. Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Казахстан в Республике Беларусь Е. Булегенов постоянно подчеркивает, что Казахстан и казахская литература входят в творчество и судьбу белорусов. Участники форумов писателей и культурологов Казахстана и Беларуси «Культурное наследие в диалоге традиций» (2008), «Казахстан – Беларусь: опыт гуманитарного сотрудничества и сохранения межнациональной стабильности»

(2009), «Мировые религии и общечеловеческие ценности» (2012) и других, инициированных Посольством Республики Казахстан в Беларуси, выдвинули важные инициативы для укрепления нашего культурного сотрудничества. В Минске проведена презентация Государственной программы «Культурное наследие» [1, с. 324].

Так, в столице Беларуси открыт барельеф М.О. Ауэзову, улица и средняя школа №143 Минска носят имя классика казахской и мировой литературы. В столичном Доме дружбы постоянно проводятся вечера, посвященные поэту-просветителю Абаю, С. Сейфуллину, презентации романа-эпопеи М.О. Ауэзова «Путь Абая» в новом переводе А. Кима и новых книг О. Сулейменова.

Выступая на Форуме писателей и культурологов Казахстана и Беларуси «Культурное наследие в диалоге традиций», один из авторов сценария фильма «Белорусско-казахские культурные связи» (1983) писатель Л.К. Леванович говорил о важности и актуальности затронутой на форуме тематики, о необходимости «штопать» наше культурное пространство, напомнив значительные факты культурного сотрудничества Казахстана и Беларуси второй половины XX века, об издании произведений А. Шарипова, С. Сеитова и А. Нурпеисова на белорусском языке.

Белорусскую землю обороняли и освобождали А. Шарипов (его именем названа улица в Гомеле), Ж. Молдагалиев, Ж. Саин, С. Сеитов. Отряд Саши (так Адия Шарипова называли партизаны) вошел в состав 2-ой Клетнянской бригады, комиссаром которой он и стал. Он был призван в армию в феврале 1940 года и служил в 7-й танковой дивизии, стоявшей в Белостокской области Беларуси. 22 июня 1941 года – первый бой. В июле часть попадает в окружение. А. Шарипов становится партизаном, команди-

ром отряда, комиссаром партизанской бригады. Военные годы, борьба народных мстителей с фашистами в белорусских просторах стали одной из основных тем его творчества. Об этом рассказывает писатель в повестях «История одного полушубка», «Дочь партизана», «Возмездие», «Звезды в темнице».

По сценарию писателя снята кинокартина «Лесная баллада». Творчество А. Шарипова является своеобразным творческим мостом от традиции к современности, что ярко и убедительно раскрыто А. Жаксылыковым в книге «Сын степей и гор, Адий...» [2], посвященной жизни и творческому наследию государственного деятеля, писателя, участника Великой Отечественной войны.

В книге «Казахстан – Беларусь: боевое братство» [3] повествуется о подвигах воинов-казахстанцев, принимавших участие в защите Беларуси от вражеского вторжения летом 1941 года, в партизанской и подпольной борьбе на её территории, в освобождении Беларуси от немецко-фашистской оккупации. Около 70 воинов-казахстанцев за подвиги, совершённые в боях за освобождение Беларуси, были удостоены высокого звания Героя Советского Союза, сотни тысяч отмечены боевыми наградами. Их имена увековечены в названиях улиц городов и посёлков, на памятниках и обелисках. Композиционно в книге выделены следующие разделы: «Воины-казахстанцы в боях за Беларусь летом 1941 г.», «Казахстанцы в партизанском движении Беларуси», «Герои-казахстанцы в боях за освобождение Беларуси (сентябрь 1943 – июль 1944)», «Воины-казахстанцы, удостоенные звания Героя Советского Союза», «Белая книга памяти».

Современный белорусский поэт М. Поздняков в стихотворении «Казахстан» вспоминает целину и вольные

казахские степи, передаёт живую любовь и сердечный поклон от сестры Беларуси:

А дутыхараство, век крынічыць адкуль
Дабрата, працавітасць твая і свабода,
Мне адкрылі паэты Абай і Джамбул,
Два сыны твае – вечная мудрасць народа
[4, с. 84].

В XXI веке традиции многообразных культурных связей между нашими странами выходят на новый уровень. Диалог культур новейшего времени направлен не только на то, чтобы понять друг друга, но и на то, чтобы понять себя. В контекст расширяющегося пространства диалога включаются литературоведы, издатели, переводчики, любители и ценители изящной словесности и художественного слова. Общим фактором развития Казахстана и Беларуси выступают мультилингвизм, мультиэтнизм, мультиконфессиональность, высокая степень культурной рецептивности, интертекстуальность [5, с. 114]. Для описания культурных процессов, происходящих в Казахстане и Беларуси, Х.С. Гафаров, Ю.Ю. Гафарова применяют концепт транскультурности, введенный известным немецким философом В. Вельшем (Wolfgang Iser), который предлагает рассматривать современный мир как «сеть» культур, переплетение различных нитей, «новых разнородностей» с размытыми границами [6, с. 121], что обогащает наше представление об отношениях между культурами и литературами.

Знаковым событием для современных казахско-белорусских литературных связей стало издание переводов поэзии великого Абая на белорусском языке. Сборник «Абай. Стэпавы прастор» [7] в переводе лауреата Государственной премии Республики Беларусь М. Метлицкого, полиграфически изящно изданный «Літаратурой і мастацтвам» (Минск), открывает-

ся портретом поэта и философа Абая, снабжен «Словарем». На обложке – степные просторы в обрамлении элементов казахского национального орнамента. Книга стала итогом активизировавшихся за последние годы культурных и литературных связей между нашими странами. Ее выпуск осуществлен при финансовой поддержке Посольства Республики Казахстан в Республике Беларусь.

В журналах «Простор» и «Нёман» за 2009-2010 годы представлены рубрики «Содружество» и «Сябрына»: литература стран СНГ». «Сябрына» открывается статьей А.Н. Карлюкевича «Солнце Абая и Купалы». В журнале представлены стихи и «Слова назидания» Абая, глава из романа М. Ауэзова «Путь Абая» «Абай. Возвращение», лирика Н. Оразалина, Ж. Дарибаевой, И. Оразбаева, Б. Искакова, М. Макатаева, В. Михайлова. О новом переводе романа М. Ауэзова «Путь Абая» пишет Л. Шашкова, с Г. Бельгером беседует Е. Зейферт.

В седьмом номере журнала «Простор» за 2009 год одна из рубрик «Содружество литератур» открывается статьей Л.К. Шашковой «Пути взаимного сближения». Читатель имеет возможность познакомиться с творчеством А. Карлюкевича, М. Метлицкого, Н. Ветошевич, И. Чароты.

Стихи Абая Кунанбаева также прозвучали на белорусском языке на вечере, посвященном 165-летию поэта, затем были опубликованы в журнале «Польмя». Вечер, посвященный презентации стихов поэта на белорусском языке, собрал в минском Доме дружбы представитель национальной диаспоры, белорусских писателей, литераторов, политиков и дипломатов Беларуси и Казахстана. Н. Казаровец, председатель правления общества «Беларусь-Казахстан», в своем выступлении подчеркнул: «Стихи классика казахской культуры очень созвучны нашему народу, потому что

основа у них – это уважение к человеку, несмотря на национальность. И это очень хорошо отражается в сердцах наших людей».

На презентации книги «Абай. Стэпавы прастор» в Минске выступили Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Казахстан в Республике Беларусь А. Смирнов, председатель Союза писателей Беларуси Н. Чергинец, переводчик М. Метлицкий, редактор книги поэт В. Спринчан, академик Национальной Академии наук Беларуси В. Гнилomedов, ветеран Великой Отечественной войны прозаик А. Савицкий, председатель Белорусского общества дружбы с зарубежными странами Н. Иванова и другие. М. Метлицкий признался: «Я не афишировал свою работу, я это делал где-то так, сидя и за рабочим столом, и в командировках, понемножку переводил, вникал в большую сущность поэзии мудреца. Когда переводил эти стихи, они по своим датам где-то совпадали с датами рождения наших классиков Янки Купалы, Якуба Колоса. Это стихи 80-х годов уже позапрошлого столетия. И это мне придавало таких творческих сил...».

Поэтический сборник «Абай. Стэпавы прастор. Выбраныя вершы» открывается обращением к читателю «Мысляр, асветнік, гуманіст» А. Смирнова: «Есть поэты, чьих земных дней достаточно, чтобы не только обесмертить свое имя, но и подарить бессмертие народу, которому принадлежат. У русских это Пушкин, у украинцев – Шевченко, у белорусов – Купала» [8, с. 5]. Поэзия казахского мыслителя, просветителя и гуманиста Абая в их ряду. Абай, как и Я. Купала, прожил всего 60 лет. Но своими шедеврами поднял казахскую литературу на новую ступень развития.

В. Гнилomedов на юбилейной сессии НАН РК, посвященной 150-летию Абая, сравнил стихотворения «Лето» Абая и «Лето» Я. Купалы. При описа-

нии красавиц фигуры обеих и у Абая, и у Я. Купалы «взяты в динамическом повороте, на ходу, когда на них особенно приятно полюбоваться». В «Лете» казахского поэта речь идет о степных шелковых травах, пастбищах, табунах «тяжко дышащих кобылиц», у Купалы же – «стройно загоны бегут колосистые», хлебوروب готовится к жатве». Белорусский ученый отметил созвучность «Слов назиданий» Абая и мудрых «Сказок жизни» Я. Коласа. Просветительство Абая перекликается с просветительским началом Ф. Богушевича.

Содружество наших литератур продолжается и сегодня. Так, участникам круглого стола «Белорусский акцент: опыт и перспективы международного культурного сотрудничества» в Национальной библиотеке Беларуси «была представлена книга «Лучнасть» – «Единение». Это переводы на белорусский язык М. Метлицкого из мировой поэзии, в которой свое законное место занимают и переводы с казахского. Л.К. Шашкова цитирует слова М. Метлицкого: «Материя, которая вечна, – это литература. Мы часто не знаем историю других народов, но говорят же, «чтобы полюбить страну, ее народ, достаточно полюбить одного ее поэта». Особой любовью для него в последние годы стал Казахстан, казахский народ, душу которого он постигал, переводя стихи Абая» [9, с. 99].

В рубрике журнала «Простор» «Содружество литератур» читатель знакомится с поэтическим творчеством А. Бадака, прозой А. Хамдама и статьей А. Каплина о выдающемся ученом-фольклористе П.А. Бессонове. М. Метлицкий в статье с символическим названием «Полюбив поэта, любишь его народ» пишет о том, как строка за строкой, стихотворение за стихотворением на протяжении полутора лет вдохновенно переводил Абая, стараясь «сохранить не только смысл, но и саму полифонию звучания. Подумал даже,

что занимаюсь этой тяжелой, но радостной для меня работой в том возрасте, в котором Абай написал свои лучшие поэтические строки» [10, с. 107].

Первое стихотворение Абая на белорусский язык «Кали змолоду гонар бярог» М. Метлицкий перевел к литературному вечеру, посвященному памяти великого Абая. Он подчеркивал, что «чем больше вчитывался я в гениальные строки Абая, тем больше и больше мне они нравились. Особенно переводы на русский язык истинного мастера слова Всеволода Рождественского очень подвинули меня в желании сделать переводы на белорусский. Мне казалось, что стихи Абая только что созданы, что они только что искренне выдохнуты всей полнотой человеческих чувств, даже слышалось само биение сердца поэта. Такими живыми и современными мне они виделись» [10, с. 106].

Каждый поэт и переводчик видит в поэзии Абая свое, родственное и близкое ему: «Поэтический мир Абая гениально прост – на полотне необъятной степи обыкновенными красками жизни воссоздана непростая судьба родного народа. Как все это созвучно творчеству нашего Янки Купалы! И мне захотелось услышать Абая, – пишет М. Метлицкий, – в современном совершенном подстрочном переводе, увидеть своими глазами и услышать сердцем, каков он в полном смысловом звучании своих гениальных строк» [6, с. 106].

Себя белорусский поэт не относит к тем поэтам, «что во главу угла ставят знание языка поэтического оригинала. Подстрочник – это мировая практика. Мы не выучим все языки мира. Да и не надо их учить. Все поэты мира говорят на одном языке – на языке чувства, мысли и взлета своего вдохновения. А настоящий подстрочник дает возможность все это почувствовать. Он дает почувствовать масштаб дарования, он воссоздает детали, он сводит все мыс-

ли воедино. И вот когда ты ощущаешь и смысловую нагрузку, и понимаешь, какой структуры должно быть стихотворение, – тебя ведет уже твое внутреннее чувство. И твоя поэтическая интуиция, твое созвучие с поэтом и есть главный залог будущего успеха, что бы кто ни говорил о следовании букве оригинала» [10, с. 106]. Подстрочный перевод поэзии Абая выполнил председатель Союза литературных переводчиков, известный поэт и переводчик немецких, сербских и лужицких поэтов К. Бакберенов.

Важно точно подмеченное М. Метлицким отличие оригинала и перевода: «Можно, например, обратить внимание, что в русских переводах стихотворение Абая «Зима» переведено четырехстрочкой, хотя в оригинале оно совершенно другое, более объемное, и по форме, и по содержанию... «Времена года» – это четыре самых главных гвоздя, по шапочку вбитые Абаем в историю мировой поэзии» [10, с. 106]. Перевод стихотворений Абая на белорусский язык настолько удачен, что стихи сами ложатся на музыку.

У Издательского дома «Звезда» (Беларусь, Минск) – добрые связи с Казахстаном, казахской культурой и литературой. Вместе с министерством информации Беларуси и Союзом писателей Беларуси «Звезда» является учредителем международного круглого стола «Художественная литература как путь друг к другу», который ежегодно проводится в рамках Дней белорусской письменности. В этом году он пройдет по тематике «Созвучие: слово Скорины в современном мире» и будет посвящен 500-летию белорусского книгопечатания.

Издательский дом «Звезда» выпустил ряд книг, посвященных Казахстану, казахской литературе. В журналах, издаваемых «Звездой», – «Полымя», «Нёман», газете «Літаратура і мастацтва» – в последние несколько

лет на белорусском и русском языках опубликованы переводы поэзии и прозы писателей Казахстана, целый ряд литературоведческих статей, посвященных развитию казахской культуры и литературы. В гостях у Издательского дома «Звезда» побывали А. Ким, М.М. Ауэзов, Р. Маженкызы, Л. Шашкова, О. Жанайдаров, В. Михайлов, К. Бакбергенов и другие литераторы Казахстана. Публикация переводов казахской поэзии и прозы – хорошее тому подтверждение. Увидели свет в Минске книги известного ученого, переводчика Н. Келимбетова «Не хочу терять надежду» (2014) и «Письма к сыну» (2015). Книги тепло приняты читательской аудиторией, в прессе Казахстана и Беларуси опубликован ряд рецензий. В журнале «Вясёлка» опубликованы сказки Р. Маженкызы в переводе А. Карлюкевича. Сказки А. Карлюкевича на казахский язык перевел член Правления Союза писателей Казахстана, доктор филологических наук, главный научный сотрудник Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова Н. Акыш.

На XV Международном съезде славистов в Минске в сентябре 2013 года была презентована новая книжная серия Издательского дома «Звезда» «Созвучие сердец», цель которой – познакомить читателя с лучшими произведениями, созданными в основном в постсоветское время поэтами и прозаиками, представителями стран, входящих в Содружество Независимых Государств. Серия основана в 2013 году, автор идеи и руководитель проекта – Министр информации Республики Беларусь Л. Ананич. Книга казахских и белорусских писателей «Не ведая границ» этой серии продолжает на новом уровне сотрудничество наших писателей и поэтов. В Предисловии «Откуда мы пришли и куда путь свой вершим?..» А. Карлюкевич пишет о своем восприятии казахской литературы:

«Космическое осмысление Олжасом Сулейменовым Слова и «Слова о полку Игореве» дало один из главных уроков, научило быть читателем, но не соглашателем, научило еще больше любить свое, родное, но не за счет чужого, а во имя открытия чужого и бесконечного». В ряду учителей А. Карлюкевич называет Абая, М. Ауэзова: «Давно прочитав «Абая», сейчас перечитываю новый перевод великой эпопеи, осуществленный А. Кимом. Энциклопедия казахской жизни – пожалуй, из тех книг, которые нельзя не прочитать, нельзя не осмыслить. Вот как раз этого всеобъемлющего представления о других народах, их своеобразии, отличительных чертах нам сегодня и не хватает. Постижение себя, утверждение себя – это и открытие мира...».

В 2014 году в Минске издан первый на просторах СНГ альманах «Созвучие» (составители – А. Бадак и А. Карлюкевич), задача которого – всемерно способствовать популяризации национальных литератур стран СНГ. Под одной обложкой опубликованы проза и поэзия азербайджанских, армянских, белорусских, казахстанских, киргизских, молдавских, российских, таджикских, туркменских, узбекских, украинских литераторов. В разделе «Из казахской поэзии» на белорусском языке опубликованы стихотворения поэта и литературоведа С. Сеитова «Моя анкета», «Брест», «Минск», «Константин Заслонов» и т.д.

В антологию «Францыск Скарына на мовах народаў свету» (Минск, 2014) вошли переводы классика белорусской литературы на 64 мировые языка. Составители книги выражают благодарность председателю Союза литературных переводчиков К. Бакбергенову за организацию поэтических переводов на казахский, курдский, уйгурский, корейский языки.

К юбилею Олжаса Сулейменова М. Метлицкий посвятил казахскому

поэту стихотворение «Олжас Сулейменов в Минске»:

Імкне жыццё... Замнога пераменау.
Нібы на ускраі бездані жывеш.
Гаворыць з залай слынны Сулейменау –
У кожную душу удыхае верш.

За ім – абсягі стэпау Казахстана,
Прад ім – імкліва спешны час цячэ.
Чытае верш – бы шар зямны, што у ранах,
Трымае цёпла на сваёй руцэ.

В сентябре 2014 года в Дни белорусской письменности в Национальной библиотеке РБ состоялась презентация сайта «Созвучие. Литература и публицистика стран содружества» (<http://sozvuchie.zviazda.by>), открытого на портале Издательского дома «Звезда». Раздел «Литературный Казахстан» составляет самый серьезный объем на белорусском портале. За несколько месяцев работы модераторы выставили сотни текстов произведений авторов из Казахстана, а также белорусских писателей, отражающих в своем творчестве казахскую тему. Акцент сделан на литературно-критические, историко-литературные и литературоведческие материалы.

Также активно работают Интернет-площадки «Абай шествует по планете» и «Мир Мухтара Ауэзова». Авторами

этого проекта являются М.М. Ауэзов, С. Каскабасов, У. Калижанов, Ш. Елеукинов, С. Кузембай, Б. Мамраев, и многие другие исследователи жизненного и творческого пути М.О. Ауэзова.

Тематически интернет-площадка достаточно разносторонняя. Директор Института литературы и искусства им. М.О. Ауэзова У. Калижанов рассказывает о начале творческого пути классика («Студенческий Петербург Ауэзова»), в другой статье «Два письма – две судьбы, Или отголоски горькой правды» дан глубокий анализ отношений С. Муканова и М.О. Ауэзова, взгляд исследователя с высоты сегодняшнего времени на непростую ситуацию в литературном процессе первой половины XX века. Вес «авторского актива» «казахских страниц» сайта «Созвучие» в целом и Интернет-площадки «Мир Мухтара Ауэзова», в частности, исключительно высокий.

Мы ждем, безусловно, дальнейших исследований в области сравнительного литературоведения. Но главное – установление моста дружбы между нашими культурами и литературами, и не случайно Международный круглый стол в Минске ежегодно собирает единомышленников под символическим названием «Художественная литература как путь друг к другу».

Литература:

1. Ананьева С.В. Казахско-белорусские литературные связи // Международные связи казахской литературы в период независимости. – Алматы: ИД «Жибек жолы», 2008. – С. 322-374
2. Жаксылыков А. Сын степей и гор, Адий... – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 282 с.
3. Казахстан – Беларусь: боевое братство /Алдамжаров Г., Плотноков М. – Минск, 2005. – 434 с.
4. Поздняков М. Казахстан // Поздняков М. Тепло ромашковой метели. – Минск: А.Н. Варакин, 2016. – 208 с.
5. Гафаров Х.С., Гафарова Ю.Ю. Казахстан – Беларусь: культурное взаимодействие в условиях глобализации // Культурное наследие в диалоге традиций. Материалы форума писателей и культурологов Казахстана и Беларуси / отв. ред. М.А. Можейко. – Минск: Бел. гос. ун-т культуры и искусств, 2009. – С. 107-117.
6. Welsch W. Estetyka transkulturova. – Krakov: Universitas, 2004. – 455 s.
7. Абай. Стэпавы прастор. Выбраныя вершы. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011. – 158 с.
8. Смирнов А.В. Мысляр, асветнік, гуманіст // Абай. Стэпавы прастор. Выбраныя вершы. – Мінск: Літаратура і Мастацтва, 2011. – С. 5-6.
9. Шашкова Л. Писательские встречи на белорусской земле // Простор. – 2012. – №8. – С. 96-104.
10. Метлицкий М. Полюбив поэта, любишь его народ // Простор. – 2012. – №8. – С. 105-107.

«АЙКАП» В БИБЛИОТЕКЕ КОНГРЕССА США

В рамках реализации Соглашения между КазНУ им. аль-Фараби и Американским советом по международному образованию с 30 ноября по 8 декабря т.г. состоялась визит декана факультета филологии и мировых языков, д.ф.н., проф. О. Абдиманулы. В составе делегации были зав.кафедрой казахской литературы и теории литературы, д.ф.н., проф. А.Б. Темирболат; директор Департамента по воспитательной работе, к.ф.н., доцент Ж.Д. Есимова.

В ходе деловой поездки состоялась официальная встреча декана факультета филологии и мировых языков проф. О. Абдиманулы и президента Американского Совета по международному образованию проф. Дэна Дэвидсона, вице-президента проф. Дэвида Паттона, административного директора Объединенного национального комитета по языкам и Национального Совета по языкам и международному образованию проф. Билла Риверса, в ходе которой были обсуждены вопросы сотрудничества в сфере образования, научных исследований в области языка, литературы, академического обмена и стажировки преподавателей и студентов в ведущих университетах США.

В ходе визита в Библиотеку была проведена презентация журнала «Айкап» и Собрания сочинений проф. О. Абдиманулы.

Была достигнута договоренность о включении журнала «Айкап» в список рекомендуемых к подписке периодических изданий.

Автор туралы: тарих ғылымдарының докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті шығыстану факультетінің профессоры.

About the author: Doctor of Historical Sciences, Professor of the Faculty of Oriental Studies of al-Farabi Kazakh National University.

Об авторе: доктор исторических наук, профессор факультета востоковедения КазНУ им. аль-Фараби.

Набижан МҰХАМЕТХАНҰЛЫ

АЗАТТЫҚ ҮШІН КӨТЕРІЛІС ҚЫТАЙ ДЕРЕКТЕРІНДЕ

Аңдатпа. Автор бұл зерттеу мақаласында Қазақстанда болған 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліске қатысты деректерді Қытай мұрағаттарынан, зерттеушілер мен сол заманғы қолбасылардың, ел билеушілердің естеліктерінен, әр жылдарда жарық көрген басқа да жарияланымдардан алынған мәліметтермен салыстыра саралайды. Белгілі шындықтың беймағұлым болып келген сәттерін ашады.

Nabizhan MUHAMETHANULY
NATIONAL LIBERATION REVOLT IN THE CHINESE SOURCES

Summary. The author of the study compared the historical data of the national liberation uprising of 1916 in Kazakhstan with the materials of Chinese archives, researchers and other memories of witnesses and leaders of different periods. The article describes the previously unknown aspects.

Набижан МҰХАМЕТХАНҰЛЫ
НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЕ ВОССТАНИЕ В КИТАЙСКИХ ИСТОЧНИКАХ

Аннотация. Автор исследования сопоставил архивные данные о национально-освободительном восстании 1916 года в Казахстане с данными архивов Китая, других исследователей и воспоминаниями очевидцев и руководителей разных периодов. В статье описаны ранее неизвестные моменты.

1916 жылы Қазақстанда орын алған ұлт-азаттық қозғалысы жөнінде Қытай деректерінде нақты мәліметтер жазылып қалған. Өйткені көтерілістің бір ошағы Қытаймен шекаралас Жетісу жерінде болғандықтан ол Қытайдың қоғамдық-саяси жағдайына зор әсер еткен. Сондықтан Қытай деректерінде бұл оқиғаның орын алу себептері, барысы және оның салдарына дейінгі жағдай хатталып отырған.

Бұл жазба деректер 1912-1928 жылдары Шыңжаңның генерал-губернаторы болған Ян Цзинсиньның атымен аталған «Өткен күннің жазбалары» («Бу го жай вэнь ду» — «补过斋文牒»), — деп аталатын 44 томнан тұратын деректер жинағына енгізілген. Ондағы деректердің барлығы Қытайдың шекара қорғаныс армиясы офицерлерінің жоғарыға жолдаған (генерал-губернаторға) әскери ақпарлары және соған орай алған бұйрықтар мен нұсқауларынан тұрады. Сондықтан бұл деректердің нақтылығы мен шынайылық деңгейі жоғары деуге болады. Төменде сол деректердің ішінен ең маңыздыларын ғана атап көрсетейік.

Көтерілістің себептері жөнінде. Қытайда «Қалың қатқан мұз – бір түнгі суықтан емес» – деген накыл сөз бар. 1916 жылы Қазақстанда бұрқ ете түскен ұлт-азаттық қозғалысы тек патша үкіметінің тылға адам алу жарлығынан туыла қалған оқиға емес, керісінше, ол қордаланған тарихи қоғамдық-саяси қайшылықтардың жарылысы екендігін жазба деректер дәлелдейді.

Бұған бір ғана мысал келтірейік. «Чин (Цин) патшалығы Шуантун патшаның 3-жылы (1911 жылы – Н.М.) хатталған орда күнделігінде: «орыстардың шеткері округтерін нығайту үшін көшіріп келген адамдары қазақтардың жайылым жерлерін иеленіп алғандықтан, Ресей қазақтары Қытайға қашып өтіп келіп жатыр. Соңғы кезде Ілеге келген Ресей қазақтары бірнеше мың түтінге

жетті. Олардың айтуынша, қазір Ресей қазақтарының жерлерін орыстар қалағандарынша тартып алып жатыр екен» [1], – деген мәлімет жазылған.

Патшалық Ресей үкіметі 1916 жылғы маусымның 25-і күні Қазақстан және Орталық Азия тұрғындарынан соғыс тылында қара жұмыс істеуге шақыру туралы жарлық жариялайды. Бұл жарлық бойынша 19 бен 43 жастың (кейін 31 жаспен шектелді) аралығындағы азаматтар тылға баруы керек болады. Міне, бұл жарлық шұрайлы жерінен айырыла бастаған қазақтарды енді ұлдарынан айыруға мәжбүр етті. Сонымен ашу-ызаға булыққан халық қарулы көтеріліске шықты.

Қытайға босып барғандар туралы мәліметтер. Қазақтар көтеріліске шыққанда Қытайдың шекара қорғаныс әскерлері шекара жағдайын бақылауды күшейте түсті де, байқаған әрбір іс-әрекеттерді қалт жібермей басшыларына мәлімдеп, нұсқау бұйрықтар алып отырған.

1916 жылғы қыркүйектің басында жолданған ақпарда: «Ресейдің шекара өңірін барлағанымызда, олардың бізбен іргелес аудандарында тұратын қазақтар, ұйғырлар, дүнгендер және бұйраттар (қырғыздар) Ресейдің әскерге адам таңдап алу жарлығына қарсы әрекет жасағанын байқадық. Бірақ бұлардың күштері жеңілді. Олар қазір тым-тырақай сыртқа қашып кетіп жатыр... Біздің олармен шекарамыз бірнеше мың шақырым келеді. Оның бәрін қарауға шамамыз келмейтін сияқты» [2], – деп айтылған.

1916 жылы қыркүйектің 19-ы күні шекарадан жолдаған әскери мәліметте: «Тарбағатай шекарасынан үздіксіз қашып өтіп келіп жатқан Ресей қазақтарының түтін саны 20 мыңға жетті. Біз оларды қайтып кері қайтара аламыз? Егер бір отбасында бестен адам деп есептегенде, олардың жалпы саны бірнеше түменге жетеді. Бұларға не істеу керек? Бізге анық

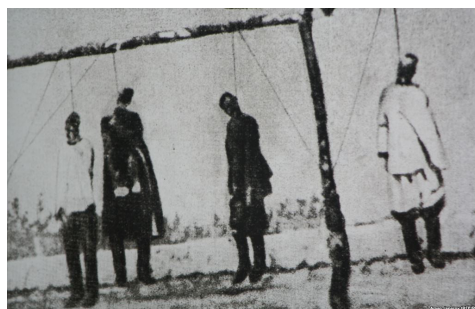
нұсқау беріңдер» [3], – деп жазылған.

Осыдан кейінгі әскери ақпарда: «Қазір Ресей мұсылмандары жаппай көтеріліске шықты, барлық жерде қырғын соғыс жүріп жатыр. Оларды жаныштауға Ресей үкіметінің шамасы келмейтін сияқты. Сондықтан олардың Ілеге тигізетін әсері үлкен болғалы тұр» [4], – дейді.

1916 жылы қыркүйектің 2-сі күні Қытайдың Текес өзені шекарасындағы қорғаныс әскерінің лянжяны (рота командирі) Ма Шуньшуаньның және Қорғастағы қорғаныс армиясының командирі Ну Лингудың мәлімдемелерінде: «Қарқаралы және Оқай жеріндегі қазақтардан он мыңдай адам топтасып, Ресей әскерлерімен сұрапыл соғыс жүргізіп, бірін-бірі қырып, бірін-бірі талан-таражсылап жатыр. Соңғы күндері ол жақта жұмыс істеп жүрген қытай азаматтарының мал-мүліктерін тастап елге қашып өткендердің саны 600-ден асты»[5], – делінген.

Ресейдің қанды жаныштауынан бойтасалаған қалың халық Қытай шекарасын бұзып өтіп, Шыңжаңның батыс және оңтүстік шекара аудандарына барып жатты. Осыған байланысты Оңтүстік Шыңжаңның Үштүрпан ауданындағы әскери бөлімнің мәлімдемесінде: «Ресейден Үштүрпанға қашып келгендердің саны күннен-күнге көбейіп жатыр. Бұлардың бәрін Ресей үкіметі қайтарып әкетуі керек. Олар қазір өте кедейленіп қатты қиналуда, олар жеуге тамақ таппай, қоректік іздеп төңірекке тентіреп кетіп жатыр. Оларға лайықты түрде қайырымдылық көмек көрсетілсе» [6], – деген ұсыныс жасаған.

Қытай мен Ресейдің босқындарға қолданған саясаты жөнінде. Бұл мәселе жөнінде Шыңжаң губернаторы алғашқы кезде: Шекарадан енген ресейліктерді «Ресейге қайтару керек» – деп бұйрық берді. Бірақ оларды тоқтатуға, кері қайтаруға Шыңжаң

қорғаныс армиясының шамасы мүлде келмеді. Сондықтан Шыңжаң үкіметі мәселені қайта қарап, «Бізге босып келгендер тек қана әскерге барудан бас тартқандар. Олардың Қытайда бүлік шығарайын деген ойлары жоқ. Егер оларға дұрыс мәміле жасамасақ, үлкен оқиға шықпайды деуге болмайды» [7], – деп, шекара асып барғандарды қарусыздандырып, жергілікті жердің тәртібіне бойұсынып, қоғамдық тыныштықты сақтап, уақытша тұруға және олардың аш-жалаңаш қалғандарына шамалы қайырымдылық көмек жасауға шешім қабылдады.

Ал, Ресей үкіметі оларға қандай саясат қолданды? Деректерге жүгініп көрейік.

Қытайдың Іледегі қорғаныс әскерлерінің командирі Яң Фичияньның 1916 жылы қазанның 21-і күні жоғарыға жолдаған мәліметінде: «Текес өзеніндегі командир Гүй Бяудың мәлімдеуінше, қазанның 19 күні таңертең ерте орыстың 500-ден аса әскері екі пулеметпен Нарынқолдағы командир тұрған жерге оқ жаудырған. Олар он неше қатар болып тізіліп келіп, Ресей қазақтарын ер-әйел, кәрі-жастарына қарамай толассыз атқылаған. Өлген адамдарда сан жоқ. Олар өздерінің әскери әрекет жасайтыны жөнінде бізге алдын ала хабар бермей, кенеттен келіп Ресейден қашып келген қазақтарға оқ жаудырып еді, олар біздің ішкі жағымызға қарай дүркіреп қашты. Біздің әскерлеріміз аспанға оқ атып, оларға ескерту жасап тоқтатпақ болып еді, оны ресейлік

қазақтар елеген де жоқ, олар жанталаса жеріміздің ішкі жағына қарай қашып келді.

Біз командир Пу Шыхунды Ресей әскерлеріне дау айтуға жібердік. Ресейдің қол бастаушы командирі өзінің бір офицерін қарауылға жіберіп бізбен сөйлесті. Олар бізге: «Ресейде бүлік шығарған қазақтар жерлеріңе келгенде, сендер неге оларды атып өлтірмейсіңдер немесе оларды бізге ұстап бермейсіңдер?» – деді. Біз оларға: «Ресей тарапы бізге қазақтарға шабуыл жасайтынын алдын-ала хабарлаған жоқ. Қытай жеріне келген қазақтар бірнеше түмен адам, оларды бірден сендерге ұстап бере алмаймыз. Бұл мәселені біздің басшылар сендердің елшіліктерің арқылы шешкен соң, сендерге хабарлаймыз», – дедік. Іле аймағының әкімі Яң Фичиянь осы мәселе бойынша Ресейдің Құлжадағы Консулымен кездесіп, оған былай дейді: «Сіздердің елдің әскерлері аяқастынан босып келген қазақтарды зеңбірекпен атқылап, қалың жұртты Қытайдың ішкі жағына қарай үркітті. Әлемдік адамгершілік-гуманизмдік тұрғыдан айтқанда, Қытай жағы қашып келген бірнеше түмен қазақтарды орыс әскерлерінің өлтіруіне тірідей ұстап бере алмайды. Бірақ олардың Қытай жерінде ұзақ тұруы – еліміздің ішкі тыныштығына ықпал етеді. Сондықтан ендігі әдіс – Консулханаларыңыз бұйрық беріп, орыс әскерлерінің оларды (қазақтарды) қырғындауын тоқтатсын, сіздердің мемлекет және Жетісу губернаторы қашқан қазақтарға рахымшылық жасап, оларды жазаға тартпайтын болсын. Біздің командирлер қашып келген қазақтарды еліне қайтуға насихаттап, олардың айыбы үшін бірнеше мың аттарын алып қалып, өздеріне қайырымдылық көмек жасап жолға салсын. Сіздердің ел заңды қатты сыйлайды емес пе, заңдарыңызда қиыншылыққа ұшырағандарға қайырым-

дылық жасау деген мазмұндар бар ғой. Сіздердің Консулханаларыңыз ежелден гуманизмді жақтаушы еді ғой. Сондықтан олар жөнінде бір пікірге келулеріңізді сұраймыз» [8], – деген. Бірақ ол жолғы келіссөзден ешқандай нәтиже шықпайды.

Ресей үкіметі Қытайға қашып барған көтерілісшілердің басшыларын атып тастауды немесе оларды тірідей тұтқындап беруді талап етіп, босқындарды қабылдаудан бас тартады [9]. Ал Қытай жағы халықаралық заң-ережелер бойынша, Ресей әскерлерінің Қытай территориясындағы босқындарды тұтқындауға болмайды деп шешеді. Бірақ Ресей тарапы ол жаққа қашып барған қазақ басшыларынан 54 адамның тізімін беріп, оларды тұтқындап беруді талап етіп қасарысады.

Бұл жөнінде Шыңжаң үкіметі шешім шығарады: «Орыстардың айтқан адамдарын тұтқындайтын болсақ, Ресейден қашып келгендердің бәріне қауіп төнеді де, олар жанпидалықпен қарсылық көрсетуге шығады. Сондықтан олардың айтқандарын орындаймыз деп жерімізде оқиға тудыруға әсте болмайды, ендігі жерде орыстардың қойған орынсыз талаптарына тойтарыс жасап, «Орыс елшілігімен қатаң сөйлеспесек болмайды» [10], – деген байламға келген.

Қытай үкіметі Шыңжаңға бойгасалап барған қазақтарды қайтару мәселесі бойынша Ресейдің Шыңжаңдағы Бас Консулдық басқармаларымен қатаң келіссөздер жүргізеді.

1917 жылы Шыңжаң үкіметінің Қытайға босып барғандардың санын анықтаған материалында: «Мингоның бесінші жылынан (1916 жыл) бері Шыңжаңның Ақсу, Қашқар, Іле, Тарбағатай қатарлы аймақтарға қашып келген ресейлік қазақтардың жалпы саны 300 мыңнан асады. Олардың барлығы Қытайдан жер жалдап алып мал бағып отырғысы

келеді» [11], – деп жазылған. Мұнда көрсетілген 300 мың Шыңжаңға босып барғандардың жалпы саны, оның ішінде қазақтардың жалпы саны 250 мың шамасында болған деп межелейміз.

Қытай үкіметі бұл босқындардың мәселесін бейбіт түрде шешу принципін ұстанады. Мысалы, 1916 жылы қазанның 27-сі күні Шыңжаң губернаторының Тарбағатайдағы уәзірінің жолдаған «Ресей қазақтары проблемасын бейбіт жолмен шешу керек» деген хатына қайтарған жауабында: «Бұл мәселені Жуңгоның (Қытайдың) ойланбауына болмайды. Іле, Тарбағатай, Алтай және Қашқар қатарлы аймақтарға өтіп келген ресейлік қашқындардың жалпы саны 200 мыңнан асты» [12], – деген екен. 1917 жылы қазанның 9 күнгі Шыңжаң губернаторының Іледегі шекара қорғаныс әскерінің командирі Ян Фичияньға жіберілген телеграммасында: «...Қашып келген ресейлік қазақтарды тек шекара әскерлері арқылы бейбіт түрде кері қайтару керек, олармен қақтығысқа баруға болмайды. Аспан астындағы істердің бәрі тыныштықпен істелгені жөн, ішкі-сыртқы істерде ағаттық жіберуге болмайды»; «Қысқасы, ресейлік қазақтарды қыруға да, бағуға да болмайды, оларды тек кері қайтарудан басқа шара жоқ. Жағдайға қарай жұмыс жасаңдар» [13], – деп нұсқау берген. Шыңжаңның шекара қорғаныс әскерлері осы принципті ұстанып, босып барған қазақтарды аман-есен еліне қайтару жұмыстарын жасады.

Босқындарды кері қайтаруда Қашқар аймағына барған қазақтарды кері қайтару мәселесі өте күрделі болды. Өйткені ол жақтан алғаш қайтқандарды орыс әскерлері қырып тастады. Бұл жөнінде жазылған мына мәліметке назар аударайық.

Шыңжаң губернаторы Қытайдың сыртқы істер министрлігіне жолдаған телеграммасында: «Ресейге қайтқандар

және олжақтағы қырғыздар көрген, Ресей қазақтарынан 700-ден астам адам еліне қайтып бара жатып Қаракөлдегі бір аялдамаға жеткенде, орыс әскерлері олардың барлығын бір сайдың ішіне айдап апарып, мылтықтан оқ жаудырып қырып салған. Сондықтан сыртқы істер министрлігі Ресей Елиілігімен осы оқиға жөнінде мұқият сөйлесуге тиісті. Қашқар аймағының әкімі, Ақсу аймағының әкімі бірлесіп жолдаған телеграммасында: Ресейден Қытайға қашып келгендер өлсек те кері қайтпаймыз дегенде, біз оларды насихаттап, Ресей сендерге кеңшілік жасайды деп жүріп, оларды қайтуға әрең көндірген едік. Келген мәліметке қарағанда, олар өте аянышты қырылған. Бұл адамгершілікке жат қылық. Қытайдан қайтқандарының бастары кесіліп жатса, мұндағылары қалай қайтады?! Ресей үкіметінің оларға кешірім жасадық деп, соңынан бұйрық беріп оларды аттырып тастағаны несі? Олардың мақсаты не? Олардың бұл әрекеті Ресей үкіметіне сенімсіздік тудырып қалмастан, Қытай шенеуніктерінің айтқандарының бәрі өтірік деген пікір қалыптастырады. Қазір Ресейден қашып келгендер аштықтан ширығып тұр, олардың оқиға тудырмасына кім кепіл? Сондықтан сыртқы істер министрлігі Ресей Елиілігімен осы оқиға туралы жауап алуға тиісті»

[14], – деп жазылған. Бұл деректен мәселенің мәнін түсінуге болады.

Екіншіден, Қашқар аймағына босып барған қазақтар шарасыздан балаларын, қыздарын, тіпті әйелдерін жергілікті тұрғындарға шамалы азық-түлікке сатқан болатын. Олар кері қайтарда сол сатқан адамдарымызды қайтарып алып кетеміз деген мәселені көтереді. Бұл жөнінде Шыңжаң губернаторының «Ақсу аймағының әкімі ресейліктердің сатқан ұл-қыздарын қайтарып алып беру туралы» жарлығында былай делінген: *«Қытайлықтар ресей қазақтарының ұл-қыздарын сатып алыпты. Бұл әуел баста екі ел шенеуніктерінің келісімінсіз жеке адамдар арасында жасалған. Ол бүкілдей жекелеген адамдардың сауда сипатындағы әрекеті. Қазір оларды иелерінің кері қайтарып сатып алуына кеңшілік жасалуы керек. Егер бұрынғы сатушы болмаса, олардың туыстарының қайта сатып алуына да болады. Оған ресейлік ақсақалдары кепілдік куәлік беруі керек. Сатып алушы баланы сатып алғандағы құнын қайтарып берсе, онда баланы иесіне толық қайтару керек. Егер осылай істеуге қиыншылық*

болса, бұл жолы Ақсуға келген Ресей қызметкерлері баланың ақысы үшін, бұрынғы сатып алушыға сатып алғандағы құнын қайтарып беріп, баланы қайтарып алуына болады. Қалай болмасын, бұрынғы сатып алғандағы баланың құнын қайтарып берулері керек» [14]. Бұл мәселе осы құжат негізінде екі жақ өкілдерінен құрылған комиссияның бақылауында шешімін тауып, босқын қазақтар еліне біртіндеп қайтарылды.

Міне, бұлар 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінде Қытайға босып барған қазақтардың тағдыры туралы жазылған құжаттардың бір парасы ғана. Болашақта аталмыш «Өткен күннің жазбалары» («Бу го жай вэнь ду» – «补过斋文牍») атты 44 томдық қолжазбаны арнайы жоба бойынша қаржыландырып, ондағы құнды мәліметтерді сұрыптап, қазақша аударып, ғылыми айналымға қосатын болсақ, ол тек ұлттық тарихымыздың ақтандақтар бетін толықтырып қалмастан, қырғыз, ұйғыр, дүнген қатарлы ортаазиялық халықтардың тарихи өмірінің беймәлім тұстарын да көрсететін маңызды тың деректер жарыққа шығар еді деп санаймын.

Әдебиеттер:

1. Чиң (Цин) патшалығы Ұлы Цин патшалығы Шуаньтон патшаның орда естелігі. 1911 ж. Қолжазба.
2. Ян Цзинсинь. «Өткен күннің жазбалары» («Бу го жай вэнь ду» – 补过斋文牍). Қолжазба, 4-жинақ, 11 б.
3. Бұл да сонда. 4-жинақ, 12 б.
4. Бұл да сонда. 4-жинақ, 24 б.
6. Бұл да сонда. 4-жинақ, 24 б.
7. Бұл да сонда. 4-жинақ, 24 б.
8. Бұл да сонда. 4-жинақ, 31 б.
9. Бұл да сонда. 4-жинақ, 31 б.
10. Бұл да сонда. 4-жинақ, 23 б.
11. Бұл да сонда. 4-жинақ, 23 б.
12. Бұл да сонда. 4-жинақ, 23 б.
13. Бұл да сонда.
14. Бұл да сонда.

About the author: Professor of History at Nazarbayev University.

Автор туралы: Назарбаев университетінің тарих бойынша профессоры.

Об авторе: профессор Школы гуманитарных и социальных наук, Назарбаев университет.

Alexander MORRISON

CENTRAL ASIA: INTERPRETING AND REMEMBERING THE 1916 REVOLT

Summary. In the article the author tries to consider the rebellion of 1916 against the Russian colonial regime and interprets the 1916 revolt taking into consideration the disputes over the origins and legacy of this event between the researchers and historians. Emphasizing the different opinions he comes to conclusion that the term «genocide» is an extremely emotive term to use for describing the 1916 Central Asian Revolt.

Александр МОРРИСОН

ОРТАЛЫҚ АЗИЯ: 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІСТІ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАУ ЖӘНЕ ЕСКЕ АЛУ

Аңдатпа. Мақалада автор орыс колониялық жүйесіне қарсы болған 1916 жылғы көтеріліс туралы қарастыруға тырысады және зерттеушілер мен тарихшылардың арасында орын алатын осы жағдайдың түпкі тамыры мен салдары жөніндегі талқыламаларды ескере отырып 1916 жылғы көтеріліс туралы ойын айтады. Пікірлердің әртүрлі екеніне тоқтала отырып, ол 1916 жылғы Орталық Азия көтерілісін сипаттау үшін «геноцид» термині тым әсерлі деген қорытындыға келеді.

Александр МОРРИСОН

СРЕДНЯЯ АЗИЯ: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ И ВОСПОМИНАНИЕ ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА

Аннотация. В статье автор пытается рассмотреть восстание 1916 года против российского колониального режима. Восстание 1916 года интерпретируется, принимая во внимание споры между исследователями и историками о происхождении и наследии этого события. Обращая особое внимание на различные мнения, он приходит к выводу, что термин «геноцид» является эмоциональным для описания среднеазиатского восстания 1916 года.

«You must have some more of these potatoes,» the scholar next to me urged, ladling out beshbarmak, a tasty mixture of meat, flat noodles and broth that is widely considered Kazakhstan's national dish. «They're from Narynkol, one of the centers of the revolt.»

It was lunchtime during a conference at the Valikhanov Institute of History in Almaty, an event convened to examine the Central Asian Revolt of 1916 – or, as the program had it, «The Kazakh National-Liberation movement of 1916.» During the morning session, I had been criticized by Rysbek Sarsenbai, editor of Kazakhstan's Zhas Alash newspaper, for suggesting that looking through a national-liberation movement lens might not be the best way of understanding the violence of a century ago in Central Asia.

The summer of 1916 saw the outbreak of a widespread rebellion against the Russian colonial regime, sparked by a decree calling for the conscription of Central Asian men into labor battalions for service on the Eastern Front during World War I. Beginning in Khujand and Jizzakh in modern-day Tajikistan and Uzbekistan respectively, the rebellion spread rapidly to other parts of Central Asia, including Semirechie, a fertile region now divided between southeastern Kazakhstan and Northern Kyrgyzstan. The main targets of the rebels were Russian settlers. The revolt ended up being brutally suppressed by Russian forces shortly before the collapse of the tsarist regime in 1917.

Since then, the 1916 revolt has always been interpreted in ways that suited contemporary political priorities. Initially, it was cited as evidence of the revolutionary consciousness of Central Asian peoples in the radically anti-colonial works written by early Soviet historians in the 1920s. Later during the Soviet era, it was seen through the lens of a «class struggle,» in which Central Asians fought side by side with Russian settlers against the tsarist regime. Of late, it has tended

to be considered as a series of «national-liberation movements.»

Some local historians and political activists have even gone a step further. Taking a cue from a paper by Sarsenbai, one of the conclusions of the Almaty conference was that the suppression of the revolt could be characterized as ‘genocide’ against the Kazakh people by the Russian imperial state. These accusations of genocide were first heard from the ‘Asaba’ opposition party in Kyrgyzstan almost 20 years ago, and the interpretation gained currency among some historians and opposition groups in both Kyrgyzstan and Kazakhstan in the run-up to this centenary year. The ‘genocide’ accusation has not been officially endorsed or accepted in either country, and it has been strongly rejected by Russian historians. The response in Tajikistan, Uzbekistan and Turkmenistan has been more muted.

The dispute over the origins and legacy of the 1916 revolt has turned unexpectedly bitter between Russian historians on the one hand and their Kazakhstani and Kyrgyz counterparts on the other. It has also spilled over into the public sphere: rival YouTube videos attract strongly nationalist commentary from either side. RT, the Kremlin-financed international broadcaster, has commissioned a documentary film on the revolt in Semirechie (including an English version), and there are rival Kyrgyz and Russian websites hosting archival documents that each proclaim to provide the ‘real truth’ about the revolt.

Since 2015, there have been several academic conferences on 1916 in Kyrgyzstan, Kazakhstan and Russia. In the case of the Russian conference, some of my fellow scholars told me privately that the event was held not because of any sudden upsurge of interest in the subject, but nazakaz – in response to a government desire to counter the interpretations coming out of Central Asia. Some Russian historians have

branded the revolt as an act of disloyalty by the 'natives' of Central Asia, who engaged in unprovoked attacks on unarmed settlers. Some Russian historians also allege that the revolt was fomented by Ottoman or German agents, a popular theory among Tsarist officials at the time because it exonerated them from any responsibility for inciting the rebellion. No concrete evidence has ever been uncovered to support an Ottoman or German connection to the 1916 events.

A more measured interpretation, which has been promoted by Tatiana Kotiukova of the Russian Academy of Sciences, is that the revolt was a 'general tragedy' for the Russian settlers and the peoples of Central Asia alike, prompted by the Tsarist regime's catastrophic miscalculation of introducing conscription in a region that had never been fully integrated into the empire. This was the conclusion of a conference organized at Moscow State University in September 2015, to which many Central Asian scholars were invited and which produced some excellent scholarship.

Yet, even this apparent compromise avoids confronting the realities of Russian colonialism in Central Asia. The revolt was triggered by conscription and the pressures of war, but it had much deeper roots in tsarist colonization policies during the two decades leading up to 1916. That period saw thousands of hectares of the best land in Semirechie, as well as on the northern steppe, seized from the Kazakhs and Kyrgyz who farmed and pastured their animals on it, and handed over to Slavic peasant settlers from European Russia. The 'general tragedy' argument also glosses over the massive disparity in casualties on either side. While the initial slaughter of about 3,500 settlers in Semirechie was horrific, and cannot be minimized, the fact remains that at least 10 times as many Kazakhs and Kyrgyz were killed during Russian punitive expeditions. In addition, at least 150,000 souls, principally Kyrgyz,

died while attempting to flee to Chinese territory.

The Urkun, or exodus, is a trauma that runs deep in Kyrgyz culture to this day. In the aftermath of the revolt, Turkestan's governor general, Aleksey Kuropatkin, issued a notorious decree that land was to be seized for settlement «wherever Russian blood was shed.» He proposed creating an ethnically-cleansed zone for Russian settlement on the best land in the region around Issyk-Kul, with Kyrgyz forcibly relocated to mountainous areas near Naryn. In effect, Kuropatkin wanted to impose what would have been a system of apartheid.

So the Russian colonial regime certainly engaged in brutal collective punishment and ethnic cleansing when suppressing the 1916 revolt, just as the French did in Algeria, and the British did on the North-West Frontier and in Iraq during the first half of the 20th century.

Ultimately, Russia shares a dark colonial past with its Western rivals – something that many Russian historians refuse to accept.

Still, was what happened in 1916 genocide, as some Kazakh and Kyrgyz historians and opposition politicians now allege? In my view the answer is no. «Genocide» is an extremely emotive term, but it has a very precise legal definition. There is no clear evidence that the Russian colonial regime had the «intent to destroy, in whole or in part» the Kyrgyz and Kazakhs as «a national, ethnical, racial or religious group, as such.» Indeed, in January 1917, Kuropatkin was making plans to resettle returning Kyrgyz and Kazakh refugees, albeit largely because the empire still needed them as laborers.

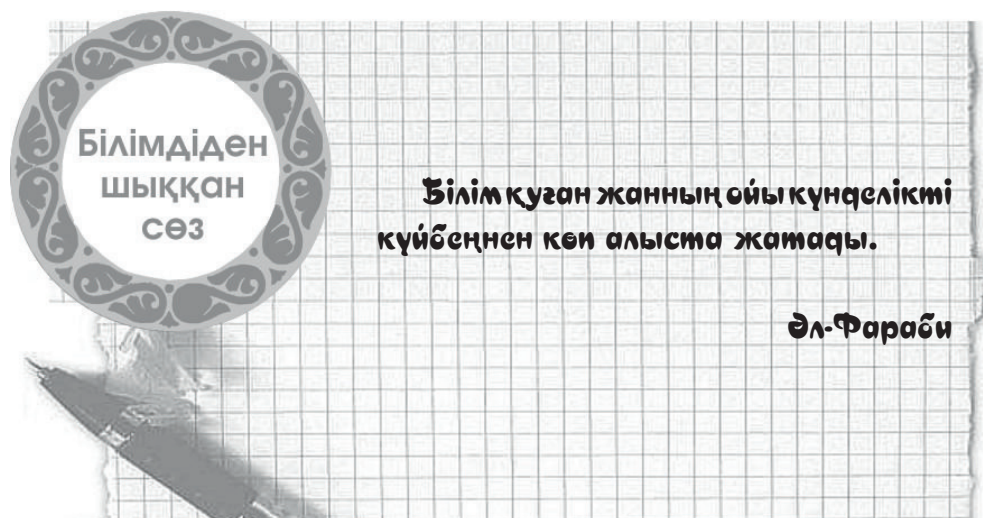
The accusations of genocide, although currently only promoted by a small minority, are potentially very destructive, particularly for Kazakhstan and Kyrgyzstan, which still have substantial Russian minorities and where Russian is widely spoken. The bitter legacies

of colonialism cannot and should not be ignored or denied, as they all too frequently are in Russia, but the politics of cultural purity are a dead end. Central Asia is no different from Western Europe or North America in that respect.

Back to those Narynkol potatoes in the beshbarmak: the reason they are there is because Russian settlers introduced them in the 19th century, and yet they are now a canonical part of Kazakhstan's national dish. The table was also adorned with Russian and Korean salads, even as the conversation was almost exclusively in Kazakh (except at my corner) – quite

an unusual experience in predominantly Russophone Almaty.

Cultural and linguistic mixing of this kind is an accepted and often celebrated fact of life for most Kazakhstanis. Central Asia's legacies from an often painful past are complex, and cannot be properly understood through a modern nationalist prism. The best way to preserve the legacy and remember the lessons of the 1916 Central Asian Revolt is to avoid instrumentalizing the suffering of its victims for contemporary political purposes, and instead focus on questions of historical responsibility and agency.

Об авторе: заведующий кафедрой издательско-редакторского и дизайнерского искусства факультета журналистики Казахского национального университета им. аль-Фараби.

About the author: head of the department of publishing and editorial and design art of the faculty of journalism of Al-Farabi Kazakh National University.

Автор туралы: әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің журналистика факультеті баспагерлік-редакторлық және дизайнерлік өнер кафедрасының меңгерушісі.

Жетпісбай БЕКБОЛАТУЛЫ

ДЕПОРТАЦИЯ ПОЛЯКОВ: ИСТОРИЯ НЕ СЛОМЛЕННОГО ДУХА

Аннотация. В этом году Казахстан отмечает скорбную дату – 80-летие депортации поляков в республику. По мнению автора, этот исторический факт требует детального изучения и анализа. Четыре основных периода можно выделить в истории польско-казахских отношений. Первый период связан с концом XVIII-го и началом XIX-го веков, второй охватывает 30-е годы XX-го века, третий период – время Второй мировой войны, четвертый – настоящее время. В конце 1980-х – начале 1990-х годов в Советском Союзе, в том числе и в Казахстане, начал развиваться процесс демократизации. В этот период началось рассекречивание документов, связанных с массовыми репрессиями против людей, которые были насильственно перемещены.

Zhetpisbay BEKBOLATULY DEPORTATION OF POLES: THE HISTORY OF UNBROKEN SPIRIT

Summary: This year Kazakhstan celebrates the mournful date – the 80th anniversary of the deportation of Poles to the republic. According to the author, this historical fact requires a detailed study and analysis. Polish emigration made an enormous contribution to the economical and cultural progress of Kazakhstan. Four major periods can be distinguished in historical plan of Polish-Kazakh relations. First period is related to the end of the 18th and 19th centuries, second is 30ths of the 20th century, third period is the time of World War II, fourth is present time. In the late 1980's – early 1990's in the Soviet Union, including Kazakhstan, the process of democratization started to develop. The declassification of documents related to the mass repression against the people who were forcibly displaced began in that period.

Жетпісбай Бекболатұлы ПОЛЯК ДЕПОРТАЦИЯСЫ: ҚАЙЫСПАҒАН РУХ ТАРИХЫ

Аңдатпа. Биыл Қазақстан қасіретті дата – поляктардың республикаға депортациялануының 80 жылдығын атап өтеді. Автордың пікірінше, бұл тарихи факт егжей-тегжейлі зерттеу мен талдауды талап етеді. Поляк-қазақ қарым-қатынастарында төрт кезеңді бөліп көрсетуге болады. Алғашқы кезең XVIII ғасырдың соңы – XIX ғасырдың басын, екінші кезең – XX ғасырдың 30-шы жылдарын, үшінші – Екінші дүниежүзілік соғыс уақытын, төртінші – қазіргі заманды қамтиды. 1980 жылдардың соңы – 1990 ғасырдың басында Кеңестер одағында демократиялану үрдісі басталды. Бұл кезеңде зорлықпен жер аударылған адамдарға қарсы жасалған жазалау шараларымен байланысты құжаттар жаппай құпиясыздандырылды.

**Боль, слышимая сквозь эпоху:
дети безвременья**

В этом году в Казахстане отмечается скорбная дата – 80-летие депортации поляков в республику. Когда Западная Белоруссия и Западная Украина вошли в состав СССР, в 1939-1941 годы, жителями нашей республики стали 102 тысячи депортированных поляков. По Постановлению Совета Народных Комиссаров СССР от 10 апреля 1940 года № 497-178сс в Казахстан были переселены 60667 поляков – члены семей репрессированных участников повстанческих организаций, офицеров бывшей Польской армии, полицейских, жандармов, помещиков, фабрикантов и чиновников бывшего польского государственного аппарата. Они были расселены в Актюбинской, Акмолинской, Кустанайской, Павлодарской, Северо-Казахстанской и Семипалатинской областях [1].

В Казахстане в то время работало представительство Польского Посольства. В книге «Польские дипломаты в Казахстане», изданной при поддержке Министерства Иностранных Дел Республики Польша, содержится множество ценных архивных данных [2]. Польские дипломаты спасли жизни многих детей, которые, повзролев, стали видными деятелями культуры, науки и экономики Казахстана. К середине 1942 года Польскому Посольству Правительством СССР дано согласие на открытие детских приютов. С разрешения Павлодарского облисполкома Польское представительство открыло в городе столовую, детский дом и курсы медсестер. Кроме этого, представительством Польского Посольства были организованы в каждом районе дома для стариков и инвалидов, а также для заслуженных деятелей польской культуры [3].

По решению Правительства СССР и при активном содействии поль-

ских дипломатов польские дети были отправлены в Польшу в 1946 и 1951-1952 годы [4]. В своем письме от 13 декабря 1945 года за №с-14087 с пометкой «Совершенно секретно» Заместитель Председателя Совета Министров Союза ССР А. Косыгин Председателю Совнаркома Казахской ССР Н. Ундасынову пишет о том, что в соответствии в Советско-Польском Соглашением от 6 июля 1945 года переселению в Польшу подлежат дети польской и еврейской национальностей, находящиеся в детдомах для польских детей, в других детдомах в СССР и у советских граждан на патронате. Создана специальная Комиссия.

Указано, что списки детей, подлежащих эвакуации, составляются директорами детских домов при участии представителей ОблОНО и пересылаются в Комиссию на утверждение. При рассмотрении и утверждении этих списков Комиссии надлежало руководствоваться следующим:

1) дети-сироты непольской и нееврейской национальностей (русские, украинцы, белорусы и др.), находящиеся в детдомах для польских детей, переселению в Польшу не подлежат, а передаются в местные детские дома;

2) дети непольской и нееврейской национальностей (русские, украинцы, белорусы и др.), находящиеся в детдомах для польских детей и у советских граждан на патронате, имеющие родителей, которые состоят в польском гражданстве и проживают на территории Польши или находятся в Польской Армии, подлежат переселению после того, как будет получено Смешанной Советско-Польской Комиссией по эвакуации сообщение от родителей, что они остаются в Польше и желают взять детей к себе;

3) воспитанники детдомов для польских детей, имеющие родителей, проживающих в данное время на территории СССР, подлежат включению в список

на выезд, по получении согласия родителей и оформлении последними права на переселение в Польшу. Для получения согласия от родителей Комиссии надлежит снестись с соответствующей областной (краевой, республиканской) Комиссией по месту жительства родителей. При несогласии родителей на отправку их в Польшу последние передаются в детдома родителям.

Дети, не достигшие 14 лет, родители которых находятся в заключении, переселению не подлежат. При освобождении родителей из заключения вопрос о переселении этих детей в Польшу может быть решен в зависимости от гражданства и места жительства родителей.

В другом письме Н. Ундасынову за тот же день (13 декабря 1945 года) за №с-14088 А. Косыгин обязывает создать при исполкоме (крайисполкоме, Совнаркоме ССР, Совнаркоме АССР) специальную Комиссию в следующем составе: Председатель – зам. председателя исполкома (крайисполкома, Совнаркома) и члены Комиссии: зам. Начальника управления НКВД, зам. Начальника управления НКГБ и зам. Прокурора (области, края, республики). На указанную Комиссию возлагалось:

а) утверждение представленных органами милиции и другими советскими органами списков лиц польской и еврейской национальностей бывших польских граждан, право на переселение которых в Польшу будет утверждено Комиссией;

б) точный учет лиц польской и еврейской национальностей бывших польских граждан, право на переселение которых в Польшу будет утверждено Комиссией;

в) извещение переселяющихся лиц о сроках и порядке выезда их из СССР в Польшу;

г) оформление эвакуационных удостоверений и выдача их через органы

милиции выезжающих в Польшу лицам;

д) организация выезда с настоящего местожительства переселяющихся в Польшу лиц польской и еврейской национальностей бывших польских граждан.

В список переселяющихся в Польшу вносились лица польской и еврейской национальностей из числа бывших польских граждан и членов их семей (жена, муж, дети, мать, отец, воспитанники и другие родственники, независимо от их национальностей, если они имели общее хозяйство), возбудивших соответствующие ходатайства о переселении их из СССР в Польшу на основании Советско-Польского Соглашения от 6 июля 1945 года, а также лица польской национальности и члены их семей, подпадающие под действие Указов Президиума Верховного Совета СССР от 22 июня и 14 июля 1944 года.

Согласно документу, дети польской и еврейской национальностей от 14 до 18 лет, изъявившие желание переселиться в Польшу, подают об этом письменные заявления. Списки с приложением письменных заявлений и актов опроса, произведенного на основании инструкции, разосланной Наркомпросом Республик и заведующим ОблкрайОНО, представляются в Комиссию также директорами детских домов.

Списки детей, утвержденных Комиссией на переселение в Польшу, составляются в 4-х экземплярах, из которых один экземпляр пересылается в Комитет по делам польских детей в СССР (Москва, Армянский, 5), другой – направляется в эвакуирующийся детдом, третий – в ОблкрайОНО и четвертый – остается в делах Комиссии.

Списки педагогического и обслуживающего персонала, состоящего из лиц польской и еврейской национальностей, бывших польских граждан, а также членов их семей, изъя-

вивших желание переселиться в Польшу и подпадающих под действие Соглашения от 6 июля 1945 года, рассматриваются Комиссиями в общем порядке и одновременно со списками воспитанников детдомов с тем, чтобы педагоги и обслуживающий персонал могли выехать вместе [5].

В качестве живого свидетельства этих трагических лет можно привести воспоминания гражданина Польской Республики, в детстве депортированного в Акмолинскую область Казахстана, Анджея Млынарека «Следами памяти моей сестры Барбары» (Andrzej Młynarek. «Śladami pamięci mojej siostry Barbary»), которая вышла в Польшу отдельной книгой в этом году. А воспоминания ее сестры Барбары Седлецкой можно найти в Интернете [6].

А в 1951 году польские дети были переселены в Польшу согласно Распоряжениям союзного и республиканского Совета Министров. Например, Председатель Совета Министров Казахской ССР Н. Ундасынов 10 января 1951 года издал Распоряжение №1, где в обязанности Переселенческого Управления при Совете Министров Казахской ССР вменялись:

а) получить от детей в возрасте от 14 лет и старше личные заявления о их желании или нежелании репатрироваться на Родину, эти заявления от детей 14 лет требуются независимо от того, где они находятся (в детском доме, школах ФЗО, у воспитателей и т.д.);

б) получить письменные заявления от граждан, на воспитании которых находятся дети, в этих заявлениях должны быть указаны родственные отношения к ребенку и согласие или возражение воспитателя против репатриации, с изложением мотивов к возражению;

в) детям должно быть объявлено, кто из родственников их розыскивает: на тех детей, на которых этих данных не

Коллаж из журнала «Almatynski Kurier Polonijny», №3 2016 г.

имеются, Управлением по репатриации будет сообщено дополнительно.

В Распоряжении отмечалось, что все вышеуказанные данные на каждого ребенка должны быть высланы Уполномоченному Совету Министров СССР по делам репатриации не позднее 1 марта 1951 года.

Был установлен следующий порядок отправки детей:

а) дети каждый раз, по указанию Управления по делам репатриации, сосредотачиваются в городе Гродно, в детский дом, куда отправляются дети со специальными сопровождающими;

б) перевозку детей производить только в пассажирских поездах, в плацкартных вагонах;

г) дети на все время пути следования обеспечиваются продовольствием по норме пайка детских домов специального назначения;

д) все личные вещи детей, которые следуют с ними, должны быть упакованы с вложенными в них списками.

Все расходы, связанные со сбором и отправкой польских детей до Гродно, возмещает Управление по делам репатриации при Совете Министров СССР, по предъявлении счетов.

В Приложении №2 к Распоряжению Совета Министров КазССР от 10 января 1951 года №1 приведена Норма питания детей в детских домах специального назначения, которая утверждена Постановлением Совета Министров СССР от 18 мая 1949 года №2004. Данный документ представляет огромный интерес для современных исследователей, поэтому приводим его полностью.

**Норма
питания детей в детских домах
специального назначения
на 1 человека в граммах на день**

Хлеб ржаной	200
Хлеб пшеничный	200
Мука пшеничная	20
Мука картофельная	-
Крупа	35
Макароны	35
Картофель	400
Овощи	300
Фрукты свежие	-
Фрукты сухие	20
Сахар	60
Печенье	16
Конфеты	16
Какао	-
Чай	0,3
Мясо	80
Рыба	75
Молоко	250
Творог	33
Сметана	20
Сыр	10
Масло сливочное	45
Масло растительное	17
Яйца в штуках	0,5
Соль	15

В заявлениях о репатриации сквозь пелену времени слышны боль и скорбь польских детей послевоенной поры. Например, Галина Виткевич в своем заявлении пишет: «В беседе с дирек-

тором Сталинской лесной школы я узнала, что меня разыскивают родные, которые проживают в Польше. Мне жалко расставаться с детским коллективом нашего детдома, но все же я заявляю желание вернуться к родным».

«Я, Зеленский Богуслав, рождения 1940 года, по национальности поляк, учусь в 3 классе. Родителей у меня нет, но есть тетя, которая проживает в Польше. Поэтому я желаю жить со своей тетей в Польше и выехать к ней после окончания учебного года», – пишет мальчик, которому в момент заполнения заявления исполнилось всего 11 лет.

А воспитанница Актюбинского школьного детского дома №2 Бася Шабловская в заявлении «в Облисполком, т. Сафину» пишет, что «если есть русские школы в Польше, я хочу поехать к маме сейчас, после окончания 6-го класса, а если русских школ нет, то хочу поехать, когда кончу 7-ой класс». Заявление датировано 3.VII.50 г.

24 августа 1951 года «во исполнения распоряжения Совета Министров Казахской ССР от 10 января 1951 года №1 и телеграфного указания Управления уполномоченного Совета Министров Союза ССР, Переселенческим управлением с сопровождающим тов. Морозовой М.М.» в Польшу были отправлены 5 детей польской национальности:

Виткевич Галина Федоровна;
Любиковский Марьян Доминикович;
Шабловская Барбара;
Зеленский Богуслав;
Чивикова Лариса.

В данном списке мы видим вышеупомянутых Галину Виткевич, Богуслава Зеленского и Басю Шабловскую.

Датированный 3 сентября 1951 года приказ подписал заместитель начальника Переселенческого управления при Совете Министров Казахской ССР П. Баришполь. В приказе сопровождающей детей тов. Морозовой вменены следующие обязанности:

а) обеспечить доставку в детспецдом гор. Гродно (Погодичи) направляемых детей: Виткевич Галину Федоровну, Любиковского Марьяна Доминиковича, Шабловской Баси, Зеленского Богуслава и Чивикову Ларису;

б) для проезда детей приобрести проездные билеты от гор. Алма-Ата до гор. Гродно в пассажирском поезде в жестком вагоне с плацкартой;

в) обеспечить регулярное питание в пути из расчета до 23 рублей на каждого;

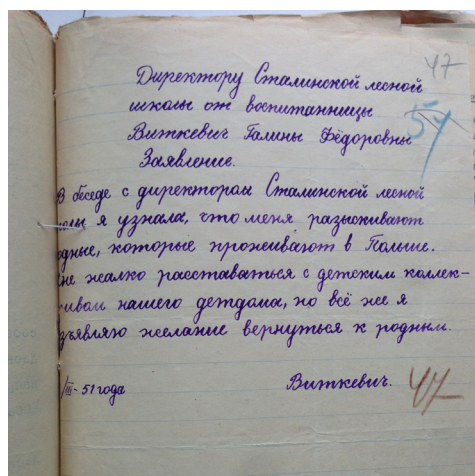
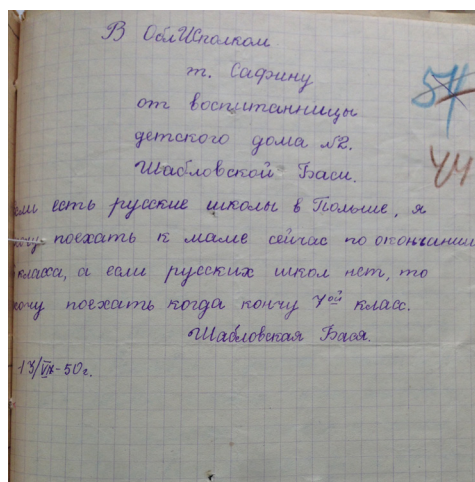
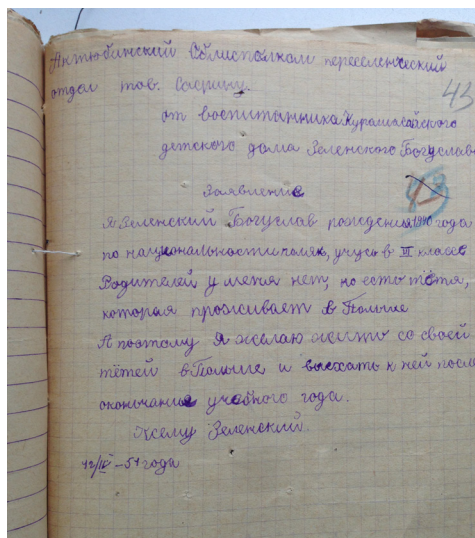
г) по возвращении из командировки представить авансовый отчет с приложением всех оправдательных документов и железнодорожных билетов [7].

Указанные нами документы и факты представляются научной и широкой общественности впервые. Ждет своего исследователя и дальнейшая жизнь этих детей войны в Польше.

«Przystanek Historia» – «Остановка История»

Несмотря на многочисленные исследования о депортации поляков, недостаточно раскрыты их роль и место в подъеме экономического потенциала, вклад в культуру, науку и технику Казахстана. Мало изучены история культуры поляков, населяющих республику, недостаточно исследованы вопросы взаимовлияния и взаимосвязи казахской и польской культур. В данном контексте возрастает значение исторической публицистики и журналистики.

Польская эмиграция внесла огромный вклад в экономическое и культурное развитие Казахстана. Согласно принятому в исторических изысканиях утверждению, польская диаспора в Казахстане сформировалась в первую очередь из-за ссылки польских вольнодумцев после подавления национально-освободительных восстаний в XIX-м веке (в основном, восстаний

Документы, взятые из ЦГА РК в г. Алматы, 2016 г.

в 1830-1831, 1863-1864 гг.), а также масштабной депортации поляков в 1936 и 1939 годах. Таким образом, в истории польско-казахстанских отношений можно выделить 4 основных периода. Первый период связан с концом XVIII-го и XIX-го веков, второй период охватывает 30 годы XX-го века, третий период – время Второй мировой войны, четвертый – настоящее время.

1 января 2001 года в Польше вступил в силу Закон о репатриации. Закон определяет принципы получения польского гражданства путем репатриации, на основе Карты Поляка. Репатриантом является лицо польского происхождения, которое прибыло в Польшу на основании репатриационной визы с целью поселения на ПМЖ. О получении репатриационной визы могут ходатайствовать лица польского происхождения, не имеющие польского гражданства и проживающие постоянно до 1 января 2001 в Армении, Азербайджане, Грузии, Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане.

История Польши – история величия народного духа. В польской истории особое место занимает XX век, принесший всему человечеству множество испытаний и перемен. Данная тема была лейтмотивом Международной научной конференции «Поляки в зарубежных архивных учреждениях – исследования по истории польской политической эмиграции 1939-1990». Ее цель – обмен знаниями, информацией и опытом для того, чтобы создать базу данных о судьбе польской эмиграции. Собранные данные помогут открыть новые области исследований. Мероприятие, организованное Институтом Национальной Памяти Польши, проходило 20-22 апреля 2016 года под патронатом Министерства культуры в образовательном Центре «Przystanek Historia» – «Остановка История» в городе Варшаве. Работа конференции велась на польском и английском

языках, был обеспечен синхронный перевод. Работу уважаемого научного собрания открыли Президент Института доктор Лукаш Камински и Директор управления архивов доктор Рафал Лешкиевич, которые отметили содействие Главного управления Государственного архива страны.

Несколько слов о Польском Институте Национальной Памяти (ИНП). Институт создан в соответствии с Законом об Институте национальной памяти – Комиссии по расследованию преступлений против польского народа 18 декабря 1998 года. Идея создания института, который занимался бы изучением недавней, драматической истории страны, возникла после того, как рухнула коммунистическая система. Институт Национальной Памяти – государственное историко-архивное учреждение, занимающееся изучением деятельности органов безопасности Польши в период 1944-1990 годов, органов безопасности Третьего Рейха и СССР с целью расследования преступлений по отношению к польским гражданам в этот период, а также осуществления люстрационных процедур. ИНП также занимается образовательной деятельностью, издает научно-популярный журнал «Pamięć.pl» («Память»), имеет свою веб-страницу в Интернете, а также 20 образовательных интернет-порталов. ИНП со времени создания провел более 400 выставок, более 500 конференций, 200 конкурсов для молодежи, издал свыше 1200 книг и монографий. Представляется, что возникновение такого института в Польше обусловлено традицией высокого признания роли истории в формировании общественного сознания.

Автор этих строк выступил на конференции с докладом на тему «Вклад польской иммиграции в культуру, науку и технику Казахстана». Работа конференции велась в нескольких секциях.

Слева направо: Юозас Банионис, сотрудник Исследовательского центра Литвы; Анна Крохмаль, руководитель Международного отделения сотрудничества Государственного архива Польши; Жетписбай Бекболатулы, профессор КазНУ им. аль-Фараби, Мехмет Али Озчобанлар, доктор философии, Варшавский университет

Первая секция была посвящена культурной жизни польской иммиграции в странах мира на основе документов из частных коллекций и различных архивов. В обсуждении приняли участие гости из Аргентины, Южной Африки и Австралии. Выступающие проанализировали архивную документацию, связанную с культурной, научной и художественной деятельностью польских эмигрантов. Другая секция была посвящена истории польской политической эмиграции. В третьей секции дебаты были сосредоточены на истории польской общины в США, а четвертая секция была посвящена польской политической эмиграции во Франции. Заключительная часть конференции была посвящена темам, касающимся политического наследия польских эмигрантов в странах Америки, в Восточной и Западной Европе, в бывшей СССР. В докладах были прослежены судьбы польских эмигрантов, проживавших в США, Великобритании, Венгрии, Казахстане, Турции и Литве. Среди предложенных научной публике были личные записи, документы, переписка, фотографии,

рисунки, газетные вырезки, отчеты и др.

На конференции произошел уникальный случай – вместе учеными-исследователями выступил очевидец этих скорбных событий, в двухлетнем возрасте депортированный из Западной Украины в Казахстан, – Пан Анджей Млынарек. Журналистская судьба свела меня с ним в 2012-2013 годах, когда я работал корреспондентом, аккредитованным в МИД-е Республики Польша. Аскар Абдрахманов, советник казахстанского посольства, поведал мне удивительную историю поляка, отдававшего дань памяти казахским старикам в Жаксынском районе Акмолинской области, где прошла моя газетная молодость. С матерью Натальей и сестрой Барбарой он выжил в суровых условиях казахстанской Сибири благодаря человечности и душевной доброте местного казахского населения. Исполняя завещание своей матери, Пан Анджей посетил личным визитом Казахстан, поклонился могиле добрых людей, которые спасли его от верной смерти. Об всем этом повествует книга Пана Анджея и его

сестры Барбары Седлецкой, которая вышла в этом году. Продолжая мое выступление, он продемонстрировал изданную им книгу, кратко пересказав ее содержание. В резюме по итогам конференции по данному случаю было отмечено, что «профессор Казахского национального университета имени аль-Фараби Жетпісбай Бекболатулы свою презентацию обогатил личной историей – он пригласил Анджея Млынарека, депортированного в Казахстан вместе со своей семьей, который

представил книгу своей сестры о событиях, о которых идет речь».

Польская интеллигенция в Казахстане вносит свой весомый вклад в развитие республики, способствует процветанию и укреплению дружеских отношений между Казахстаном и Польшей. Достижения польской диаспоры могли бы стать источником серьезных научных изысканий. Подробное исследование этого вопроса требует тщательного ознакомления с материалами, хранящимися в архивах двух стран.

Литература:

1. Соколкин Э. По секретному приказу: О депортации польских граждан в Казахстан // Звезда Прииртышья. – 1993. – 8 июня.
2. Польские дипломаты в Казахстане 1941-1943 годы [Текст]: сб. ст. и документов. – Астана: КопиАрт, 2015. – 197 с.
3. Забвению не подлежит / Управление архивами и документацией Акима Павлодарской области / сост.: Е.К. Афанасьева. – Павлодар: ЭКО, 1997. – 286 с.
4. ЦГА РК. Ф-1987 оп.3 д.28. Переписка с ЦК КП (б) Казахстана, Совмином СССР, МВД КазССР и облисполкомами о хозяйственном устройстве спецпереселенцев и выезде эвакуированных польских детей в Польшу за 1946г.; ЦГА РК. Ф-1987 оп.3 д.45. Переписка с Совмином КазССР, с управлением по делам репатриации при СМ СССР, с облисполкомами по репатриации польских детей за 1951-1952 годы.
5. Воспоминания Барбары Седлецкой под названием «Pamiętam» находятся на сайте www.subiracy.pl
6. ЦГА РК. Ф-1987 оп.3 д.45. Переписка с Совмином КазССР, с управлением по делам репатриации при СМ СССР, с облисполкомами по репатриации польских детей за 1951-1952 годы.
7. ЦГА РК. Ф-1987 оп.3 д.28. Переписка с ЦК КП (б) Казахстана, Совмином СССР, МВД КазССР и облисполкомами о хозяйственном устройстве спецпереселенцев и выезде эвакуированных польских детей в Польшу за 1946 г.; ЦГА РК. Ф-1987 оп.3 д.45. Переписка с Совмином КазССР, с управлением по делам репатриации при СМ СССР, с облисполкомами по репатриации польских детей за 1951-1952 годы.

Алғашқы «Айқаптан»

«Айқап» оқушыларына
(«Кеңесін пішкен төн келте болмайқы» Қазақ мақалы.)

... Журналдың тоқталмай шығып тұруы үшін нұл керек, бұл әркімге белгілі. Журналдың сөзі ажарлы һәм халыққа найқалы болуы үшін қаламға жүйірік білгір жігіттердің жәрқемі керек, мұны қа әркім біледі. Осы екі мұқтаж табылып тұрғанда әлбетте, журналды айына екі рет шығару ғана түгіл, жұмасына бір мәрте шығаруға қа болар еді. Бірақ қазіргі күнде осы екі мұқтаж «Айқап» шығарушының қолында түгел бар ма, жоқ па? Жоқ болса, қалайша тәгбір етіп түгелдеуге болады, осы жағын қарастырайық...

... Егер қа оқушыларымыздың «айына екі мәрте мықса екен» қеген тілегін жеріне жеткізбекші болсақ, журналды алушылардың саны осы күнгі қалыптан ең кем болғанда екі есе артық болуы керек, бұл – бір. Екінші, журналдың сөзі ажарлы, мағыналы һәм найқалы болуы үшін (бірқатар талапкерлер сөз жазып жатыр) мұнан былай қаламы жүйіріктеріміздің һәм жұрт ағасы жақсыларымыздың қаламменен жәрқем етулері керек...

М.С. (Мұхаметжан Сералин)

Әбсаттар қажы ДЕРБІСӘЛІ

Автор туралы: филология ғылымының докторы, профессор, Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының директоры.

About the author: doctor of philological sciences, professor, director of R. Suleymenov Institute of Oriental Studies.

Об авторе: доктор филологических наук, профессор, директор Института востоковедения им. Р.Б. Сулейменова.

ИСЛАМ ЖЕМЕНЕЙ ТУРАЛЫ...

Аңдатпа. Автор өз мақаласында филология ғылымының докторы, профессор Ислам Жеменейдің қазақ сөз өнері мен шығыстық дәстүрдің сабақтастығын зерттеуге қосқан зор үлесін нақты деректермен өрнектейді. Ислам Жеменей елімнен алсам, пайда көрсем деп емес, Отанымға берсем, пайдам тисе, жұртыма қиналған кезде көмегім тисе дейтін азамат екендігін дәлелдейді.

Absattar kazhy DERBISALI ABOUT ISLAM ZHEMENEI ...

Summary: The author illustrates the contribution of the doctor of philological sciences, professor Islam Zhemenei to researching the relations between Kazakh art of words and eastern traditions using exact data. He also notes that Islam is a citizen who wants not to get benefit from the country, but to give his motherland, be of benefit to the country, help the people in difficult situations.

Абсаттар қажы ДЕРБІСАЛИ ОБ ИСЛАМЕ ЖЕМЕНЕЙ...

Аннотация. Автор в своей статье иллюстрирует конкретными данными огромный вклад доктора филологических наук, профессора Ислама Жеменей в исследование преемственности казахского словотворчества и восточных традиций. Доказывает, что Ислам Жеменей является гражданином, который преследует не свою личную выгоду, а заботится о будущем своей Родины.

1989 жылы қиыншылықтармен Қазақстанда тұңғыш рет Шығыстану факультеті ашылды. Ол кезде мұндай мәселелерді тек Мәскеу ғана шешетін. Бірақ ол бұл іске оң қабақ таныта қоймады. Әйтсе де оның алдында филология факультетінің жанынан 1977 жылы араб тілі бөлімін ұйымдастырғанмын. Содан 7 жылдан кейін (1984) шығыс филологиясы кафедрасы, одан 5 жылдан соң (1989) араб бөлімі негізінде жоғарыда айтылғандай жеке шығыстану факультетін ашуға қол жеткіздім. 12 жыл ішінде біраз тәжірибе жинадық. Оқулықтар жаздық. Оқытушылар құрамы да бірте-бірте Ленинград, Ташкент, Душанбе түлектерімен толыға түсті.

Жаңа факультетте араб бөлімінен басқа парсы тілі мен әдебиеті де болғанын жөн санадық. Әйтсе де бұл сала бойынша ұстаздар табу оңай болған жоқ. Бұл ретте мен факультет деканы ретінде қайсы бөлім болмасын, оған сол тіл маманының жетекшілік еткенін жөн көрдім. Сөйтіп жүргенде, бірде Қазақстанға Тегран университетін бітірген, Иран қазағы Ислам Жеменей деген жігіттің келіп кеткенін естідім. Ал кеп іздейін. Бір кісі оның қазір Стамбұлда тұратынын, сонда білім жетілдіріп жүргенін айтты. Ол кез әлі Совет Одағының тарамған шағы. Сол себепті университет атынан Түркиядағы КСРО елшілігіне Ислам Жеменей деген азаматты іздестіріп, тауып, мүмкіндігінше Алматыға келуіне ықпал етуді сұрап хат жолдадым. Келе қалса деп жатақханадан орын да дайындатып қойдым. Ол кезде С.М. Киров атындағы ҚазМУ-дың ректоры профессор Мейірхан Әбілдин еді.

1990 жылдың тамыз айы. Бірде бір жігіт есік қақты. Ол мен көптен күткен Ислам Жеменей екен. Ислам сол жылы Алматыда тұғыш рет республика көлемінде өтіп жатқан «Айтыс» додасына өзге де шетелдік қазақтармен бірге қонақ болып қатысқан. Ол менің жіберген шақыруымнан да хабардар

екенін мәлімдеді. Исламның Иранда парсы тілі, парсы әдебиеті, логика, психология және ислам философиясынан дәріс бере жүріп ысылған тәжірибелі маман және білікті педагог екенін әңгіме барысында аңғардым. Ол шынында да өз жұмысына адал және білікті де жан екенін соңыра дәлелдеп те шықты. Ол кезде Ислам шашына ақ түсе бастағанымен, қырыққа да жете қоймапты. Ініміз жылы жүзді, мейірімді, инабатты жан боп шықты. Біраз әңгімелестік. Иранда туылыпты. Мені қуантқаны оның парсы тілін ана тіліндей білетіндігі. Иранда жүріп, қазақ жастары ана тілін ұмытып кетпесін деген ниетпен сондағы жастарға басшылық етіп, «Қазақ мәдени қоғамын» құрып, Қазақстандағы «Отан қоғамымен» байланыса отырып, төте жазуда шығатын «Біздің Отан» газеті мен қазақша кітаптар, қазақ әндерінің күй таспаларын алып тұрған. Сондай-ақ қазақ тілін үйрету мақсатында «Қазақ әліппесі» атты парсыша-қазақша шағын кітапша да дайындапты. Қазақ ақын-жазушылары, ғалымдарының бір-нешеуін танитын да болып шықты. Байқағаным Исламның қазақ зиялыларының әрқайсысымен танысуының өзі бір қызық әңгіме.

Сонымен Ислам елге келіп, парсы тілінен сабақ беруге келісті. Бұл шешім оның өмірінде үлкен өзгерістерге жол ашты. Өйткені ол жылдары азат елдер саналатын мемлекеттер Кеңес Одағына коммунистік режим болғаны үшін оң көзбен қарамайтын. Ислам Стамбұлға бірнеше күнге барып, қайта оралуға уәде берді. Солай болды да. Санаулы күндерден кейін ол Стамбұлға Ташкент әуе жолы арқылы барып, Ташкенттен Шымкент арқылы Алматыға поезбен келетінін хабарлады. Алматының 2-темір жол вокзалында Исламды қарсы алдық. Сол күні ректордың қабылдауында болып, келісілген шаруа іске асты. Ислам 15-ші жатақхананың жетінші қабатында жабдықталған екі

бөлмеге орналасты. Сол күні тарихи отанына келгенін сезінсін деген ниетпен, ерулікке шақырып қонақ еттім. Ертеңіне Ислам парсы тілінің өзге мұғалімдерімен танысып, ортақ тіл табысып, өз ісіне құлшына кірісті.

Сөйтіп, 1990 жылдың қыркүйегінің басында Ислам Жеменей ата жұртында жаңа өмірге аяқ басты, қазақтың талай шаңырағына құт қонақ болып, туған халқымен қауышып, жылдар бойы бойына сіңірген елге деген сағынышын қазірге дейін шашулатып келеді. Ең бастысы, оның халқына деген сүйіспеншілігі һәм жан-жақты білімі дәрісханалар аудиториясында қалып қоймай, қазақтың рухани-мәдени кеңістігіне қанат жайды.

Айта кетер бір жайт, Қазақстан 1991 жылдың 17 желтоқсанында тәуелсіздігін жарияламай жатып, Еліміздің тұңғыш президенті, Елбасы Н.Ә. Назарбаев сол жылы 28 қыркүйекте кезекті бір ресми сапарын Түркияға арнағанда Ислам Нүрекеңмен Стамбұлда қазақ диаспорасының өзге де өкілдерімен бірге кездескен. Иран мен Ауғаныстан қазақтарының өкілі ретінде сөз сөйлеп, сандаған қазақтың елге оралуына септігі тиген қайраткер екенін байқатты. Сондай-ақ Стамбұлда тұрған жылдары ол түрік еліне жолы түскен қазақ зиялыларына да үнемі бауырмалдық танытып, көмектесіп отырған.

Сөйтіп Ислам парсы тілін шәкірттерге құлшына үйрете бастады. Студенттер дән риза. Бір жақсы жері Исламның мінезі жайдары, кез келген кісімен тіл табыса біледі. Сондықтан болар шығыстану факультетіне көрші филология факультетінің аға буын әйгілі ұстаздары профессор Зейнолла Қабдолов, Тұрсынбек Кәкішұлы, Жұмат Тілеп секілді ағалары Исламға қамқор көзбен қарап жүрді. Бір қызығы Исламның қоғамдық өрісі өте ауқымды болды. Танитындарының бәрін тәптіштеп айтпағанның өзінде, елге белгілі Мекемтас Мырзахметұлы сынды т.б.

ұстаздармен жақын болуы, оның келешекте ағартушылық пен ғылым жолында тұрақтап қалуына әсері етті. Бірте-бірте Исламның Алматыда достары да көбейе бастады.

Ислам парсы тілінен басқа түрік және шағатай тілдерінен де хабары бар-ды. Сондықтан Иран және Түркия Қазақстанмен мәдени-экономикалық қарым-қатынас жасаған бастапқы жылдары әжептәуір еңбек сіңірді. Оған дәлел – аталмыш жұрттарға қазақтың талай зиялыларының сапар шегуіне мұрындық болып, олардың саяхатын, ал жастардың оқуға баруларын ұйымдастырды. Түрік тілін үйрету курстарын, алғашқы болып, «Білім қоғамын» да ашты. Сөйтіп ол біздің олжамызға айналды. Ұмытпасам 1992 жылы Қазақстан зиялыларынан құралған, құрамында Қалтай Мұхаммеджанов, Фариза Оңғарсынова және басқалар бар топ құрып, Тегеранға сапарымызды ұйымдастырды.

Ол бастапқы жылдары парсы тілін үйретуді тек қана аудиторияда шектемей, парсы тіліне қатысты көп еңбек жасады.

Аталған сөздіктер мен тілашар қазірге дейін парсы тілінің студенттері және Ауғаныстаннан келіп біздің ел қамқорлығымен жоғары оқу орындарында оқып жатқан жастарға оқу құралы ретінде қолданылып келеді. Сонымен бірге Тіл білімі институтының ғалымдары да Исламның сөздіктерін негізгі әдебиет-тіл құралы деп бағалауда.

Сөздік жазу, құрастыру машақат та қиын іс. Ол үшін өз ана тіліңмен қатар екінші тілді де жақсы білуің, әрі үлкен тәжірибең болуы шарт. Сөздік тек қана филологтар ғана емес, сондай-ақ жалпы жұртқа да өте қажет. Өз басым араб тілінің маманы, ұстазы болғандықтан «Араб-орыс тілі сөздігін» күн сайын пайдаланамын. Мен ғана емес, қателеспесем көптеген ұлт өкілдерінің де тіліне, ұлтына қарамастан қажет кезде оған үңілетіні күмәнсіз. Х.К. Барановтың

Ислам Жемей – әдебиетші, тарихшы ғалым

(1892-1980) аталмыш сөздігі алғаш өткен ғасырдың 40-жылдары жарық көрген. Әйтсе де бұл істі ол кісінің бұдан 100 жылдай бұрын қолға алғаны белгілі. Онымен ол өле-өлгенше айналысты. Мұндай тауқыметті жұмыстың ауырлығын көзі қарақты әрбір жан жақсы білсе керек.

Содан бері Х.К. Барановтың сөздігі бірнеше рет толықтырылып басылып отырды. Автор дүниеден өткелі қанша жыл. Дей тұрғанмен аталмыш сөздікті қолына алған, оған мұқтаж әрбір жан араб тілінің осы бір керемет білгірін әрдайым ризашылықпен еске алады. Осы сөздігі арқылы ол бұрынғы Кеңес Одағы, қазіргі ТМД жұрты шығыстануының тарихында қалды. Сол секілді «Парсыша-қазақша сөздікті» дүниеге әкелген Ислам Жемейге де халқымыз дән риза. Ол болмаса, мұндай сөздік жазу әлі де ұзаққа созылар ма еді, қайтер еді.

Өскелең де жасампаз қазақ еліне дәл осындай «Хинди-Қазақ», «Ауған-Қазақ», «Түрік-Қазақ», «Урду-Қазақ», «Малай-Қазақ» секілді т.б. сөздіктер қажет-ақ. Оларды жазу үшін де Ислам секілді білікті де білгір азамат өте керек.

Ғалым інімізбен оның көпшіл және қайраткерлік, отаншылдық, ұлтын сүйетін мінезі бізді күн, жыл өткен сайын жақындастыра түсті. Сол себепті онымен күні бүгінге дейін әріптестік шекарадан өтіп, қарым-қатынасымыз жалғасын тауып келеді. Ол сұраушылардың өтінішімен ҚазМУ-ден ауысса да шығыстану факультетіндегі шәкірттерінен қол үзген жоқ. 1992 жылы Иранға арнайы барып, ҚазМУ мен Тегеран университеттері арасында ынтымақтастық жайлы шарт жасастық. Сол себепті де ол студенттеріміздің сол елде біліктілік арттыруына да көмек көрсетті.

Ислам қажет деген, шақырған жерге жатсынбай қызмет етуге әрдайым дайын жан. Сол себепті 1996 жылы Түркістан қаласындағы Қ.А. Ясауи атындағы университетке аттанды. Ол кезде университет ректоры академик Мұрат Жұрынұлы болатын. Ислам сол ортаға бейімделіп, дәрісін бере жүріп, жастармен жақын араласып, шәкірттер тәрбиелеп, ғылыми орталықта профессор Мекемтас Мырзахметұлының жетекшілігімен ғылыми еңбектер жазды. «Хафиз және қазақ әдебиеті» атты кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап шықты. Бұл сопылық әдебиет жайында жазылған еңбек-тін. Ол Исламның ізбасарларына да жол ашты. Одан соң ҚазМУ-дің шығыстану факультеті парсы тілі бөлімінің түлектері Ғалия Қамбарбекова «Қазақ әдебиетіне Хафиз шығармаларының әсері» және Болатбек Батырхан «Шаһнама және қазақ әдебиеті» атты диссертацияларын Тегеран университетінде қорғады. Сондай-ақ «Абай және Иран әдебиеті» сынды жұмыстар да дүниеге келді. Ислам «Хафиз – Шәкәрім рухани үндестігі» атты зерттеуін жариялады.

1996-2000 жылдар аралығында Түркістанда Ислам осылай елеулі еңбектерімен көзге түсті. Кейін Тараз университеті бірнеше жоғары оқу орындары негі-

зінде бірігіп үлкен оқу орнына айналып, оған Мұхаммед Хайдар Дулатидың аты берілген соң, онда М.Х. Дулатидың өмірі мен шығармашылығын зерттейтін ғылыми-зерттеу орталық құрылды. Оған М. Мырзахметұлы мен И. Жеменей жетекшілік етті. Оның өркендей дамуына оқу орнына ректор болып келген Уәлихан Бішімбаев қол ұшын беруге аянған жоқ.

Ислам Жеменейдің 2000-2007 жылдары Тараз қаласындағы сіңірген еңбегі ерен. Жоғарыда аталған парсыша-қазақша сөздіктермен бірге көптеген зерттеу жұмыстарына осы өзі сүйген көне шаһар Таразда ден қойды. Өйткені ол: «Тараз – тұрғындарымен рухым қайнасқан сүйікті қалам. Онда жақсы достар таптым және ол кездегі облыс әкімі Серік Үмбетовтің маған ілтипатпен қарайтынын байқадым» деп еске алады. Таразда ол «Тарих-и-Рашидидің» парсы тілінен аудармасын жасауды және зерттеуді қолға алды. Ислам Жеменейдің: «Тарих-и-Рашиди» аса терең таным мен білімділікті талап ететін туынды. Оның тереңіне сүңгі білу үшін қасиетті Құран, ислам тарихы, ислам философиясы, ортағасырлық түркі тарихы мен әдебиеті, парсы тарихы мен әдебиеті, парсы хәм түркі мен араб тілі, ортағасырлық араб графикасы, шығыс психологиясының шығыстық құндылықтарынан хабардар болуы керек», – деген тұжырымы өте орынды айтылған. Ислам жан-жақты біліктігімен «Тарих-и-Рашидиді» ана тілімізге аударып, зерттеп, отандық шығыстану іліміне айтарлықтай жол салып, зерделеуге күні бүгінге дейін елеулі үлес қосып келеді.

Исламның ағартушылық, ғылыми зерттеушілік жолы, оның осындай күрделі шығармаға келгендігіне негіз. Ол жылдар бойы Иранда парсы тілі, парсы әдебиеті, логика, психология және ислам философиясынан дәріс берумен қатар, өзі де әзірбайжан, түрікмен, ұйғыр, өзбек және қазіргі түрік тілдерін

үйренді. Кейін жоғарыда айтылғандай Түркияда ортағасырлық осман және шағатай мәтіндерінің сол кезеңдегі графикасы және тіл ерекшелігімен танысу мүмкіндігіне ие болды. Түркі тарихын, тілін үйренуге құлшына кірісуі оның алдын ала дайындығы деуге болады.

Ислам атамекеніне саналы түрде дайындықпен келді. Елге оралған соң қазақ дүниесімен танысуда зиялылармен көп әңгімелесті. Түрлі тарихи-әдеби кітаптар мен басылым беттерінде жарық көрген жазбаларды оқып отырды. Жазуда, ғылыми-зерттеу жұмысын жүргізуге де бейімділігін байқатты. Өзі де мәнді дүниелер жаза бастады. Бірте-бірте Исламның қаламы төселді. Ислам мақалалар жазу, аударма және зерттеу жұмыстарына бел шеше кірісті. Бұған қазақ-парсы тілдерінде жарияланған мақалалары куә. Оның әр жылдары «Иран тарихы», «Тарих-и-Рашиди», «Көркем сөз өнері» атты аудармасы жарық көрді. Сонымен қатар 2007 жылы «Мұхаммед Хайдар Дулат – әдебиетші» деген тақырыпта докторлық диссертация жазып, оны Алматыдағы М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында сәтті қорғап шықты. Ғылыми кеңесшілері профессорлар Әбсаттар Дербісәлі, Мекемтас Мырзахметов. Сондай-ақ ол Тараз қаласының 2000 жылдық мерей тойына да атсалысты. Тараз туралы көптеген парсы тіліндегі әдебиеттерді тәржімалап, зерттеп жария етті. Сонымен қатар мен Қашғария мен Берлиннен тапқан М.Х. Дулатидың «Жаһан наме» атты поэмасының қолжазбасын аударып жүргенімде парсы тілі бойынша көмектесті.

Ислам Жеменейдің диссертациясы 2007 жылы «Мұхаммед Хайдар Дулат (1499-155). Тарихшы – қаламгер (монография)» деген атпен жеке кітап болып шықты. Онда халқымыздың XV ғасырға дейінгі рухани, әдеби-мәдени дүниетанымы М.Х. Дулати арқылы

зерттелген. Онда еліміздің көрнекті тарихшы-қаламгері М.Х. Дулатидың өмірі мен шығармашылығынан толық мағлұмат берілумен қатар, Саккаки, Лүтфи, Абай сынды қаламгерлердің өмір жолы мен еңбектері жайлы да деректер келтірілген. Сондай-ақ бұл жинақтың құндылығы ежелгі қазақ мәдениеті мен әдебиетінің классикалық үлгісімен оқырманның кеңінен таныстырылуында. Зерттеуші өз еңбегінде әлемге, оның ішінде қазақтарға ертеден әйгілі ирандық «Шахнаме» дастанын халқымыздың тарихына, әдебиетіне қатысты жаңа қырынан тереңірек жеткізуге тырысқан. Ислам Жеменейдің докторлық диссертациясының оппоненті профессор Бауыржан Омарұлының: «Ислам Жеменейдің диссертациясы алты тараудан тұрады, алтауы да қазақ әдебиеті үшін жаңалық», – деуі шындық. Осыған орай бұл монографияны жоғары оқу орындарының білімгерлеріне, аспиранттар мен магистранттарға оқу құралы ретінде ұсынуға болады.

Ислам ешқашан шенге де, дүниеге де қызыққан емес. Біреуді жек те көре алмайды. Мен Исламды Алматыға шақырып, алғаш көргеннен бүгінге дейін онымен рухани арақатынасымыз үзілген емес. Ол «Тарих-и-Рашидиге» тереңдей үңіліп, зерделеуде аяқтан шалатындарға қайран. Соған қарамастан ол науқандық мүмкіндіктерге ризалықпен қарап, қолынан келгенін жасап келеді.

2013-2015 жылдары ТАРМУ-дың Дулатитану орталығында біраз еңбектер шығарды.

Исламның Алпамыс Жеменеймен бірігіп жазған «Тарих-и Рашиди – энциклопедиялық туынды» атты еңбегі көп қырлы болғандықтан оны энциклопедиялық туынды ретінде қарастырған. Қолжазба шығарманың үш саласын камтиды: тіл, әдебиет, тарих. Осы әр тақырып бойынша нақты мысалдар түпнұсқадағы түркі һәм парсы тіліндегі мәтіннен мысалға алынып, қазақ тілін-

де түсініктеме беріліп отырған. Сөйтіп ол оқырмандарды «Тарих-и Рашидидің» соңғы аудармалары мен зерттеулерінен хабардар етеді.

Кітаптың тіл бөлімінде – Мырза Хайдар қолданған қазақ сөздері шығарманың түпнұсқасына сәйкес нақтыланып деректер келтіріледі. Әдебиет бөлімінде – түркі өлеңдері қазақ тіліндегі тәржімасымен берілген. Тарих бөлімінде – Әмір Темір, Бабыр мен оның ұрпақтары және Иран мемлекетінде Сәфауи әулеттері құрған патшалықтың шайбанилермен ұзақ жылдар соғысқаны туралы мәліметтерге ие бола аласыз.

Зерттеуді М.Х. Дулатидың өмірі мен шығармасы, тарихи кейіпкерлер, қазақ тілі мен әдебиеті жайлы мағлұмат алғысы келетін тарихшы, әдебиетші, тіл зерттеушілер үшін оқу құралы және көпшілік оқырман үшін құнды зерттеу деуге болады.

2015 жыл. Қазақ хандығының құрылуына 550 жыл толды. «Тарих-и-Рашидиде» хандық туралы аса құнды жазба деректер бар. Сол себепті бұл еңбек жаңаша таныммен тағы да бір науқанға ілініп, қысқа уақытта жарыққа шықты. Бұл ретте Ислам Жеменей күн, түн демей Тараз университетінде жарық көрген «Тарих-и-Рашидидің» парсы тіліндегі текстологиясын негізге ала отырып, қазақ тіліндегі 2003 жылғы аудармасына жаңа леппен, жаңа таныммен үңілді. Осы ретте «Тарих-и-Рашидидің» соңғы тәржімасының бірнеше артықшылығын айтпай өтуге болмас. Біріншіден, онда шығарманың «екі дәптерінің» кіріспесі толық аударылғандығы. Кітаптың «екі дәптердегі» кіріспесі исламдық таныммен астаса, философиялық танымға негізделген. Ал қазақ тілінің ондай исламдық философиясына бейімділігінің жеткіліксіздігіне қарамастан, Ислам аса бір сүйіспеншілікпен аталған кіріспелерді мәресіне жеткізе білген. Кіріспелердің өзге тілдердегі аудармаларында жоқ екенін ескерсек, бұл істе Исламның

шығарманы қаншалықты терең игергенін байқау қиын емес. Өйткені, екі кіріспенің мәтіні терең тарихи-филологиялық иірімдерге толы екенін көзі қарақты оқушы байқай алады.

Екіншіден ол көне түркі және парсы тілдерінен қазақ тіліне енген, әрі күні бүгінге дейін қолданыста келе жатқан сөздерді аудармаға сол қалпында енгізген. Мәселен: «Тарих-и-Рашидидің» ағылшын тіліндегі аудармасында: «қоналқа» және «сауын» сынды екі сөз түсініксіз делініп, аудармадан алынып тасталуына байланысты Тегран текстологиясын жасаған доктор А. Гаффарифардтың да аталған сөздерді алып тастадық», – дегенінің дұрыс еместігін Ислам «Қазақ тілінің сөздігінде» жазылған түсініктемесіне сүйене отырып дәлелдеп берген.

Сондай-ақ ол «қор, шылау, жүлде, елші, ел, ұлыс, ұрық, талқан, ағаш, тоқмақ (тоқпақ), томаға» сынды ескі түркі сөздерін қазақ тілінде қолданылып келе жатқандығын анықтап берген. Сондай-ақ, парсыдан қазақ тіліне кірігіп қазақы кейіпке енген сөздерді де нақтылаған. Мәселен, «пешин», «құптан», «намаздигар» сияқты намаз уақытын көрсететін мезгілдер парсыдан қазаққа енген. Олар қазірге дейін қолданыста.

«Тарих-и Рашидидің» жаңа аудармасында ол қазіргі Алматы облысындағы Шелек және Шарынды бұрынғы аудармадағыдай орыс транскрипциясы бойынша емес, қазақша таңбалары негізінде жазу керектігін айтады. Жаңа аудармада осындай көптеген мысалдармен Ислам адым алға басқан сайын шығарманың жаңа қырын ұсына алатын білікті маман екендігін көрсеткен.

Ислам Жеменей М.Х. Дулатидың шығармашылығынан басқа, қазақ әдебиетінің ежелгі дәуірлерін зерттеуге де мол өзіндік үлес қосып келеді. Мысалы, ол ортағасырлық парасат иесі Шейх Ахмет Таразидың (XIV-XV ғасырлар) қолжазбасын тауып, оны қазақ тіліне

аударып, зерттеді. Бұл елімізге белгісіз жаңа дүние.

Ислам Жеменейдің бұл «өте тамаша дүние бола тұра, күрделі де терең шығарма... Бұл кітап әдебиет пен мәдениетке аса мән беріп, оларды қолдап қорғап жүретін Әмір Темір әулеттері билік құрған, ғылыми рухы биік ортада, заманда жазылған. Әсіресе, астроном, тарих пен әдебиеттің білгірі – Мырза Ұлықбек Мұхаммед Тарағай (1394-1449) өмір сүрген заманмен тұспа-тұс келгені, шығармашылықтың бағы іспетті болған. Сол үшін Шейх Тарази өз шығармасын Мырза Ұлықбекке арнап, ол туралы жүрекжарды лебізін де білдіре кеткен» – дейді.

Шейх Ахмет Таразидың өзі бұл кітапты қашан, қалай және қандай мақсатта жазғанын: «Алайда бірде-бір еңбектің өлеңнің барлық жанрлары бір-бірімен ұштастырылып, біртұтас қарастырылмаған. Сондықтан осыған пейілім ауып, асқан құмарлық әуестікпен көңілімнің пердесін ашып, қолыма қалам алып, қара сөз бен өлеңге ниет білдіргендерге оның жалпы заңдылықтары, түрлері жайында хабардар етпекпін. Кімде-кім сөз өнерін қаласа және шешендік қабілеті болса, осы еңбектен пайда көрмек. Бұл пікір маған теория іспетті, не нағыз теория сияқты көрінеді. Ұзақ уақыт осылай ойлана жүріп күн өткіздім. Ең соңында Расул (с.ғ.с.) һижретінен 840 (сегіз жүз қырық) жыл өткенде (1436-1437) осы ғылымды бастадым. Парсы мен түркі сөздерін қосып, рисале (трактат) құрастыруды аяқтадым. Оның атын «Фонун әл-балаға» атадым. Кейбіреулер оның атын «Латайф-е Тарази» десті. Шабыт иелері мен көңіл білдірген жандардың бұл мөлдір дүр мен гауһар қазынадан нәр ала отырып, кемшіліктерін түзетуге ниет қойса, «жырлаушы авторға қайыр болғай» деген дұғасын оқып еске алғай дегім келеді» деп түсіндірген.

«Шейх Ахмет Тарази шығармасының қолжазба көлемі 139 парақтан

(278 беттен) тұрады. Аталған еңбектің жалғыз қолжазба нұсқасы Ұлыбритания патшалығының Оксфорд қаласының Бодлян кітапханасында сақталған» деп жазады Ислам Жеменей.

Мұндай шығарма және оның авторы Шейх Ахмет Тарази жайлы мағлұмат бұрын-соңды қазақ әдебиеті тарихында аталған да, кездескен де емес.

Шейх Ахмет ибн Құдайдад Таразидің «Фонун әл-балағасын» белгілі әдебиетші ғалым Мекемтас Мырзахметұлы «Қазақ жерінде, Тараз қаласында дүниеге келді. Шейх Таразиден көп кейін Науаи мен Бабырдың түркі өлең өлшемі туралы жазылған зерттеу еңбектері жазылып табылғанын білеміз. Осы зерттеу еңбектерінен кейін солардан ілесе шыққан атақты ақын, тарихшы М.Х. Дулаттың «Жаһан наме» дастаны да тікелей түркі өлең өлшемінің түрімен жазылуы көп нәрсенің сырын танып білуге бастайды» дейді.

Ислам қазақ тіліне тәржімалаған бұл дүние терең зерттеуді қажет етеді. Десек те оның парсы тілі мен әдебиеті, шағатай тілі, араб тілі мен әдебиетін жақсы да терең білетін Исламның назарына ілігіп, қазақ оқушысына жетуі үлкен оқиға.

Шейх Ахмет Құдайдад дегеннен шығады – оны Мұхаммед Хайдар Дулатидың арғы аталарының бірі болуы мүмкін деп жорамалдауға болатын секілді. «Тарих-и Рашидиде» Әмір Хұдайдад жайлы бірнеше беттік деректер келтірілген. Бірде ол сол кездегі билік иесі Уайс ханға Меккеге қажылыққа барғысы келетінін айтқанда хан қарсы болады. Шейхтың жасы ол кезде 97-ге келіп тақап қалған екен. Хан соны себеп етсе керек. Шейх Хұдайдад бұл жайлы Ұлықбекке (1394-1449) хабар жібертеді. Ұлықбек ханға қарсы аттанып, Шу бойына жеткенде, екі ортада қан төгілмесін деп Шейх Хұдайдад Ұлықбек пен оның әскерін тоқтатады. Соңыра Ұлықбекке ілесіп өзі де Самарқанға кетеді. Соңыра әрі қарай Меккеге аттанады.

Одан кейін Мадинаға сапар шегеді. Сонда дүние салады. Атақты тарихшы бабасының Мадинадағы «Жаннату-лбакия» зиратында Осман халифаның аяқ жағына жерленгенін айтқан. Сауд Арабиясында дипломатиялық қызметте жүргенімде осы зиратқа бардым. Ол туралы кезінде «Егемен Қазақстандағы» мақаламда жазғанмын.

Мұхаммед Хайдардың ата-бабаларының бәрі ел билеген, талай хандарды таққа отырғызған кеменгерлер, ел сыйлаған ойшылдар болғанын ескерсек, «Фонун әл-балағанын» авторы Шейх Ахмет Құдайдадты Мырза Хайдардың бабасы деуге әбден болады деп ойлаймын. Әмірдің ел билеу кезін Мұхаммед Хайдар Дулати «Тарих-и Рашидиде» «нижраның 765 (1363-1364) жылынан бұрынырақ еді, Меккеге ол нижраның 850 жылына (1446-1447) дейін барған», – дейді.

Бұдан шығатын қорытынды Шейх Әмір Құдайдад «Фонун әл-балағаны» Шу бойында немесе Таразда тұрғанда 1436-1437 жылдары, Мекке сапарынан 10 жылдай бұрын туындатқан. Мырза Хайдардың бабасы Әмір Хұдайдад пен шығармасы Лондоннан табылған Тараздық шейх Ахмет Құдайдад Тарази бір кісі сияқты, өмір сүрген кездері де тым жақын. Шейх Ахмет ибн Құдайдад Тарази секілді данадан қалған жазба жәдігерлікті Ұлыбританияның кіндік қаласындағы кітапханадан тауып, ана тілімізге аударып, зерттеген Ислам Жеменейге алғыстан басқа айтарымыз жоқ.

Ислам тынымсыз еңбек етуге дағдыланған жан. Сол себепті жұмыстың бір науқаны тоқталып қалса, жаңа бір жобаны бастап кетеді. Әлем әдебиетінде өз орнын өте биіктен алған Әбілқасым Фирдаусидың «Шаһнама» дастанын қазақ шайыры Тұрмағамбет Ізтілеуұлы 1936 жылы қазақ тіліне аударған жырларының толық тәржімасының жарыққа шығуына да ол атсалысты.

Ислам осылай сыртта туып, сыртта өсіп, оқып, ержетсе де өз отанында пер-

зенттік парызын абыроймен атқарып келе жатқан азамат. Ол елге оралғалы шетелдердегі қазақтар диаспорасының тағдырына бейжай қараған емес. Олар туралы көп айтты, көп жазды. Әсіресе Иран мен Ауған қазақтары жайында тереңнен қозғап, олардың көш тарихы, тұрмыс-тіршілігі, әдет-ғұрпы, психологиясы, дүниетанымы жайлы зерттеу мақалалар мен кітаптар жариялады.

Ислам Жеменей үлкен жүректі парасат иесі. Өйткені ол шет елде жүргенде де қазақ мүддесіне беріктігімен ерекшеленген. Оның жастайынан дүниежүзінде қай жерде қанша қазақ бар, солардың бәрін аралап танысып, зерттеймін деген арманы болған. Осы ниетпен Ауғаныстанға барып, сол елдегі қазақтардың тіршілігі, салт-дәстүрімен танысқан. Кейін 1979 жылы Түркиядағы қазақтармен танысу мақсатында Стамбұлға барғанда алғаш танысқан қазақ Әзиз Алтай еді. Ол Исламмен кездесіп, оның мақсатым қазақ бауырлармен танысу дегенін естіген соң, үйіне алып барған. Отбасы мүшелерімен таныстырған соң, саған керек адам менің ағам Халифа Алтай дейді. Ислам Халекеңмен танысып, әңгіме құрғанда Халифа ақсақал мұбарак Құранды қазақ тіліне аударып жатқанын айтқан. Ол кезде қолжазбалар жазу машинкасында (Дактолия) басылатын. Ал Халекең қасиетті Құранның қазақша аудармасын төте жазумен дайындап, Қытайдағы қазақтарға жібергісі келетін. Алайда машинкасында бірнеше араб таңбасы жоқ екенін Исламға айтқанда ол: «Ондай әріп таңбалары Ираннан табылады. Мен сізді бір айға шақырайын. Машинкаңызға керекті әріп таңбаларын да аласыз, елмен танысып, демалып та қайтасыз», – дейді.

Бірақ 1980 жылы Иран-Ирак соғысы басталуына байланысты, төрт жылдай шекара жабылған еді. Содан сәті түсіп, 1985 жылы Халекең Иранның Горган қаласына барып, Исламның үйінде бір ай қонақ болып, Исламның әкесі Ақмұ-

рат қажы ақсақалдың бастауымен басқа ағайындармен де ұшырасады. Ақмұрат қажы Халекеңді Машһад қаласына да қыдыртады. Халекең бір ай қонақ болған соң Исламмен бірге Тегеранға барып, керекті әріп таңбаларын алып Түркияға қайтқан. Стамбұлға барған соң қасиетті Құранның қазақша аудармасын төте жазумен басуға кіріседі. Ислам осылайша Халифа ақсақалдың аудармасының жарыққа шығуына сеп болды. Бұл игі шаруаның екінші баспалдағы Ислам үшін тағы бір сынақ болған еді.

1986 жылдың жазында Ислам Стамбұлға тағы барып, университеттің экономика факультетінің магистратурасына түсті. Сосын сәлем беру үшін Қазақстанға Халекеңе барады. Әңгіме барысында ол Құранның қазақша аудармасы Стамбұлда 1000 дана таралыммен жарық көргенін айта келе, бір томын Исламға ұсынған. Ислам парақтап қараған соң: «Аға! Мәгінде қателіктер бар», – дейді. Халекең де кейбір әріптердің қате басылғанын айтқан. «Не істеу керек? Оны түзететін балалар арабша білмейді», – дейді Халекең қынжылып. Ислам біраз ойланып: «Аға, түзетуге болады. Кітаптың қағазы төмен сорт болғандықтан, қате әріптерді алмаспен қырқып, үстің қара қаламмен қайта жазу керек. Ол әрине көп уақыт алады. Бірақ жасап берейін», – дейді. Халифа ақсақал ризалық көңілмен Исламға алғыс айтты. Тек өкініш білдірген ол: «Кітаптың бес данасын бір жолаушыдан Қытайға жіберген едім», – дейді. Содан Ислам Халекеңнің баласының үйінде тұрып, кітап нұсқаларының барлығын мұқият тексеріп, қате жерлерін түзетіп шыққан. Халекеңнің көңілі тыныш тапты. Бұндай игі шаруаға дәнекер болған Ислам да риза. Содан Ислам Халифа ақсақалмен рухани аға-інідей жақын болып кетті. Тағдыр оларды Қазақстан тәуелсіз ел болған соң, Алматыда жолықтырды. Исламның тәуелсіздіктен бұрын Қазақстанда болғанын айттым.

Сол үшін ол тәуелсіздіктен кейінгі жылдары талай қазақ диаспорасына, тіпті түрік пен Иран азаматтарына жәрдемші, кеңесшілік қызмет көрсетті. Үкімет мүшелері мен жергілікті қазақтар да бұдан қалмай, Исламның игі істерінің шарапатын көрді.

1992 жылы Халифа Алтай отбасымен елге оралған соң, әуелде Алматыдағы «Жетісу» қонақ үйіне тұрды. Ол «балапан басымен, тұрымтай тұсымен» кез болатын. Халекең бірден пәтер береміз деген уәдеге сеніп келген еді. Бұл кезде Ислам Абай мен Қонаев көшелерінің қилысындағы бір бөлмелі пәтерде жолдасы Айманмен тұратын. Әдебиетші, фольклорист Мардан Байділда Исламға жақын манда көрші еді. Ол бірде Исламмен кездескенде, ауруына байланысты алқынып тұрып: «Әй інім! Сіздер бір-біріңізді сыйлайсыздар ма? Ана ақсақал ел деп келіп, Жетісу қонақ үйінде әлі күнге дейін елеусіз жатыр. Сіздердің бір шара қолданайын деген ниетіңіз жоқ», – деді. Ислам аң-таң. «Не істеу керек?» Мардан Байділда: «Не істеу дегенің не? Пәтерінді оншақты күнге ақсақалға бер. Ол кісіге әкім үй беремін деп уәде еткен. Мен оның үй алуы үшін жүгіріп жүрмін. Аман болса, әрі кетсе екі аптада ол іс шешіледі» дейді. Ислам да жымыып «Жарайды аға!» деп Мардан ағасының бетін қайтарған жоқ. Оны естіген Айман келін де қарсы болған жоқ. Сөйтіп, екі аптасы жылға созылып, соңында Халифа ақсақалға үй Самал ауданынан бұйырды. Әр жерді бір паналап жүрген Ислам мен Айман сөйтіп шаңырақтарына әрең дегенде оралды-ау әйтеуір. Ал олардың бұл ерліктері Халифа Алтайдың елге табан тіреп қалуына негізгі де басты фактор болған шығар. Осылай «Ер кезегі үшке дейін» дегендей Ислам Халекеңнің арман жолында үш рет дәнекер болды.

Ислам осылай мейірбан, игі тілекті, кеңпейіл, керек кезде қол ұшын беруге дайын жан екенін тағы бір көрсетті.

Ислам туралы білетіндерімді түйіндей айтар болсам: ол Мырза Хайдар

Дулати, Шәкәрім Құдайбердіұлы және Тұрмағамбет Ізтілеуұлы, түркі тарихы мен әдебиеті, сондай-ақ Иран тарихы мен әдебиеті һәм тілі жайында еңбектер жазды. Ислам тарихы, ұлт тағдыры, ұлттық құндылықтар, қазақ диаспорасы жайлы да елеулі жазбалары бар. Аталған тақырыптар бойынша жүздеген мақалалары жарияланды. Исламды мен еңбекқорлығымен бірге отаншыл, халқын жақсы көретін ізгі ниетті азамат деп білем.

Өзі жақсыға бір кісілік орын бар демекші, ол достары, әріптестері арасында қашанда сыйлы да абыройлы.

2000 жылы мен дипломатиялық қызметтен дін саласына ауыстым. Ислам ініміз Ислам діні мен өркениетін де жақсы білетіндіктен оны Діни басқармаға қоғамдық негіздегі ақылдастар алқасына кеңесші етіп тарттым. Бұл салада ол игі қызмет атқарды.

Ислам Жеменейдің білімі мен біліктілігін дұрыс пайдалана білсек, оның әлі берері көп. Оны біз парсы тілі мен әдебиеті кадрлерін ғана емес, жалпы шығыстану ғылымы бойынша да жас ғалымдар даярлауға пайдалануға әбден болады.

Ислам елімнен алсам, пайда көрсем деп емес, отаныма берсем, пайдам тисе, жұртыма қиналған кезде көмегім тисе дейтін азамат. Исламның сан салалы білімге қол жеткізгені, заман талабы еді. Қазақ тарихының бір дәуірінде Алаш қайраткерлері, барлық ғылыми саланы барынша дамытуға атсалысты. Біз мақтандық. Ислам да барын салып, жан-жақтылықпен бір кеміміздің орнын толтыруға талпынып келе жатқан абзал жан. Ол ешқашан әдебиетті тарихтан бөле қарамаған. «Тарих әдебиетті тудырады, әдебиет тарихтың жаңғырығы», – деп адам баласының әрбір тарихи дәуірінде оның психологиясы мен таным жиегіне көңіл аударып отырады. Сол себептен Ислам Жеменейді білікті тарихшы және әдебиетші ретінде құрмет тұтамын.

Автор туралы: Алматы облысы ішкі істер департаменті Медиа орталығының журналисі.

About the author: Journalist of Media Center of the Department of Internal Affairs of Almaty region.

Об авторе: журналист Медиа-центра Департамента внутренних дел Алматинской области.

Гүлнәр МАҒЗҰМОВА

ҚАЗАҚТЫҢ ҚАЛМАТАЕВЫ

Аңдатпа. Мақала отандық журналистер арасынан тұңғыш рет генерал атағын алған Ауған соғысының ардагері Мұрат Дүйсенбіұлы Қалматаевты еске түсіруге арналған. М. Қалматаевтың Семей (қазіргі Шығыс Қазақстан) облысының Жарма ауданының Мариновка селосында өмірге келгендігін, әкесі Қазақстанның тұңғыш медицина қызметкерлерінің бірі болғандығын және Қазақ КСР ІІМ саяси басқармасының бастығы болған кезінде 1986 жылғы желтоқсан оқиғасы туралы пікірін ашық білдіргендігін дәлелдейді.

Gulnar MAGZUMOVA
KAZAKH-GENERAL KALMATAEV

Summary: The article is dedicated to the memory of the first Kazakh-General among the domestic journalists, a veteran of the Afghan war Murat Duysenbiuly Kalmataev. He was born in the Marinovka village of Zharma district of Semey (now East Kazakhstan) region. His father was one of the first health care workers in Kazakhstan. As the head of the political directorate of Ministry of Internal Affairs of the Kazakh SSR, M. Kalmataev directly expressed his opinion on the event Zheltoksan-1986.

Гүлнәр МАҒЗҰМОВА
ГЕНЕРАЛ-КАЗАХ КАЛМАТАЕВ

Аннотация. Статья посвящена памяти первого казаха-генерала из числа отечественных журналистов, ветерана афганской войны Мурата Дуйсембиновича Калматаева. Родился в селе Мариновка Жарминского района Семипалатинской (ныне Восточно-Казахстанской) области. Его отец был одним из первых медицинских работников Казахстана. Будучи начальником полуправления МВД КазССР, М. Калматаев прямо высказал свое мнение о Желтоксане-1986.

Ауған соғысының ардагері, жалпы саны жиырмадан астам ордендер мен медальдердің иегері Мұрат Қалматаев Қазақстандағы журналистер арасынан шыққан тұңғыш генерал еді. Мұрат Дүйсембіұлының «адам жанының инженері» деп әспеттелетін журналист мамандығын таңдауының түп тамырында ата-анасының бойындағы адам жанына араша түсуге әзір тұратын қасиеттері жатқан сияқты. Ол кісінің әкесі Дүйсембі Қалматаев – Қазақстандағы алғашқы дәрігерлердің бірі-тін. Оның «Дүйсенбі көлі» деп аталатын көлдің емдік қасиетін өзі ашып, соның батпағымен түрлі сырқаттарды емдегені ел аузында қазірге дейін айтылады. Бұл көл күні бүгінге дейін елге шипа болуда.

Бала күнінен әкесінің осындай қайырымды істеріне қанығып өскен әрі жаны шығармашылыққа жақын Мұрат аға мектеп бітірісімен ауыл балалары үшін мәртебесі Алатаумен теңесетін ең мықты жоғары оқу орны – Алматыдағы Қазақ мемлекеттік университетіне оқуға түседі. Қазақтың талай қарымды қаламгерлерін ұшырған журналистика факультетін таңдаған Мұрат ағаның алдына қойған бір-ақ мақсаты болды. Ол – халыққа қызмет ету. Сол мақсатының алғашқы баспалдағы Көкпекті аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы болып сайлануынан басталыпты. ҚазМУ-ды жаңа бітіріп келген жас жігіттің бойындағы жігерімен бірге істің тетігін табуға деген құштарлығын тап басып таныған жергілікті басшылар жастармен жұмысты жандандыруды Мұрат ағаға сеніп тапсырды. Ол комсомолдың бірінші хатшысы жұмысында көйлек киіп, қара галстук тағып шіреніп жүрген жоқ. Қайта жастарға өз ісімен үлгі көрсетіп, ойдағыдай атқарды. Содан кейін бірнеше жыл аудандық «Жұлдыз» («Звезда») газетінің редакторы болды. Жас та болса университетте оқығанымен қатар, көкірекке түйгені көп Мұрат Дүй-

сембіұлы жергілікті басылымның қыруар шаруасының қисынын келтіретін шебер редактор атанды.

Мұрат ағаның бұдан кейінгі еңбек жолы Семей облыстық партия комитетінің ұйымдастыру-партия тұрмысы бөлімінің нұсқаушысы, кейіннен бөлім меңгерушісінің орынбасары қызметімен жалғасты. Бұған дейін КСРО Орталық комитеті жанындағы Жоғары партия мектебін бітірген, әрі нағыз еңбектің қайнаған ортасынан келген Мұрат үшін бұл қызметтерді атқару аса қиынға соқпағаны анық. 1975 жылдан бастап ол Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінде инспектор қызметін атқарса, 1980 жылы Қазақстан Компартиясы Орал облыстық комитетінің хатшысы болып сайланды. Негізгі мамандығы журналист Мұрат Қалматаевтың ішкі істер органындағы еңбек жолы 1983 жылы Ішкі істер министрінің орынбасары – саяси бөлімнің бастығы қызметінен басталды. Еліміздің ішкі тәртібін сақтау жолында жігерлене еңбек ете жүріп, ол генерал-майор дәрежесіне дейін көтерілді.

Милиция генерал-майоры Мұрат Қалматаевтың ауған соғысына қатысуы жайлы айтқанда, қазақ халқының жүрек жарасына айналған Желтоқсан көтерілісіне тоқталмай кетуге болмайды. Мәскеу билігінің Қазақстан Республикасын ширек ғасыр басқарған тұңғырлы тұлға Дінмұхаммед Қонаевты бір-ақ күнде қызметінен алып тастап, оның орнына қазақ деген ел бар екенін шалапұла білетін Колбинді әкеліп отырғыза салуы қазақстандықтар үшін ашық күнде найзағай ойнағандай болды. Дәл сол 16 желтоқсан күні Ішкі істер министрінің орынбасары-саяси бөлімнің бастығы милиция генерал-майоры Мұрат Дүйсембіұлы Қалматаев қызмет бабымен Оңтүстік Қазақстан облысында жүрген. «Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің пленумы болады, соған тезірек жетсін», деген суыт хабардың тегін емес екенін іші сезсе

де, мәселенің мән-жайын ашып айтқан ешкім болмады. Тіптен Алматыға келген соң да аяқ астынан пленум жасайтындай не болғанын түсіне алмады. Жай кезде ұзаққа созылатын пленум бұл жолы өте тез өтті де, бір-ақ мәселе қаралды. Ол – Дінмұхаммед Ахметұлы Қонаевты Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің бірінші хатшысы қызметінен босату. Барлық саналы өмірін Қазақстанды өркендету ісіне арнаған ардақты азаматтың ұзақ жылғы еңбегіне алғыс айтқан да ешкім болмады. Мәскеудің бұл әлімжеттігі оны ауыр ойға қалдырды. Оның үстіне дауыс беруге құқылы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитеті мүшелерінің «Қонаевты орнынан алуға да, оның орнына Ресейдің Ульянов облысының бірінші хатшысы болған Колбинді сайлауға да» бір ауыз қарсылық білдірмеген әрекеттері жан дүниесін құлазытып, маза бермеді.

Мұның арты Желтоқсан оқиғасына ұласты. Ол кездегі Ішкі істер министрі Григорий Князев болатын. Күні бойы алаңға жиналған жастардың алдына шығып сөз сөйлеуге ешкімнің батылы жетпеді. Ең сұмдығы – кешке қарай Барнауылдан, Свердловскіден, Ресейдің басқа да қалаларынан келген әскерлер алаңды қызыл қанға бояды. Мұздай қаруланған жендеттер бейбіт шеруге шығып, үкіметке деген наразылықтарын білдірген қазақтың ұл-қыздарын аямай соқты. Ақ қар, көк мұзда жараланғандарды ыңырсытып машинаға тиеп, белгісіз жаққа әкетіп жатты. Бар билік Мәскеуден келгендердің қолында болды. Олар жастарды мұндай озбырлықтан қорғамақ түгілі қазақ генералдарын мүлде басшылыққа жолатқан жоқ. Іштегі жалындай лапылдаған ашу-ыза жанын өртеп бара жатса да, қолдан келер қайран жоқ. Ал, мына бір оқиғаны көзімен көрген Қалматаевтың қаны басына шапшыды. Бір лейтенант екі жендет сүйреп келе жатқан жігіттің аузынан бар пәр-

менімен тепкенде Мұрат аға да шыдап тұра алмады. Көмекшісі арқылы әлгі лейтенантты өзіне шақыртып алды да, бұл да әлгі лейтенантты құлақ шекеден аямай соқты. Әрине генерал бұл әрекетінің өз өміріне аямай соққы болып оралатынын білмей тұрған жоқ. Бірақ... өзі өмір бойы адал қызмет еткен партияның мына жауыздығы жанын жай таптырмады. Әрине, қазақтың жап-жас жігіттері мен қыздарын көк мұзға жатқызып қойып, тепкінің астына алған желтоқсанның сол бір ызғары жалғыз Қалматаевтың ғана емес, тамырында қазақтың қаны бар әр адамның жанын жауратқанымен, қолдан келер амал болды ма. Алаңға шыққан жастарды «бұзақы, нашақор» етіп көрсету үшін табылған бір айла – милиция қызметкерлерін жарақаттанған кейіпте госпитальға жатқызды. «Жараланғандардың» жағдайын білу үшін госпитальға келген Мұрат аға мұның айла екеніне көз жеткізіп қайтты. Генералдың қайда барып, не істегенін көзден таса етпеген басшылар тасадан тас атуға кірісті. Әсіресе, Мәскеуден келген генерал-полковник Елисов пен Республика Ішкі істер министрі Князов ашық жаулыққа көшті. Олар тіптен Қалматаевтың әр қадамын аңдытып, телефонын да тындатқызды. Бір абыройы – ешкім оның жұмысынан мін таба алмады. Ал Одақтық Ішкі істер министрлігі саяси басқармасының бастығы генерал-лейтенант Гладышов қоңырау шалып, қызметі тұрмақ өзінің ата-жұрты Қазақстаннан кетуін бұйырғанда Қалматаев таңғалған жоқ. Бұл кезде оған ұлтшыл деген айдар тағылып та қойған.

Билік енді генерал Қалматаевтан қалай да құтылудың жолын, оны Ауғанстандағы қырғын соғысқа жіберу арқылы тапқан сияқты. Сөйтіп, «1986 жылғы желтоқсан оқиғасы кезіндегі ісі партияның саясатына дәл келмейтін» милиция генерал-майоры Мұрат Дүйсембіұлы Қалматаев 1988 жылдың қаңтар айын-

да Ауғанстаннан бір-ақ шығады. Бірақ, «ажал келмей жан шықпас, қысыр сөзден мән шықпас» деген рас екен. Жат жерде оған бұйырған қызмет – КСРО Ішкі істер министрлігінің ауған царондойларының кеңесшісі болды. Қызметі салмақты болғанмен, оқ пен оттың ортасында жүруіне тура келді. Мұрат ағаның қанымен біткен бір асыл қасиеті – қандай басшылық қызмет атқармасын жайлы жерде жайбарақат отыра алмайды. Мұнда да оның басқа елдерден келген кеңесшілер сияқты сырттан бақылап отыруына болар еді, бірақ Мұрат Дүйсембіұлы уақытының көбісін ату алаңында өткізді. Тыным таппай жүріп небір қаруды қолында ойнатты. Көп ұзамай тікұшақпен таудағы батальондарды аралауға шықты. Бір қорқыныштысы мұнда тыныштыққа мүлгіп тұрған тау ішінде аяқ астынан атыс басталып кетеді. Осындай бір шабуыл кезінде Мұрат аға қатты жараланады. Ол мінген БТР минаға түсіп, аузы-мұрны жоқ мұздай темірдің ішінде қалып қойды. Ажалы жоқ екен, артынан келген құтқарушылар аман алып қалғанымен, сол қолы мен аяғы жұмыс істемей қалыпты. Госпитальда

жатып емделгенімен саусақтары сауыға қоймады. Дәрігерлер «мүгедектік беріп, елге қайтарамыз» деп еді, елге мүгедек генерал болып қайтқысы келмеді.

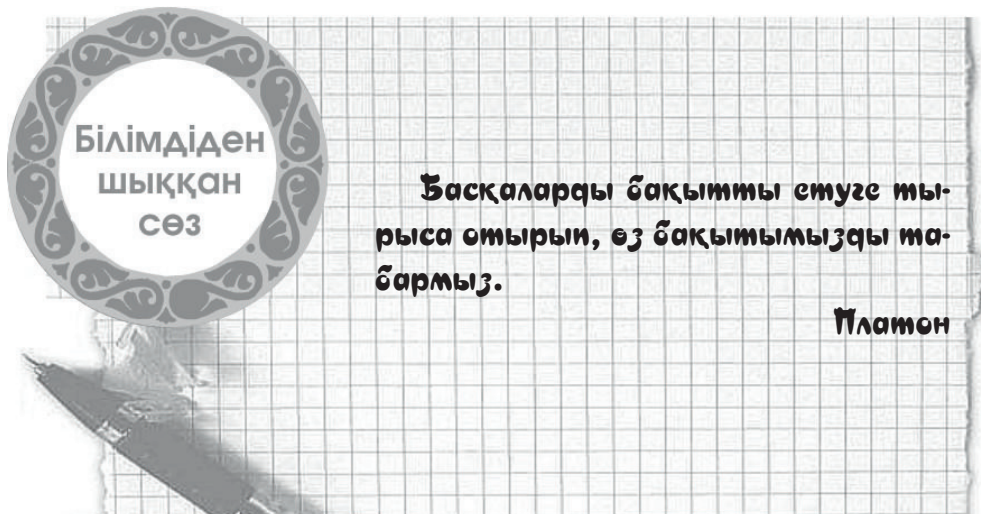
Ажал аузында жүрген күндер бір жылдай уақытқа созылды. Егер 1988 жылдың аяғында Ауғанстандағы кеңес әскерлерін кері қайтару туралы жарлық шықпағанда қазақ генералының жат жерде қанша жүрері белгісіз еді.

«Сүйегі жат жерде қалсын» деген қараниеттілердің қарғысынан аман қалып, елге оралған Мұрат аға біраз уақыт үйінде жұмыссыз жатты. Мұндай үнсіздік қанша жерден жанын жараласа да, ең ауыры Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің екінші хатшысы Марат Меңдібаевтың өмір бойы партия үшін, халық үшін еңбек еткен, қажырлы еңбегінің арқасында генералдыққа дейін жеткен мұның тағдырына немкетті қарағаны болды. Қызмет сұрап алдына барғанда жат жерде қазақ генералының мәртебесін абыроймен қорғап келген, ең бастысы ажалдан аман келген білдей бір азаматқа қолдау көрсетудің орнына суық қабылдап, сұлық шығарып салғаны, басшысымақ Колбиннің: «Сен тірі ме едің?» дегені, Ішкі істер министрі Князевтің «жұмыс жоқ» деп сылтауратуы жүрегіне үлкен салмақ салды. Бірақ халқым деп жүрген азамат бұл сыннан да өтті.

Өзіне деген осыншалықты немқұрайдылықтан шаршап жүргенінде Семей облыстық ішкі істер басқармасының бастығы болып тағайындалды. Қылмыстың өршіп тұрған кезінде бүтіндей бір облыстың қылмыстық ахуалын жақсарту шебер басшының ғана қолынан келері хақ. Қандай да бір проблеманы шешу үшін адам соның ортасында болуы керек, көзбен көруі керек екені қандай қажет болса, қанқұйлы қылмысты ашуда да осы әрекет ауадай қажет. Мұрат Дүйсембіұлы облыстық ішкі істер басқармасының тізгінін қолына алысымен қылмысты ашу үшін түн қатып жүретін қатардағы жедел

уәкілдермен сан рет қылмыскердің соңына бірге түсті. Жар құлағы жастыққа тисе де рацияны жастанып жататын мазасыз күндердің жемісі аз болған жоқ. Көп ұзамай Семей облысы қылмыстың алдын алу және ашу жағынан алдыңғы қатарға шықты. Генерал-майор Мұрат Қалматаевтың тәртіп сақшылары мен халықтың арасына салған алтын көпірі талай тағдырды қылмыстан құтқарды. Облыс халқы оның уақытпен санаспай күндіз-түні атқарған тынымсыз еңбегін елеп, әрі оның іскерлігіне үлкен сенім артып, республика Жоғарғы Кеңесінің депутаттығына ұсынды. 1-2

емес бақандай 12 адаммен бәсекеге түсу оңай болған жоқ. Мұрат Дүйсембіұлы бұл таласта тамаша жеңіске жетіп, басым дауыспен Жоғарғы Кеңес депутаты болып сайланып, Құқықтық реформа және заңдылық жөніндегі комитеттің төрағасы болды. Өмір жолы ұрпаққа үлгі болар өнегемен өрнектелген, ұлтын жанындай жақсы көретін абзал аға да мына пәни жалғаннан өтті. Алдағы қыркүйек айындағы 80 жылдығына жетпей үлкен жүрек тоқтады. Генерал-майор Мұрат Дүйсембіұлы Қалматаевтың есімін қадірін білетіндер ешқашан ұмытпайды.

Об авторе: доктор исторических наук, профессор КазНУ им. аль-Фараби, академик Международной Академии информатизации.

About the author: doctor of historical sciences, professor of al-Farabi KazNU, academician of International Informatization Academy.

Автор туралы: тарих ғылымының докторы, әл-Фараби ат. ҚазҰУ профессоры, Халықаралық ақпараттандыру академиясының академигі.

Сауле БАРЛЫБАЕВА

Об авторе: почетный работник образования РК, член-корреспондент Международной Академии информатизации.

About the author: honorary worker of education of RK, corresponding member of International Informatization Academy.

Автор туралы: ҚР білім беру ісінің құрметті қызметкері, Халықаралық ақпараттандыру академиясының корреспондент-мүшесі.

Лаура БАРЛЫБАЕВА

РОДНАЯ КРОВЬ

Аннотация. Авторы повествуют о духовной преемственности казахской интеллигенции на примере самоотверженно любящей Отчизну семьи Барлыбаевых. На конкретных примерах и фактах они убеждают читателей в том, что гражданственность, любовь к Родине, человеколюбие передаются от старшего поколения к младшему как бесценное наследие.

Saule BARLYBAEVA, Laura BARLYBAEVA
KINDRED BLOOD

Summary. The authors tell of the spiritual continuity of Kazakh intellectuals, on the example of selfless loving the motherland Barlybaev family. On concrete examples and facts they convince readers that citizenship, love of the country, humanity are passed on from the older generation to the younger one as a precious heritage.

Сауле БАРЛЫБАЕВА, Лаура БАРЛЫБАЕВА
ТЕКТІДЕН ТЕКТІ ТУАДЫ

Андатпа. Авторлар қазақ зиялылары ішінде ерекше орны бар Барлыбаевтар әулетінің елі үшін ерлікке толы өміріндегі рухани сабақтастықты бірінің пікірін бірі толықтыру арқылы жеткізеді. Азаматтық патриотизм, отансүйгіштік сезім, адамдарға деген іңкәрлік атадан балаға жалғасып отырғанын нақты деректер мен айғақтар арқылы дәлелдейді.

Земля наших предков – благословенный Баянаул, подаривший Отчизне Бухар-жырау, Султанмахмута Торайгырова, Каныша Имантаевича Сатпаева, Шакена Айманова. О прапрадеде Барлыбае знаем, что был он авторитетным человеком в степи, волостным правителем, которому Мухтар Омарханович Ауэзов в эпопее «Путь Абая» посвятил несколько строк, описывая уклад казахов в XIX веке. Дети и потомки Барлыбая еще до революции получили светское образование, учились в российских городах.

Дед – Барлыбаев Хабиб Актаевич – один из первых ученых-медиков советского Казахстана, работал в медицинском институте заведующим кафедрой внутренних болезней, активно участвовал в организации Казахского филиала Академии Наук СССР – Института краевой патологии. Был известным врачом-клиницистом. Большое значение придавал непрерывной связи науки и практики, поэтому свою деятельность в Казахском Государственном медицинском институте сочетал с работой главврача в больнице Совнаркома КазССР (позже – больница Совета Министров Каз.ССР, ныне Центральная клиническая больница управления делами Президента Республики Казахстан).

Учитывая выдающуюся врачебную деятельность Хабиба Актаевича, Правительство Казахской Республики поручило ему специальное наблюдение за здоровьем первого секретаря ЦК Компартии Казахстана Ж. Шаяхметова и прославленного акына Жамбыла.

Дом Барлыбаевых как гостеприимный шанырақ был открыт ученым и писателям, поэтам и музыкантам. Здесь царил атмосфера демократизма в общении, высокая духовность, красота и глубина мыслей, которыми щедро делились собеседники: Каныш Сатпаев, Мухтар Ауэзов, Калижан Бекхожин, Евгений Брусиловский, Канабек Байсеитов. Споры о поисках истины во

благо народа заканчивались далеко за полночь. Это были годы становления их дружбы. Интеллигент по моральным принципам, Х.А. Барлыбаев сам был непререкаемым авторитетом для современников.

Наш отец – Хатият Хабибович Барлыбаев родился 17 февраля 1922 года в Баянаульском районе Павлодарской области. В 1940 году окончил Алма-Атинскую среднюю школу № 10 и поступил в Военно-морское училище им.Молотова в городе Пермь.

Во имя Победы

В годы Великой Отечественной войны Х. Барлыбаев воевал на Черноморском флоте летчиком морской авиации. Ему надлежало взлетать с боевых кораблей, чтобы бомбить вражеские объекты. Он участвовал в обороне и освобождении городов-героев Керчь, Новороссийск. И Малая Земля – тоже частица Родины на Украине, которую с честью отбил от гитлеровцев и сохранил для потомков казах из Баянаульской степи Хатият Барлыбаев. Это были вехи его героического подвига. А потом в 1944 году с высоты птичьего полета он охранял воздушное пространство над Ялтой, где проходила конференция глав трех держав: Сталина, Черчилля, Рузвельта, решающих судьбу мира.

Летный полк Х. Барлыбаева занимался разведкой и охраной кораблей, нанося бомбовые удары по дислокации противника. Самолет Хатията Барлыбаева также барражировал над Венгрией и Румынией. Здесь, на фронте, вступил в ряды Коммунистической партии. За время службы в Советской Армии Барлыбаев Хатият Хабибович награжден Орденом Красной Звезды, Орденом Великой Отечественной войны и медалями ВОВ.

Лаура:

– Любимой песней отца была «Самое синее в мире Черное море мое». Я спрашивала: «Почему синее море может быть черным?» Отец отвечал: «Мо-

ре всегда черное, каким бы синим оно не было».

Опасность навсегда остаться в пучине Черного моря грозила, когда подбили его самолет.

– Кругом соленая вода и неоткуда ждать помощи. Продержались чудом. В холодной воде. Спасение пришло с нашей подводной лодки.

В 1944 году знаковым событием в семье Барлыбаевых был приезд с фронта на побывку сына Хатията, который служил в морской авиации на Черноморском флоте. Накануне Хатият прислал домой весточку – групповую фотографию с сослуживцами. Фото было маленькое, изображение лиц на нем и того меньше. Чтобы как-то выделиться, Хатият обвел себя черным карандашом. Мать Жамал запричитала, хватаясь за сердце, и, только прочитав письмо о предстоящем отпуске, всем стало легче. Младшие дочери Хабиба – Надя (Адияш) и Коллонтай – сочетали учебу в школе с работой в госпиталях, ухаживая за ранеными воинами. Им не терпелось встретиться с братом.

Родители устроили большой той. Вся Алма-Ата знала о радостном событии в семье Барлыбаевых, в котором принимали участие Каныш Сатпаев, Карим Мынбаев, Абикен Бектуров, Аликен Маргулан, Ишимбай Каракулов, Камель Нурмаков, Габит Мусрепов, Танырберген Садыков, Абдильда Тажибаев, Курманбек Джандарбеков. Много песен в тот вечер пела Куляш Байсеитова. Поднимались тосты за Победу, за родителей и за скорейшее возвращение с войны.

Сауле:

- «Бессмертный полк» в Казахстане проводится уже третий год, численность его участников возросла с двух до 20 тысяч человек. Это движение уже сегодня охватывает 61 государство и более 500 городов на территории СНГ. Несмотря на то, что в этом году 9 мая в День Победы в Алматы с утра шел морозящий дождь, который перешел в

Дедушка Х.А. Барлыбаев

настоящий ливень, никто из идущих в колонне бессмертного полка не дрогнул, не покинул шествие.

Лаура:

- Говорят: «Дети – наше будущее». Нет! Родители – наше будущее. Без Победы наших родителей над фашизмом не было бы нас и мира вокруг.

Сегодняшние родители – это поколение, рожденное в независимом Казахстане. Они растят детей, воспитывают малышей. Они определяют вектор развития нашей страны. Потому мы всегда в неоплатном долгу перед родителями.

Культуру в массы

После демобилизации из рядов Советской Армии Барлыбаев Хатият Хабибович с 1946 года работал инструктором, затем ответственным организатором ЦК ЛКСМ Казахстана. Так началась его гражданская жизнь. Окончил двухгодичную партийную школу при ЦК Компартии Казахстана и был направлен в Алма-Атинский обком партии. Видя, что молодой человек умеет свежо и масштабно мыслить,

ему предложили должность инструктора школ и вузов. В 1952 году окончил факультет журналистики КазГУ им. С.М. Кирова и в 1961 году Высшую партийную школу при ЦК КПСС. 17 февраля 1964 года решением Совета Министров Каз.ССР был назначен начальником Главного управления культурно-просветительских учреждений Министерства культуры Казахской ССР... Сухие строчки автобиографии... За ними – целая жизнь.

Барлыбаев Хатият Хабибович сразу попал в хорошие руки наставников. Главой Министерства культуры Казахстана был истинный патриот, человек высочайшей культуры и образованности – Ильяс Омаров, а Всесоюзным министром – Екатерина Фурцева, для которых интересы народа – не пустой звук. И не личное обогащение стимулировало жизнь Х.Х. Барлыбаева, когда людьми двигали две силы – самоотверженный труд и вера в счастливое будущее. «Понастоящему богат тот, кто удовлетворен своей жизнью, а в ней главное – служение людям», – говорил он.

Работая в Министерстве культуры, отец повседневно ощущал масштаб многогранной личности Ильяса Омаровича Омарова, обилие его знаний и интересов, который поддерживал бескорыстное подвижничество во имя казахской национальной культуры, науки и литературы. Х.Х. Барлыбаев впитывал в себя все самое лучшее из того, что познавал.

- «Какая адская работа – объединять людей, – говорил Ильяс Омарович. – Здесь нужны ум, воля, смекалка, хитрость. А в самом основании все этого должна лежать глубокая любовь к людям и уважение их достоинства. Но когда люди организованы, и их деятельность направлена на благородное дело – это чудодейственная сила».

Лаура:

- Часто представляю те незабываемые драгоценные мгновения общения с отцом, которые вытекают из

памяти короткими эпизодами, фразами, ситуациями. Они как кружева цепляются одно за другое, выписывая необычные орнаменты.

Год 1967 – 50-летие Октябрьской революции. В Алма-Ате проходил Республиканский смотр самодеятельных театральных коллективов на звание «Народный театр». Председателем жюри был мой отец. В течение нескольких дней вместе с видными театральными режиссерами А.М. Мамбетовым, Р.С. Андриясяном комиссия Министерства культуры просматривала театральные постановки из разных областей республики. Мне было 12 лет, и отец охотно брал меня с собой в театр им. М. Лермонтова, где проходил этот смотр. Родители старались обогатить жизнь своих детей событиями и впечатлениями. Честно скажу, репертуар был небогатый. Постановки Всеволода Вишневского «Оптимистическая трагедия» и «Бронепоезд-1419» демонстрировали, наверное, 80% всех самодеятельных коллективов (дата обязывала). Я уже знала все реплики, мизансцены и наблюдала за нюансами игры артистов, как самозабвенно вживались в роль, как передавали дух революционной эпохи.

Самодеятельности в то время уделялось огромное государственное значение. Сколько самородков открыли подобные мероприятия! На заводах и фабриках, в школах и вузах создавались кружки, которыми руководили профессиональные деятели искусств.

Уже позже, поступив на журфак, участвовала в самодеятельности в бытность незабвенного ректора КазГУ им. С.М. Кирова У.А. Джолдасбекова. С нами работали народный артист Каз.ССР Байгали Досымжанов, заслуженные артисты балета Галина Сидорова и Абдурахим Асылмуратов. Той насыщенной студенческой поры не забыть никогда. А любовь к сцене и искусству привил именно отец – Хатият Барлыбаев.

За 25 лет деятельности Х.Х. Барлыбаева в сфере культуры улучшилось культурное обслуживание населения республики, совершенствовалось развитие клубного и библиотечного дела. Многие народные коллективы стали демонстрировать свое творческое мастерство не только в городах Союза, но и в зарубежных странах.

Помню ажиотаж и напряженную обстановку в связи с подготовкой к поездке в Шушенское к 100-летию В.И. Ленина. Тогда казахстанские мастера создали на основе всех минералов, найденных в Казахстане, огромное панно электрификации всей страны. Эта работа получила грамоту Совета Министров СССР.

Х.Х. Барлыбаев не раз делом доказывал, что является превосходным организатором, умеющим блестяще вести переговоры, бесконфликтно решать спорные вопросы. Ему доверяли возглавлять делегацию Казахстана для участия в Декадах республики в Молдавии, России, Армении, Литве и Латвии. Не забуду его рассказа о поездке наших деятелей культуры в Армению. Центром внимания в поездке был любимец народа – Гарифулла Курмангалиев, благодаря своим шуткам и искрометному, только ему присущему исполнению песен, когда он подмигивал и прищелкивал языком. Своей неподражаемой мимикой Г. Курмангалиев не оставлял никого равнодушными: ни тех, кто не раз слышал его пение, ни тех, кто впервые для себя открывал казахского исполнителя. Все буквально укатывались со смеху, слушая его песню «16 девушек». Вагон сотрясаясь от гомерического хохота пассажиров, а не от движения поезда. Когда на конечном пункте назначения все вышли из вагона, началась суматоха: среди артистов не было звонкоголосого певца. Оказалось, уснув после всех положительных эмоций, устав от всеобщего внимания, Гарифулла проехал станцию. Его

*Папа с внуками
Аянном и Айгерим*

разбудили на границе с Турцией. Отец любил Гарифуллу Курмангалиева, который был не только высококлассным артистом, но и очень порядочным и щепетильным человеком. Слушая его пение, итальянские специалисты просили разрешения сделать слепок его гортани, как «инструмент» великого тенора.

Сауле:

– С этой фотографии глядят просветленные лица. На небольшом возвышении, облокотившись о землю, расположились аульчане, среди которых улыбающийся 20-летний Шакен Айманов. Эта фотография была сделана 12-летним сыном Хабиба Актаевича – Хатиятом, которому Барлыбаев впервые подарил фотоаппарат. Крепко закрепив объектив аппарата, сам мальчишка бросился к Айманову, чтобы успеть запечатлеть и себя среди взрослых. Уже будучи знаменитым театральным деятелем, режиссером, Шакен Кенжетевич не раз вспоминал и эту фотографию, и его юного автора. Возможно, благодаря дружбе с мастером Хатият пронес любовь к сценическому искусству, не пропускал ни одной премьеры. Он с интересом наблюдал и радовался победам старшего земляка, который в 1933 году приехал в Алма-

Ату и был принят в труппу Казахского театра драмы, а с 1947 по 1951 год был его главным режиссером. Блистательное актерское исполнение в театральных постановках, а затем и в кино принесли ему славу и звание Лауреата Государственной премии в 1952 году и народного артиста СССР в 1959 году.

Много лет проработав в Министерстве культуры, Хатият Барлыбаев не переставал восхищаться и ставить в пример яркость психологической характеристики ролей Шакена Айманова, среди которых лучшие Ахан-сере, Кобланды, Тихон в «Грозе» А. Островского, Петруччио, Отелло Шекспира, в кинофильмах «Жамбыл», «Керим», «Алдар Косе».

Заветы отца

Лаура:

—С большим усилием Х.Х. Барлыбаев убедил приехать из Ленинграда молодого композитора и дирижера Тимура Мынбаева, чтобы тот занял дирижерский пульт Театра оперы и балета им. Абая. Наставлял его учить родной язык. Хатият Хабибович не забыл, как отец Тимура – Карим Мынбаев и Каныш Имантаевич Сатпаев провозжали в последний путь нашего деда – Хабиба Актаевича Барлыбаева, заслуженного врача, заслуженного деятеля науки Казахской ССР. Глубокая любовь к своим корням заставляла отца помогать обрести это же чувство другим людям.

Сауле:

— Как драгоценная реликвия хранится в семье книга «История государства иранского», подаренная отцу зятем последнего шаха Ирана Реза Пехлеви. Твердо убежденный в том, что книга – основа культуры, наш папа активно участвовал в развитии библиотечного дела в Казахстане, организовал научно-методический Центр, пытался возвести библиотековедение на научную основу. Видел в библиотекарях не просто консультантов, а высококлассных

специалистов по поиску нужной информации, ратовал за финансирование сельских библиотек. Мечтал о соединении традиционных и новейших форм хранения и систематизации знаний. Его дело сегодня продолжают ученики и последователи Роза Бердигалиева, Софья Раева.

Отец был свидетелем рождения Государственного Ансамбля классического танца Каз.ССР в 1967 году. Он говорил: «Булат Аюханов доказал, что тело столь же выразительно, как и слово. А иногда и больше. Вселить в себя всю красоту и гармонию человеческого духа в танце – вот смысл большого артиста».

Решая различные проблемы, связанные с созданием своего коллектива, Булату Газизовичу Аюханову приходилось неоднократно обивать пороги Министерства. И лишь в кабинете Х.Х. Барлыбаева он чувствовал себя свободно и достойно. Здесь не было узаконенного чванства партийных чиновников и пренебрежения к людям искусства. В Хатияте Хабибовиче он отмечал глубокую порядочность, ответственность, широкий интеллект и поражался многолетнему постоянству Х. Барлыбаева (17 лет работы в отделе) при обычной кадровой лихорадке, царившей в Министерстве. Действительно, министры приходили и уходили, а Х.Х. Барлыбаев оставался. Его ценили за глубокое знание своей сферы деятельности культурно-просветительские учреждения, библиотеки, самодеятельные народные театры, сельские передвижные кинотеатры, автолавки и прочее, прочее, прочее, без чего невозможно было представить культурную жизнь республики тех лет.

Под сильным впечатлением от балетов Государственного Академического Театра Танца Республики Казахстан мы с Лаурой наконец осмелились взять интервью у его 78-летнего бессменного руководителя Булата Аюханова. 2 июня

2016 года состоялась наша встреча. Увидя нас, Булат Газизович воскликнул: «А, Барлыбаевы, дети нерасстрелянной интеллигенции!» И эта, произнесенная с нежной теплотой фраза сразу обезоружила своей парадоксальностью, ироничным юмором и огромным человеческим обаянием мэтра балетного искусства. Затем, при смене дислокации натуральных съемок, его беспокойство: «Где Барлыбаевы?». Слышать от мэтра: «Барлыбаевы!» – было так приятно. Личный магнетизм балетмейстера, его харизма и наша заинтересованность совпали. Душевный контакт состоялся. Мы почувствовали, что необходимы ему так же, как и он нам. И так хотелось, чтобы разговор не кончался, а общение продолжалось бесконечно. Мы счастливы, что успели с ним поговорить по душам, успели протянуть ниточки от его сердца к своему.

Благодарим отца за нашу дружбу с великими людьми, как Булат Газизович Аюханов, Амен Абжанович Хайдаров, Софья Кумаровна Раева, Диас Ильясович Омаров, пиетет перед которыми достался нам по наследству.

Лаура:

– Существовали традиции обедов и ужинов, когда все собирались за большим столом. Всегда отмечали праздники, дни рождения. Часто, когда

встречали гостей, перед тем, как сесть за накрытый дастархан, папа уводил приглашенных в комнату, где в проигрыватель ставил любимую пластинку с оперой «Биржан-Сара», с создателями которой общался и дружил. Он верил, что ничто не обогащает душу так, как теплое и чуткое отношение друг к другу и классическая музыка.

Сауле:

– Благодородство чувств, стремление к знаниям, открытость к людям – мы впитали в себя. В семье существовала атмосфера, которая как бы была пропитана особым отношением к детям, пониманием, их радости и горести следует принимать серьезно. Где им не хватает сил, мы, взрослые, должны поддержать их. А где нам изменяют наши – они помогут нам своей любовью. Недаром любимым выражением «бати» (как любя называли отца в семейном кругу) было: «Вся семья вместе – и душа на месте!»

Лаура:

– Много позже смерти отца я случайно обнаружила «Рабочую тетрадь», почти ничем не отличающуюся от обычной школьной. Обычный трафарет в 24 листа, если бы он не был пронумерован и опечатан сургучной печатью за подписью заведующего особым сектором ЦК КП Казахстана. Такие

Сауле, Лаура
с Болатом
Аюхановым

чистые тетради под грифом «Совершенно секретно» раздавали с учетом возврата в секретную часть ЦК Компартии Казахстана. Но мой отец на чистых листах решил начать писать свои мемуары. Когда я увидела его до боли родной почерк, меня словно веткой задели по глазам, толкнули в сердце. Это был знак, как предупреждение, наказ передать его информацию дальше, озвучить его мысли, но уже через свое преломление, свое понимание отца. Скупые строчки, конспективный характер его рукописного стиля скрывал целые пласты времени, бездну эмоций и впечатлений, а главное, юмор, без которого невозможно представить папу. Мне кажется, что только человек, много переживший и много понявший в этой жизни, может быть таким человеческим и обладать огромным чувством юмора, чтобы на негативные явления времени смотреть отстраненно, с иронией, с насмешкой над собой. Эта характерная черта отца и его сестер – Надежды и Коллонтай – неистребима. Как пример высокой степени духовности.

На рассвете, перед последним вздохом папа накрыл своей щедрой рукой руку еще спящей любимой супруги Розы Абдулловны Батырбековой, словно благодарил за совместно прожитые годы. Он ушел рано утром 8 марта 1991 года, в день рождения мамы, чтобы всегда в Женский праздник мы вспоминали о нем. Его глаза были закрыты, а сердце распахнуто.

Хатият Хабибович многое успел в этой жизни. С честью сражался на фронте, защищая великую Родину. Достоинно представлял Казахстан как руководитель делегаций за рубежом. Был образцовым лектором общества «Знание», его лекции отличались актуальностью проблем и общедоступностью восприятия. Открывал таланты, клубы и театры в самых отдаленных сельских

районах. Воспитал не одно поколение своих последователей: библиотекарей, методистов, культпросветработников. И его дети и внуки следуют семейным заповедям Х.Х. Барлыбаева: «Необходимо трудиться; просто так в этой жизни ничего не дается. Чтобы чего-то достичь, необходимо вкладывать всего себя, всю свою душу. Руководствуйтесь в своих поступках разумом, но не теряйте душевной чистоты, простой сердечности», – говорил папа, как бы благословляя во взрослую дорогу по жизни. Заложенные в детстве ценности формируют стремления, определяют цель.

Мы передадим следующему поколению: дедушкины рассказы, боевые награды и, наверное, самое главное, чему научила наших предков жизнь, – умение ее ценить. Не важно сколько дней в твоей жизни, важно сколько жизни в каждом прожитом дне!

Что выделяет Барлыбаевых среди профессионалов, так это аристократизм и благородство. Как же словами передать эти качества? Манеру общаться с людьми с огромным уважением. Когда окружающие будто подтягиваются рядом с ними, не позволяя дурным мыслям засорять голову, а становиться лучше, требовательнее к себе. О таких говорят: «Хороших корней человек». Качественное начало вобрали они от родителей, от всех предшественников из дальних времен.

Если в каждой семье есть личности, как стойкий хребет, несгибаемый остов, вобравший в себя все самое лучшее, что приобретено предыдущими поколениями, дающие опору, жизненную силу смене, вновь входящих в мир людей, каким же золотым запасом должно обладать наше общество, чтобы стать могучим и сильным государством, имя которому Республика Казахстан.

Ги де МОПАСАН

АЛҚА

Андатпа. 1884 жылы жазылған «Алқа» әңгімесі оқырманды көркем шығармаға жаңа көзқараспен қарауға мәжбүр ететін тосын оқиғалы қысқа әңгіменің тамаша үлгісі болып табылады. Өз новелласында Мопассан мүмкіндік пен тілектің сәйкеспесуі, адамның рухани дүниесінің оның өмір сүру жағдайына үйлеспесуі, адамның әлсіздігі мен әлеуметтік тұрғыдан табысты адамдар алдындағы қорқынышы сияқты өмірлік мәселелерді алға тартады.

Guy de MAUPASSANT NECKLACE

Summary. Written in 1884 the story «Necklace» was a fine sample of the short story with a twist ending making the reader to comprehend the narration in a new light. In the short story Maupassant raised several vital problems at once: the conflict of desires and opportunities, discrepancy of the spiritual organization of the person to social conditions of his existence, human weakness and fear before more socially successful people.

Ги де МОПАСАН ОЖЕРЕЛЬЕ

Аннотация. Написанный в 1884 году рассказ «Ожерелье» явил собой прекрасный образец короткой истории с неожиданной концовкой, заставляющей читателя по-новому осмыслить художественное повествование. В своей новелле Мопассан поднял сразу несколько жизненных проблем: конфликт желаний и возможностей, несоответствие духовной организации человека социальным условиям его существования, человеческую слабость и страх перед более успешными в социальном плане людьми.

Автор туралы: толық аты-жөні — Анри-Рене-Альбер-Ги де Мопассан (фр. Henry-René-Albert-Guy de Maupassant); 1850—1893) — ірі француз хикаяшысы. Тосын оқиғамен аяқталатын әңгіме жазу шебері («Алқа», 1884). Мопассан қаламынан сондай-ақ 9 роман өмірге келді.

About the author: full name is Henry-René-Albert-Guy de Maupassant (1850—1893). Greatest French short-story writer. Master of the story with surprise ending («Necklace», 1884). Author of six novels.

Об авторе: его полное имя — Анри-Рене-Альбер-Ги де Мопассан (фр. Henry-René-Albert-Guy de Maupassant); (1850—1893), крупнейший французский новеллист. Мастер рассказа с неожиданной концовкой («Ожерелье», 1884). Из-под пера Мопассана вышло также шесть романов.

* * *

Ол шенеуніктер отбасында тағдырдың тәлкегімен дүниеге келген, көркімен көз тарттырар сүйкімді бойжеткендердің бірі еді. Оның жасауы да, болашаққа деген үміті де, өзін таныта қоятындай ешқандай мүмкіндігі де болмағандықтан, ауқатты, дәулетті адамның өзін сүйіп, үйленуі екіталай еді, сондықтан халыққа білім беру министрлігінің кіші шенеунігіне тұрмысқа шығады.

Сәнді киім-кешекке ақшасы болмағандықтан ол қарапайым киінетін. Бірақ өзін бақытсыз, бейшара сезінетін, өйткені әйелдер үшін тап та, тек те жоқ, олар үшін тектілік – әсемдік, назды сұлулық пен тартымдылық. Тек өздеріне ғана тән алғыр ақыл мен талғам – халықтың қыздары мен ақсүйек бикештері теңестіретін жалғыз иерахия болатын.

Ол өзін әдемі өмірге, сәнді – салтанатты өмір сүруге жаралғанмын деп санайтындықтан, үнемі қайғыратын. Ол өзінің кедейлігіне: жұпыны, жалаңаш қабырғаларға, көп отырғаннан тозығы жеткен орындықтарға, оңып кеткен пердеге қарап күйзелетін. Осы ортаның әйелі байқамайтынның бәрі оны азапқа салып, зығырданын қайнататын. Өздерінің қарапайым ғана шаруашылығына апаратын жіңішке жолды көрсе болды, азапқа салынып, өкініп, орындалмас арманның құшағына енетін. Түсінде шығыс маталармен тысталған, көне қоладан жасалған биік шамдалдары жарқырап тұрған, колорифердің бойынды балқытатын ыстығынан жұмсақ орындықта мүлгіп отырған, жібек шұлық киген айбынды малайлары бар қабылдау бөлменің үнсіз тыныштығын көретін. Оның түсіне кішкене үстелдері болғасын адам естімеген көне ұсақ-түйек әшекей бұйымдардан самсап тұрған, тысталған кең салондарды, сағат бесте көрсеткен ықыласы қай әйелге де жағатын жақын

ер адамдарды шайға қабылдайтын, иісі жұпар аңқыған қонақ бөлмелері кіретін.

Ол үстіне осыдан үш күн бұрын ғана төселген дастарханы бар үстелде күйеуіне қарама-қарсы отырғанда, күйеуі ыдыстың қақпағын ашып:

– Ә, қырыққабат қосылған сорпа ғой! Бұдан жақсы не бұйырушы еді?! – деп қуанышпен хабарлағанда, ол түскі асты жарқылдаған күміс ыдыстар, қабырғалары ерте заман қаһармандары мен таңғажайып орманның ертегідегідей құстармен әсемделген тұскілем туралы, нәзік фарфор ыдыстарға салынған дәм туралы, форельдің қызғылт етін немесе шілдің қанатын шанышқымен түртіп отырып, құлағына сыбырлаған сыпайы сөздерді жұмбақ жымыып қойып қабылдауды армандайтын.

Оның сәнді киімі де, әшекейлері де, ештеңесі жоқ еді. Ол тек соны ғана қалап, өзін сол үшін жаралғанмын деп есептейтін. Ол бәріне ұнап, өзгелерді еліктіргісі келді және басқа әйелдер оған қызғанышпен қарайтындай ортада шалқып жүргенді қалады.

Анда-санда ол монастырда бірге тәрбиеленбеген бай құрбысына баратын. Алайда, сол құрбысының үйінен келген бойда қайғыратыны соншалық, тіпті ол жерге бұдан былай аяқ баспауға ант беретін. Күні бойы ол күйініштен қан жұтып, өзін-өзі аяп, зарығып-торығудан көзге жас үйіретін.

Бір күні кешке күйеуі үйге шат көңіл-күймен оралып, жұбайының қолына үлкен конвертті ұстатты.

– Мынаны ал, – деді ол, – бұл – саған тартуым.

Ол конвертті тез жыртып тастап ішінен тілдей қағазды алды, онда былай деп жазылған еді:

«Халыққа білім беру министрі және Жорж Рампонно ханым Луазель мырза мен ханымнан 18 қаңтарда, дүйсенбі күні кешке министрлікке қонаққа келулеріңізді өтінеді».

Күйеуі оны қуана құптар деп күткен еді, алайда әйелі шақыруды ызалана үстелдің үстіне лақтырып жіберді.

– Бұл маған не үшін керек, айтшы, не үшін?

– Қымбаттым, мұның қалай, мен сені қатты қуанады ғой десем? Сен ешқайда шығып жүрген жоқсың ғой, ал бұл – тамаша мүмкіндік, тамаша. Мен бұл шақыруды сондай қиындықпен алып едім. Ол жерге көбісі барғысы келгенмен, бәрін бірдей шақырмайды, кіші шенеуніктерге билетті көп бере бермейді. Ол жерде сен беделді шенеуніктерді көресің.

Күйеуіне ренішпен бір қарады да, бойын ашу кернеген ол былай деді:

– Мен онда не киіп барамын? Киіп барар киімім де жоқ!

Бұл күйеуінің ойына да келмеген еді.

– Театрға киетін көйлегіңді ки. Мемніңше, ол өте жақсы, – деп мінгірлеген болды.

Сол кезде ол әйелінің жылап тұрғанын көріп, қобалжып, сірә камығып, үнсіз қалды.

Үлкен екі тамшы жас оның дидагынан езуіне қарай домалап түсті. Ол тұтығып:

– Саған не болып қалды? Не болды? – деді.

Әйелі ішіндегі күйінішін эзер басып, еңсесін жиып, жас жауған жүзін сүртті де, баяу үнмен жауап қатты:

– Ештеңе. Тек менің киіп барар сәнді киімім жоқ, сондықтан ол кешке бара алмаймын. Билетті әйелі менен гөрі жақсы киінетін әріптестеріңнің біріне бере салшы.

Ол жанталаса әйелін кешке баруға көндіре бастады.

Матильда, тыңдашы. Қарапайым, бірақ кейін де киюге болатын жақсы көйлегің қанша тұрады?

Ол бірер минут үнсіз қалды, үнемшіл күйеуі шошына, келіспей қоймауы үшін қанша ақша сұрауға болатынын ойында есептеп алды.

Ақырында сәл кідіріп, тіл қатты:

– Нақты айта алмаймын, бірақ, мемніңше, төрт жүз франк беремін, бірақ сәнді көйлек аласың, – деп жауап береді.

Той күні жақындап қалған еді, ал Луазель ханым көйлегі дайын болса да, іштей мұңайып, әлденеге алаңдап, өзін қоярға жер таппады. Бір күні кешке күйеуі оған:

– Тыңдашы, кейінгі кезде өзін біртүрлі болып жүрсің ғой, саған не болған? – деді.

– Енді көйлектің сәнін кіргізуге тағатын бірде-бір асыл тасым, не әшекейім жоқтығына өкініп тұрмын. Бұл кешке мүлде бармағаным жөн болар, – деп жауап қатты.

– Сен кәдімгі табиғи гүлдерді қадап қоясың. Қыстың күні бұл әдемі, әрі сәнді болып саналады. Он франкқа екі-үш жақсы раушан гүлін сатып алуға болады, – деп қарсылық білдірді күйеуі. Әйелі оған келіспеді:

– Жоқ, керегі жоқ... Бай әйелдердің жанында қайыршыдай болу – қорлық.

Осы сәтте күйеуі де амалын тапты:

– Қандай ақымақ едің?! Өзіңнің құрбың Форестье ханымға бар да, бағалы әшекейлерінің бірін тағып баруға сұра. Сен онымен соншалықты жақынсың ғой.

– Дұрыс! Мен бұл туралы мүлде ойламаппын, – деп әйелі қуаныштан айқайлап жіберді.

Келесі күні ол Форестье ханымға барып барлық мұның шақты.

Форестье ханым айналы шкафқа жақындап, үлкен қобдишаны алды. Әкеліп, оны ашып, Луазель ханымға көрсетті.

– Таңдай ғой, қымбаттым.

Ол алдымен білезіктерді, сосын меруерт әшекейлерді, содан кейін Венеция зергерлері жасаған керемет асыл тасты алтын кресті көрді. Әшекейлерді айнаның алдында тағып көріп жатып, ол ешқайсысын қайтарғысы келмей қиналды.

– Сенде бұдан басқа ештеңе жоқ па? – деп қайта-қайта сұрады.

– Әрине, бар. Іздесеңші. Мен саған не ұнайтынын білмеймін ғой.

Кенет оның қолына қара атлас қаптамадағы тамаша гауһар тасты алқа түсіп еді, ессіз тілектен жүрегі дүрсілдеп кетті. Дірілдеген қолмен алқаны алып, жағасы биік көйлектің үстінен тағып, айнаның алдында қайран қалып тапжылмай тұра қалды.

Содан кейін тартыншақтап, қорқып:

– Сен маған мынаны ғана берсең жетеді, – деп сұрады.

– Әрине, бере аламын.

Луазель ханым құрбысының мойнына асылып, бетінен сүйді де, өзінің қазынасын алып жүгіріп кетіп қалды.

* * *

Бал күні де келіп жетті. Луазель ханым бұл кеште жұлдыздай жарқырады. Өзіне тән нәзік, назды қылығымен, қуаныштан масайраған көтеріңкі көңілімен бәрінен де сұлу еді.

Ер адамдардың бәрі тек соған көз тікті, кім екендігін сұрап, онымен танысу мәртебесіне ие болғысы келді. Ерекше тапсырма орындаушы шенеуніктер тек Матильдамен ғана вальс билеуді қалады. Ол министрдің де назарына ілікті.

Ол еліктіріп, құмартып, бақыттан басы айнала, еш нәрсені ойламастан, сұлулығының салтанатына, өз табысының қошеметіне құмарлана шаттанып, осы қошеметтің барлығынан, өз армандарының орындалғанынан бақыт құшағына оранып, әйел жүрегіне қашан да жақын жеңісті тойлай биледі.

Олар таңғы сағат төртте бір-ақ қайтты. Түн ортасы ауған шақтан бастап күйеуі бос, кішкене салонда әйелдері көңіл көтеріп жүрген өзге үш шенеуніктің жанында мүлгіп отырған болатын.

Әйелінің иығына балға киген сәнді көйлекпен үйлеспейтін, күнделікті қарапайым киім бейшара жамылғыны

жапқан еді. Мұны сезінгендіктен ол иықтарына сәнді аң терісін жамылған басқа әйелдер байқап қалмауы үшін қашып кеткісі де келді.

Луазель оны тоқтатып қалды:

– Тоқтай тұрсаңшы. Далада суық тиіп қалар. Мен фиакр іздеп келейін.

Күйеуін тыңдамастан ол баспалдақпен төмен қарай жүгірді. Көшеде жақын арада фиакр болмағандықтан, олар алыста жүрген арбакештерді шақырып, арба іздеп кетті.

Қатты тоңған олар үмітсіздене өзенге қарай аяңдады. Парижде сұрықсыздығынан күндіз қорқатындай, тек түнде ғана көрінетін түнгі арбакештердің арбасына тап болды.

Ол екеуін үйлеріне, Азап шегушілер көшесіне жеткізіп салғаннан кейін де олар үйлеріне үнсіз кірді. Әйел үшін бәрі де бітті-ау. Ал күйеуі өзінің сағат онда министрлікте болуы керектігін ойлады.

Ол айнаның алдында өзін тағы бір рет жарқыраған күйде көруі үшін жамылғыны тастай беріп, кенет айқайлап жіберді. Мойнындағы алқа көрінбейді.

Жартылай шешініп қойған күйеуі:

– Саған не болды? – деп сұрады.

– Маған... Мендегі... Менің мойнымдағы Форестье ханымның алқасы жоғалыпты!

Ол сасқанынан орнынан атып тұрды:

– Қалай? Не болды? Мүмкін емес!

Екеуі алқаны көйлектің, жамылғының бүрмелерінен, қалтасынан, барлық жерінен іздей бастады. Бәрібір таппады. Ол:

– Есінде ме, біз балдан қайтқанда ол сенде бар ма еді? – деп сұрады.

– Иә, мен оны министрліктің кіреберісінде ұстап көргенмін.

– Сен оны көшеде жоғалтқаның, біз түскенін еститін едік қой. Демек, ол фиакрда қалған.

– Иә. Солай болар. Оның нөмірін есіңе сақтадың ба?

– Жоқ. Сен де қарамадың ба?

– Жок.

Олар қайғыдан қан жұтып, ұзақ уақыт бойы бір-біріне қарап тұрды. Содан кейін Луазель киінді.

– Кеттім, – деді ол. – Біз жаяу жүріп өткен жолды қарап келейін, алқа табылып қалар.

Күйеуі шығып кетті. Әйел болса, бал көйлегін киген қалпы, шам жақпастан, жатуға шамасы келместен жансыз күйде тұрған бойда сілейіп қатып қалды.

Күйеуі таңғы сағат жетіге қарай келді. Еш нәрсе де таппады.

Содан кейін ол полиция басқармасына, жоғалған зат туралы хабарландыру беру үшін газет редакциясына, арбакештік тұрақтарға, үміттенген жердің бәріне барды.

Матильда бастарына түскен бақытсыздықтан естен танған күйде күні бойы хабар күтті.

Өңі қуарып, жүдеп кеткен Луазель кешке бір-ақ оралды, ол еш нәрсе де біле алмапты.

– Құрбына алқаның бекіткішін сындырып алып, оны жөндеуге бердім деп хат жаз. Бұдан құтылудың амалын тапқанша біраз уақыт ұтамыз, – деген ойға келді.

Ол күйеуінің айтқаны бойынша хат жазды.

Аптаның соңына қарай олар бар үміттен айырылды, осы аз уақытта бес жылға қартайып кеткен Луазель:

– Бұл шығынды өтеу керек, – деген шешімін білдірді.

Ертеңіне олар қаптаманы алып, оның сыртында аты-жөні жазылған зергерге барды. Ол кітаптарына ұзақ үнілген соң:

– Бұл алқаны менен сатып алмаған, мен тек қаптаманы ғана саттым, – деді.

Алқаның қандай болғанын естеріне түсіріп, бірімен-бірі келісіп, қайғы мен үрейден шығар-шықпас жаны бар екеуі зергерден зергер қоймай аралады.

Пале-Рояль дүкендерінің бірінен олар өздерінің іздеп жүргендеріне

ұқсас көрінген алқаны тапты. Оның бағасы қырық мың франк болатын. Оларға алқаның бағасын түсіріп, отыз алты мыңға сататын болды.

Екеуі зергерден бұл алқаны үш күн ішінде сатпауын өтініп, бірінші алқа ақпанның аяғына дейін табылса, оны отыз төрт мың франкқа қайта қабылдайтындығы туралы шарт қойды.

Луазельдің әкесі қалдырып кеткен 18 мың франкі бар еді. Қалғанын қарызға алатын болып шешті.

Сөйтіп, анадан мың франк, мынадан бес жүз франк, тағы біреуден жүз франк, енді біреуден елу франк сұрап қарызданды. Ол қолхаттар беріп, өзін жокшылыққа ұрындырар міндеттерді мойнына алды, өсімқорлармен, түрлі қарыз берушілермен танысты. Ол өмір бойғы құлдыққа мойынсұнып, тығырықтан шыға алу-алмауын білместен, өзіне төніп келе жатқан қасіретті жоқшылықтан, материалдық тапшылық пен жанын жегідей жеген азаптан күйзеліп, саудагерге отыз алты мың франк беріп, жаңа алқаны сатып алды.

Луазель ханым алқаны Форестье ханымға апарып бергенде ол наразы үнмен:

– Неге мұнша кешіктірдің? Ол маған керек болар еді ғой, – деді. Форестье ханым құрбысы қатты қорыққан қаптаманы ашып та көрмеді, алқаны ауыстырып қойғанын жеткізгенде, ол не ойлап, не айтар еді?

Бәлкім, оны ұры деп ойлап қалуы да мүмкін ғой.

* * *

Луазель ханым кедейліктің не екендігін білді. Ол өз тағдырына бірден батырлықпен мойынсұнған еді. Бұл сұмдық қарыздан құтылу керек. Ол құтылады да. Қызметшілерді босатып, пәтер ауыстырды – дәл шатырдың астындағы бөлмені жалға алды.

Ол ауыр үй шаруашылығының, өзі жек көретін ас үй машақатының

не екенін білді. Күлгін тырнақтарын майлы қыш құмыра мен кастрюльдерді, ыдысты жуамын деп сындырды. Ол іш-киім, көйлек, орамалдарды жуып, жіпке іліп кептірді, күнде таңертең қоқыс шығарды, әр жерде бір демалып су тасыды, қарапайым шаруа әйелдері секілді киініп, қолына себетін алып, нан, су, көкөніс дүкендеріне барып, сатушылармен ұрысты, өзінің мардымсыз ақшасының әр тиынына қалтырады.

Ай сайын бір вексельді өтеп, екіншісін қайта аштырып, үшіншісінің мерзімін ұзарту керек болды. Күйеуі бір кәсіпкердің балансын теңестіріп, кейде түн ішінде әр беті үшін 5 су төленетін қолжазбаны көшірумен айналысты. Осынау өмір тура он жылға созылды. Он жылдан кейін олар барлық қарызды өтеді, тонаушы өсімдерді де, жинақталып қалған күрделі пайызды да – бәрін төледі. Луазель ханым қатты қартайып кетті. Ол кең иықты, кедей отбасыларының әйелдерінен дөрекі, қатты әйелге айналды. Ұйпалақтанған, белдемшесі бір жағына қисайған күйде, қатты дауыстап сөйлеп, ыстық сумен қолдары қызарып өзі еден жуды. Бірақ кейде ол күйеуі қызметке кеткенде терезенің алдында отырып алып, сол балды, өзін табысқа қол жеткізіп, жұлдыздай жарқыраған сол бір кешті есіне түсіретін.

Жексенбі күндерінің бірінде Елисей алаңына апталық жұмыстан демалу үшін серугенге шыққан ол бала жетектеген бір әйелді көреді. Бұл әлі де сондай жас, сұлу да ғажайып, сүйкімді Форестье ханым болатын.

Луазель ханым толқып кетті. Онымен сөйлесейін бе? Әрине! Ол енді қарызын түгел өтеп болғаннан кейін бәрін айтып беруге болады. Неге айтпасқа?

Ол жақындап келіп:

– Сәлеметсің бе, Жанна? – деп тіл қатты.

– Ханым, мен сізді танымаймын. Сіз қателескен боларсыз.

– Жоқ. Мен Матильда Луазельмін ғой.

Құрбысы:

– Байғұс Матильда, сен қалай өзгеріп кеткенсің?! – деп қайран қалды.

– Иә, екеуіміз қоштасқаннан бері мен талай қиындық басымнан кешіруге мәжбүр болдым. Мен жоқшылықты көп көрдім... Бәрі де сенің кесіріңнен!

– Менің кесірімнен? Сонда қалай?

– Маған министрліктегі балға тағып баруға берген гауһар тасты алқаң есінде ме?

– Есімде. Онда тұрған не бар?

– Олай болса, мен он жоғалтып алғанмын.

– Қалай? Сен маған оны қайтарып беріп едің ғой.

Мен дәл сондай, бірақ басқа алқаны бердім. Сол алқаның қарызын біз он жыл өтедік. Сен біздің қандай қиындық көргенімізді түсінесің бе, біздің еш нәрсеміз де болмады. Енді бұдан құтылдық. Мен қуанышымды сөзбен айтып жеткізе алмаймын.

Форестье ханым сілейіп тұрып қалды.

– Сонда сен менің алқамның орнына жаңасын сатып алдым дедің бе?

– Иә. Сен ештеңені де байқамадың ба? Олар бір-біріне қатты ұқсайтын.

Ол кербезденіп, жайдары жымыды. Форестье ханым толқығанынан оның қолынан бас салды.

– Байғұс Матильдам-ай! Менің гауһар тасты алқам жасанды еді ғой! Ол ең әрі дегенде бес жүз франк тұратын...

*Орыс тілінен аударған
Назым Қонабаева*

Автор туралы: ақын, Қазақстан Жазушылар одағы Басқармасы төрағасының бірінші орынбасары, Абай сыйлығының, Халықаралық «Алаш» сыйлығының, Ресей жазушыларының Есенин сыйлығының иегері. Қазақстанның еңбек сіңірген қайраткері.

About the author: poet, first deputy chairman of the Writers' Union of Kazakhstan, winner of the Abay Prize, international prize «Alash», winner of the Yesenin's prize of the Russian Writers' Union. Honored worker of Kazakhstan.

Об авторе: поэт, первый заместитель председателя Правления Союза писателей Казахстана, лауреат премии Абая, международной премии «Алаш», лауреат Есенинской премии Союза писателей России. Заслуженный деятель Казахстана.

Ғалым ЖАЙЛЫБАЕВ

ӨМІР КЕШТІМ...

Аңдатпа. Лирикалық ішкі иірімдермен қоса философиялық ой түйелері оқырман көңілінен шығып жүрген суреткер. Өлеңдері табиғи да қарапайым. Ақын тілдің қасиетін терең сезінеді. Өмір, табиғат, тағдыр тылсымдары астасып жататын өлеңдері орыс, украин, қырғыз тағы басқа халықтар тілдеріне аударылған.

Galym ZHAILYBAYEV
LIFE ...

Summary. He is an artist whose lyrical devices as well philosophical conclusions satisfy the readers. His poems are natural and simple. The poet feels deeply the quality of language. He looks at the surrounding world as an artist. The life, nature and secrets of destiny are combined in the poems of the poet. His poems are translated into the Russian, Ukrainian, Kyrgyz and other languages.

Ғалым ЖАЙЛЫБАЕВ
ЖИЗНЬ ...

Аннотация. Художник, который находит отклик в сердцах почитателей не только лирическими строками, но и философскими думами. Его стихи естественны и просты. Поэт глубоко чувствует природу языка. Его проникновенные стихи о жизни, природе, судьбе переведены на русский, украинский, киргизский и другие языки.

Өмір кештім

Өмір кештім,
Мен де бір өмір кештім,
Көрпесіндей суыған көңілдестің...
Көздерінен күндердің шуақ еріп,
Көкөрайлы көктемді қуады елік...
Арлы армандар арнаға толтырғаным,
Жарғастарды сүйеді толқындарым,
Ақ қар еді туғанда...
Ақпан еді,
Әппақ әлем бөледі баққа мені.
Ақындардың ат қосып санатына,
Аққулардың жыр жаздым қанатына.
Тынышымды алған тылсымдар
тілдескенім
Тұлпарына ешкімнің мінгеспедім.
Көңілімнің көмбесін жиі ақтарып,
Сазға біткен сары ағаш сияқтанып –
Солқылдадым,
Несіне жасырамын?
Сонан кейін сізге аян тасығаным...
Өлең болып өріліп өскен өңір,
Көлбең-көлбең етеді кешкен өмір.
Сәуле ойнатып сұлудың сырғасына –
Күнім шықты өрмелеп қырбасына.
Төңірекке төбел нұр төккен арай,
Көк жиегім кеңіді көкке қарай.
Басын иіп тұрған соң еңіс біткен,
Мен өзімді іздедім кеңістіктен.
Он бесінде туған ай толысарын,
Жол біткеннің бір жерде тоғысарын
Ұғып бүгін
«ай-хой» деп дауыстадым,
Қарғам, сенің қай кітап тауысқаның?
Өмір кештім,
мен де бір өмір кештім...

Арап қыры

Біздің үйдің артында қыр бар еді,
Етегінде сол қырдың нұр бар еді.
Батырады ойласам мұңға мені –
Тұғырлы елі «Жеңістің»
тұлғалы елі.
...Біздің үйдің сыртында қыр бар еді.

Қараңдаған ішінде қасқа түннің,
Сені көрсе жанарым жасқа тұнды.
...Ізі қалған бауырында хас тұлпардың –
Қаны тамған деседі хас батырдың.

Сен аман бол,
Құт мекен Арап қыры,
Қайта айналып соғатын санатты ұлы.
Шарлататын дүниеге қиялыңды –
Самғататын қияға қанаттыны.

Баурайында мөлдірер мұң қайнары,
Сол әуенді ұрпақтар тыңдайды әлі.
...Мен түсінер бір күйді шалқытады
қамысы мен қоғасы, қурайлары.

Құм көшкенде алақан жайған алап,
Күнге қарап өсіпек,
Айға қарап.
Белес кейпін жасырып жазирада,
Елестейтін тау болып қайран Арап.

Бабалардың бұл жерде көші қалған,
Жанып-сөнген шырақтай осы жалған.
Бауырына сол қырдың төмпешік боп,
Абыз кеуде арыстар көшіп алған.

Көз алдыма көп өлең тізді кей күн,
Үзігіндей үзілген ізгі күйдің.
Нұр бар еді сол қырдың маңайында
Қыр бар еді сыртында біздің үйдің.

Балқадіша. Балқантау

...дегенде Балқадіша, Балқадіша
Ақан сері
Өмірімнің өлең болды әр күні,
Көңілімнің ақ құстары қалқыды.
Қадіша қыз «Қарғам-айға» салғанда,
Балқан тауың бақыт құшты бал түні.

Бір көрген соң сағынар жан, Балқантау,
Біреулерге лағыл, арман – Балқантау.
Біздейлердің саны барған – Балқантау,
Бабамыздың бағы қалған, Балқантау!

Пырағыма алтын күйме жегіп мен,
Саған бұрын келмегенмін неліктен?..
Балқантаудың бал түнінде балбырап,
Қадішаның дауысына еліткем.

Бір әніңді алып кетсем не етеді,
Шырағыңды жағып кетсем не етеді.
Сенде мәңгі қалып кетсем не етеді,
Мақпал туған бұлбұл құстың мекені.

Бұлдыраймын,
булығамын,
бұлқынам,
Сенімімді сергелдең ғып бір тұман.
Айдынымнан аққу ұшып,
қаз қонды
Қаз дауысты Қазыбектің жұртынан.

Ғажап үнің ғашық етті осы елге,
Күрең шәйім суып қалды кесемде.
«Барар жерім Балқан тау ғой, ендігі –
Ол да біздің барған тау ғой» – десең де.

Қайтарып бір шабыт бұған шағымды,
Қарындасым,
қалықтатшы әнінді.
Ақан сері боп отырмын,
Балқанда –
Қадиша қыз!
Балқадиша кәдімгі...

Ғұмыр осы,
өзіңменен бір кешем,
Есігіңе қара құлып ілме, сен!
Ақан ағам сенер ме еді
кезігіп –
Балқадиша Балқан тауда жүр десем.

Ай артынан зулап аққан жылдар-ай,
Мен де бір ән салар едім бұлдамай.
Кешіріндер,
Балқадиша,
Балқантау –
Дауысымның дауыс болмай
тұрғаны-ай...

«...дегенде Балқадиша, Балқадиша...
Жағалай сазға біткен тал, Қадиша».
Бір емес екі мәрте келгенімде –
Керегі өлең болса ал, Қадиша!
Балқантау...
Балқадиша...

Ескі гармон. Құдайберген

Ескі гармон маркасы «Қазан» деген,
Базарлы әуен төгетін
Ажарлы өлең.
Құс тілімен Құдекен құйқылжытса
Оянатын бар ауыл азан менен.

Бозторғайдай шырылдап шырай берген,
Күнде асатын сол ырғақ құмай белден.
Балаларын ауылдың жиып кешке,
Гармон созып қоятын Құдайберген.

Еске алғанмен енді біз ертегі етіп,
Сапар сазын шертетін ертелетіп.
Гормон тартса, арман-ай,
Құдаш тартсын –
Еліктіріп,
елітіп,
еркелетіп.

Самал сүйген сол жазда
сағым өбкен,
Әулетімнің әуелеп әні кеткен.
Ескі гармон демесең,
есті гармон –
көнелігі болмаса жаны көктем.

Құйрығындай түлкінің бұлаң еткен,
Бұлақ көзін аршыған бұла көктем.
«...гармоншы жоқ әлемде ағамыздай,
Дүниеде аспап жоқ бұдан өткен».

«Аяғына кигені былғары етік...»
Орамалын сәулем қыз бұлғап өтіп.
Ескі әуенге есінеп
есім жисам,
Күндер қашып кетіпті,
жылдар өтіп...

Сондағы әуен тап қазір ойымда отыр,
«...Біздің ауыл Сарысудың бойында
отыр».

Құдай берген гармонның
қолына алсын –
Құрттап болып құрысқан қойын қотыр.
Жүректер бер самалды сазағыны,
Қандай ғажап сол күннің тазалығы.
Біздің көлге көгілдір құс қондырған,
Құдаш тартқан гармонның ғажап үні.

Жылдар қашып барады
күнді ұрлаумен,
Сүмбілемен бір көшті сүмбіл дәурен.
...Әр ауылға керек-ақ, Құдайберген –
Сәлескілеу және де бір-бір гармон.

Құрметті оқырман!

Назарларыңызға «Айқап» журналының бұған дейін жарық көрген №1, №2, №3 сандарының мазмұндарын ұсынамыз.

Мазмұны

<i>Мұтанов Ғ. Құрметті оқырман!</i>	3
МІНБЕР	
<i>Сүлейменов О. Интервью с Олжас Омаровичем Сулейменовым, поэтом и общественным деятелем</i>	7
ЖАҢАН	
<i>Дербісәлі Ә. Түркия қолжазба қорларындағы тарази, Түркістанилердің жазба мұралары</i>	13
ӘЛИХАН БӨКЕЙХАНОВ – 150	
<i>Омарбеков Т. Әлихан Бөкейхан: тарихқа көзқарас</i>	23
<i>Құрманбайұлы Ш. Әлихан Бөкейханның қазақ жазба әдеби тіліне қосқан үлесі</i>	33
ТАМЫР	
<i>Ысқақұлы Д. Түркі әлемі: кеше, бүгін, ертең</i>	43
ФАРАБИ ӘЛЕМІ	
<i>Бекір Қ. Әл-Фарабидің әлемдік өркениетке тигізген ықпалы</i>	50
<i>Алтаев Ж. Әл-Фараби және қазақ руханияты</i>	59
АҚПАРАТ	
<i>Жұмабекұлы С. Мөлдір бұлақтар</i>	69
ҚОНАҚКӘДЕ	
<i>Melville Ch. We are interested in the spiritual depths of the Turkic world.</i>	71
<i>Khateyar A. Let's not hide our sense of pride, dear friends!</i> ..	73
<i>Nagan W. Kaznu is a university with a prospect.</i>	76
ЖҮСП БАЛАСАҒҮН – 1000	
<i>Салихов А. О наманганском списке «Қутадғу билиг», обнаруженном Ахмет-Заки Валиди Тоганом</i>	79
ЗЕРДЕ	
<i>Әбжанов Х. «Қазақ» және тарихты зерттеу методологиясы.</i>	85
ТАҒЫЛЫМ	
<i>Омаров Б. «Қазақстан» газеті: Түркілік таным және ұлттық ұстаным</i>	95
МҰРАҒАТ	
<i>Сабырбек С. Қара қазан, сары бала қамы үшін</i>	105
ЖАМБЫЛ ЖАБАЕВ – 170	
<i>Әбдимаңұлы Ө. Жамбыл жырлары – азатшыл рух айнасы.</i> ..	107
ТАНЫМ	
<i>Кенжалин Ж. Ұлы қазақ елінің тарихына, тағдырына тамсанған және таңданудан жалықпаған жолаушы</i>	112
ПРОЗА	
<i>Түменбаев Қ. Жапон құданың қалауы (әңгіме)</i>	120
<i>Бекенов Б. Қысқа әңгімелер</i>	125
ПОЭЗИЯ	
<i>Петефи Ш. Оян, Отан!</i>	131
<i>Берязев В. Абу Насыр аль-Фараби</i>	134
<i>Жақып Б. Этнографиялық өлеңдер</i>	137
<i>Әліқожа Б. Топырақ</i>	139
РУХАНИЯТ	
<i>Жанарбек БЕРІСТЕН. Бүгінгі қазақ бейнелеу өнеріндегі стильдер мен бағыттар</i>	140
ЗАМАНА ЖАСТАРЫ	
<i>Бексұлтанқызы Н. Бүгінгі жастарға кім үлгі</i>	149
ЗАМАНСӨЗ	
<i>Қарқараев М. Осыдан жүз бес жыл бұрын «ай қап!» деп ек...</i> 150	

Мазмұны – Contents – Содержание

МІНБЕР

<i>Әуезов М.</i> Үмітімізді ақтайтынына сенеміз.....	4
<i>Мутанов Г.</i> Служение слову	10

РУХАНИЯТ

<i>Кривошапова Т.</i> «Аз и Я» О. Сулейменова в контексте изучения «Слова о полку Игореве» в вузе	14
<i>Уәлиханов Ш.</i> Таңбалар – таным таразысы.....	22
<i>Асқаров Н.</i> Ұлттық кәсіпқой журналистиканың бастауы – «Айқап» журналы».....	29
<i>Ерофеева И.</i> «Я к вам пишу...», или 800 писем казахской элиты 17-19 веков.....	41

ӨНЕГЕЛІ ӨМІР

Бауыржан Момышұлы	45
-------------------------	----

ТАРИХ ТАҒЫЛЫМЫ

<i>Жаппаров Б.</i> Мәңгілік ел мұрасы халық санасында	46
<i>Жұртбай Т.</i> Земельный вопрос и политика преследования.....	52
<i>Нәсенов Б.</i> Көз жасын төккен хатты кім жазған?.....	59
<i>Мұқанов Қ.</i> Алғашқы «Айқаптың» Солтүстік өңірдегі тілшілері	65
<i>Хамзин М.</i> Ә. Ермаков және Ж. Ташенов: ұлттық рухтағы дәстүр жалғастығы	70

ӨРКЕНИЕТ

<i>Миннегулов Х.</i> Мыслители античности и средневековья о государственности	75
<i>Попова Г.</i> Идентификационные процессы в тексте Эпоса Олонхо	81
<i>Қасейінов Д.</i> Мәдениеттің ең маңызды қызметі – бейбітшілікті сақтау	87
<i>Бісқақұлы Д.</i> Түркі әлемі: кеше, бүгін, ертең.....	92
<i>Noda J.</i> Japanese scientists about the history of the Kazakh state and identification (New scientific publication).....	97

ЗАМАНСӨЗ

<i>Мәлікова С.</i> Қазақ халқының 1916 жылғы ұлт-азаттық көтерілісінің Солтүстік Қазақстандағы оқиғалары	100
<i>Медегубекұлы С.</i> Тамыры тереңде жатқан тарихи төбе.....	108

ЖЕТІ ӨНЕР

<i>Сузукей В.</i> Музыкальные культуры тюрков в современном мире.....	115
<i>Саң Н.</i> Күләш	122
<i>Абикеева Г.</i> Идем и смотрим	130

ПРОЗА

<i>Прищевин М.</i> Бүркіт	137
------------------------------------	-----

ПОЭЗИЯ

<i>Милош Ч.</i> Мен айтуға тиіспін.....	141
<i>Беделхан Б.</i> Тәңірім, жерге түсірме!	146

Мазмұны – Contents – Содержание

ШІНБЕР

<i>Кенжеғали Сағадиев</i>	
Тіршілік тіректерін қайта қарауымыз керек	4

ДУХАНИЯТ

<i>Олжас Сүлейменов</i>	
Сокол под пирамидой	10
<i>Марат Тажин</i>	
Высокое небо словесности	23
<i>Алуа Темирболат</i>	
Художественный мир Роллана Сейсенбаева	28
<i>Евгений Попов</i>	
Литература и ее окрестности	33
<i>Сергей Дзюба</i>	
У наших народов и литератур много общего	39

ӘНЕГЕЛІ ӨМІР

<i>Ғалымқайыр Мұтанов</i>	
Өскелең ұрпаққа өнеге	44

ӘЛІЯС ТАҒЫЛЫМЫ (ҰЛТ-АЗАТТЫҚ КӨТЕРІЛІСКЕ 100 ЖЫЛ)

<i>Ілияс Жансүгіров</i>	
Жаркент үйезінде	45
<i>Қабылахан Сейдахмет</i>	
Азаттық үшін атқа мінген... ..	48
Құжаттарға тіл бітсе	56

ӘРКЕННЕТ

<i>Гольнар Муканова</i>	
Аль-Фараби и тюркская философия в европейском дискурсе	60
<i>Берекет Кәрібаев</i>	
XIII-XIV ғғ. Ақ орданың этносаиясы тарихының кейбір мәселелері	68
<i>Лариса Додхудоева</i>	
Этнографические заметки о казахах Южного Таджикистана	74
<i>Olga Valikova</i>	
A literary text as a portal to ethno culture	79

ЗАМАНСӨЗ

<i>Мәмбет Қойгелдиев</i>	
Әзімхан Ахметұлы Кенесарин не үшін жазаланды	88
<i>Өмірхан Әбдиманұлы</i>	
«Мәңгілік ел» – ежелден әдебиеттің алтын арқауы	100
<i>Бейбіт Сапаралы</i>	
Қазақтың жер ұйығына көз тіккен кімдер?	108
<i>Магида Черманова</i>	
Сильный духом человек не умрет, народ – вечен!	120

ӘУЛҒА

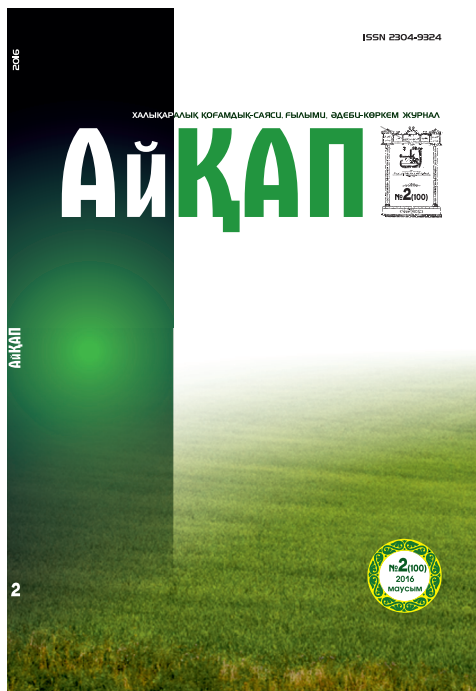
<i>Әбдуәлі Баешов</i>	
Ұстазым – академик Е.А. Букетовтың соңғы тапсырмасы және алдыма қойған талаптары мен айтқан өсиеттері	126

ӘРОЗА

<i>Мұхтар Әуезов</i>	
Қилы заман (повестен үзінді)	135

ӘОЭЗИЯ

<i>Боб Дилан</i>	
Лишь ветер уносит ответ	143
<i>Баянғали Әлімжанов</i>	
Тілім барда, күнім де бар, айым бар	147

Жарияланған мақала мен автордың пікірі редакцияның көзқарасын білдірмейді. Журналдың жаңадан ұйымдастырылуына байланысты қаржылық қоры жоқ, авторларға қаламақы төленбейді. Редакцияға келген хаттарға жауап жазылмайды, қолжазба авторға қайтарылмайды.

Редакцияға түскен барлық мақалалар сілтеме алынатын халықаралық журналдарға қойылатын талаптарға сәйкес сарапталады.

Published articles and opinions of the authors do not reflect the opinion of the editorial board. In connection with the new registration, the magazine does not have financing fund, authors' fees are not paid. The editorial board doesn't respond to the received letters. Manuscripts are not returned.

All submitted articles are reviewed in accordance with the requirements of the cited international journals.

Опубликованные статьи и мнения авторов не отражают мнение редакции. В связи с новой регистрацией журнал не имеет фонда финансирования, авторам гонорары не выплачиваются. На поступившие письма редакция не отвечает, рукописи авторам не возвращаются.

Все поступающие в редакцию статьи рецензируются в соответствии с требованиями к международным цитируемым журналам.

Көркемдеушілер тобы:

Алдашева Айгүл, Махамбетжанова Айнұр

ИБ № 10335

Басуға 15.12.2016 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 ¹/₈. Көлемі 12,6 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.

Тапсырыс №42. Таралымы 1000 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің
«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.